

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО
(МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Партизанська боротьба повстанців
Холодного Яру в 1918-1923 рр.**

Студента II курсу, ОР «магістр»
Групи СОІ-М2
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (історії)»
Марковецького Дмитра Дмитровича
Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Довган Юрій Любомирович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	28
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	48
РОЗДІЛ 4. ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИВЧЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ ПОВСТАНЦІВ ХОЛОДНОГО ЯРУ В 1918-1923 РР. У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	76
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	94

ВСТУП

Актуальність теми: На сучасному етапі розбудови української державності, дуже важливим є виховання нових поколінь у національно-патріотичному спрямуванні. Це викликає потребу в нових дослідженнях українського минулого, особливо тих сторінок вітчизняної історії, які слугуватимуть прикладом для молоді і даватимуть їм привід пишатися Батьківщиною та своїми предками. Надзвичайно недооціненою в українській історіографії залишається проблематика партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру в 1918–1923 роках, особливість якої полягає в тому, що Холодноярська військова організація впродовж свого існування малими силами вела успішну боротьбу проти всіх ворогів Української Народної Республіки, починаючи від більшовицької Росії, закінчуючи Добровольчою армією А. Денікіна та різного роду анархістських загонів.

Після розгрому організації, пам'ять про холодноярців не зникла, а навпаки, надихала наступні покоління борців за українську державність, зокрема вояків ОУН/УПА та українських дисидентів в радянські часи, а також сучасних українських вояків, що захищають нашу державність на сході України. Однак, з проголошенням незалежності України, так і не була написана комплексна узагальнююча праця з історії Холодноярської військової організації, що в свою чергу вплинуло на якість викладання проблематики в школі. Відповідно, в сучасних умовах небувалої актуальності набуває потреба в комплексному дослідженні партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру та визначення освітнього потенціалу вивчення даної проблематики в закладах загальної середньої освіти.

Об'єктом дослідження були передумови, хід та наслідки національної повстансько-партизанської боротьби в Україні доби Перших Визвольних Змагань.

Предметом дослідження була партизанська боротьба повстанців Холодного Яру в 1918–1923 рр.

Метою дослідження було висвітлити об'єктивні передумови, дослідити хід та з'ясувати наслідки партизанської боротьби вояків Холодноярської організації, а також вияснити найперспективніші дидактичні проблеми цього процесу в сучасній загальноосвітній школі.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити джерельну базу, яка висвітлює партизанську боротьбу холодноярських повстанців;
- розкрити стан наукової розробки даної тематики;
- визначити передумови виникнення Холодноярської організації;
- подати авторський погляд на визначення суті явища “повстанських республік” та доцільності використання цього терміну у вітчизняній історіографії;
- охарактеризувати структуру Холодноярської військової організації;
- проаналізувати військові дії холодноярських повстанців;
- запропонувати власний підхід для реалізації освітнього потенціалу проблематики у закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки охоплюють період з 1918 по 1923 рр., де нижня межа 1918 р. обумовлена заснуванням Холодноярської військової організації, а верхня 1923 р. – її ліквідацією. В окремих випадках з метою визначення відповідних передумов або характеристики тих чи інших процесів, явищ чи подій подаються історичні екскурси, які частково виходять за окреслений хронологічний термін.

Територіальні межі охоплюють територію сучасних України, Росії та Румунії. В окремих випадках з метою визначення відповідних передумов або характеристики тих чи інших процесів, явищ чи подій подаються історичні екскурси, які частково виходять за окреслені територіальні межі.

Методологічну основу роботи становлять принципи наукового об'єктивності та історизму, забезпечення яких вдалося досягнути завдяки залученню до роботи значної кількості опублікованих джерел, аналізу, синтезу і

узагальнення фактичного матеріалу та надбань історіографії. Написання роботи ґрунтувалось на застосуванні хронологічно-проблемного, проблемно-історичного і загально-наукового структурно-системного методів.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у постановці, узагальненні та аналізі проблеми дослідження. Автором роботи було висунуто твердження про принципово відмінний від прийнятого в українській історіографії погляд на організацію вищого керівництва повстанців Холодного Яру, а також подано підхід до використання терміну “Холодноярська республіка”. Запропоновано авторське бачення подання проблематики в різних формах організації навчального процесу в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у формі виступів на щорічних звітних студентських наукових конференціях факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. В. Стефаника у 2019-2020 роках, з подальшою публікацією статті «Розвідка Холодноярської військової організації» у збірнику студентських наукових праць Еврика — ХХІІ [48].

Практичне значення: всі матеріали вміщені у роботі можуть бути використані в наукових роботах з історії України, військової історії, історіографічних та джерельних дослідженнях, а також при підготовці уроків з історії України 10 класу, факультативній та гуртковій роботі у закладах загальної середньої освіти.

Структуру роботи складають вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Холодноярська військова організація – це військово-політичне утворення в регіоні Холодного Яру на Черкащині, що виникло в ході Української Національної Революції 1917–1921 рр. За час свого існування, від 1918 до 1923 рр. повстанці Холодного Яру вели успішну партизанську боротьбу з численними ворогами – з армією та спецслужбами Червоної Росії, з Добровольчою армією Білої Росії, з різними анархічними організаціями, тобто з всіма, кому була ворожа ідея української самостійної державності.

Говорячи про історичні джерела, що висвітлюють їх героїчну боротьбу, перш за все, слід сказати, що основу джерельної бази складають наративні джерела. Перед усім це спогади учасників тих революційних подій, які прямо чи опосередковано мали зв'язок з Холодноярською організацією.

Найбільш активно ці спогади публікувались в міжвоєнний період. На нашу думку, в цьому, найважливішу роль відіграло щомісячне військово-історичне ілюстроване видання «Літопис Червоної Калини», що друкувалось львівським видавництвом “Червона Калина” впродовж 1929–1939 рр. за редакцією Левка Лепкого та Василя Софроніва-Левицького. Метою часопису було пробудження інтересу до історії українського народу, публікація історичних джерел, які можна було б використовувати у майбутніх наукових історичних дослідженнях. Завданням часопису, за словами редакції, було зацікавлення громадськості історією та заохочення до пошуку цінних матеріалів, щоб шляхом їх публікації зберегти історичну пам'ять для наступних поколінь. Щоб отримати необхідні матеріали, редакція журналу звернулася до тодішнього українського суспільства, закликаючи надсилати і публікувати свої спогади, що стосуються нещодавніх воєнних років, і таким чином не тільки зберегти цінні згадки про недавнє минуле й певною мірою заповнити білі плями в історії, але й подолати той відчай, що запанував, як серед простого люду так і серед колишніх військових [57, с. 126].

На сторінках журналу друкувалися спогади і біографії учасників Перших Визвольних Змагань 1914–1923 рр. – вояків Української Галицької Армії, Дієвої армії УНР, учасників українського повстанського руху, в тому числі, активних учасників і свідків боротьби Холодноярської військової організації.

Першим, хто опублікував статтю про Холодний Яр в «Літописі Червоної Калини» був підполковник Армії УНР, начальник штабу Запасних військ Армії УНР (з 09.10.2020 р.) Михайло Середя [21]. У своїй статті «Холодний Яр» він коротко описує боротьбу Холодноярської військової організації, розповідає про отаманів Василя Чучупака та Уварова [21, с. 11–14]. Найбільше уваги Михайло Середя приділяє військовому шляху загону сотника Ліхарева, оскільки його стаття базується на спогадах Ліхарева, які він переповів М. Середі. Це змушує нас скептично ставитись до вище згаданої статті. Крім того, до погрішностей статті слід віднести й художній стиль викладу матеріалу.

Тим не менш, дана стаття є для нас досить важливою, оскільки підштовхує нас до вирішення важливого питання. Річ в тім, що інформаційне бюро штабу отамана Холодного Яру в 1919 році видало відозву, в якій йдеться, що отаман Холодного Яру Незбієнко закликає всіх боєздатних селян приєднатися до лав Червоного козацтва і поруч з ним долучитися до великого повстання, яке за його словами, вже налічує десятки тисяч [37, с. 198]. Ми схилиємось до думки, що дана відозва була видана в травні-червні 1919 року, і була реакцією холодноярців на універсал отамана Матвія Григор'єва, після якого відбулися численні виступи селян проти більшовиків. Однак в цей час отаманом Холодного Яру був Василь Чучупака, і тоді стає не зрозумілим як в один і той же час отаманом Холодного Яру були дві різні людини.

Здавалося б можна сказати, що Незбієнко – це всього лиш псевдо Василя Чучупака, однак риторика відозви зовсім не відповідає стилю Василя Чучупака, крім того в інших джерелах Чучупака ніколи не згадується під псевдо “Незбієнко”. Тому дане пояснення є сумнівним. Однак ми припускаємо, що в даному випадку у Холодноярської військової організації могло бути одразу двоє

головних отаманів, один з яких займався виключно цивільними справами, а інший військовими, однак остаточне рішення у важливих справах було за цивільним отаманом.

Михайло Середа згадує: “Всіх своїх повстанців Чучупак підпорядкував штаб-ротмистру Уварову. Уварова ніхто не знав. Де він перебував до Холодного Яру, звідкіля він надійшов, з якої частини, про це не знав сам Чучупак. Прийшов він до отамана, вклонився низенько і сказав так: – Чутками земля пишається...Чув я про твою могутню силу і добру славу. Якби до твоєї сили, до завзяття твого війська, додати мій досвід, закладаю свою голову, що з большевиками буде покінчено до осені...”. Далі М. Середа пише, що Уваров переніс повстанчий штаб до Мотриного монастиря, і командував обороною Холодного Яру під час нападу більшовицьких військових частин [21, с. 12].

Сергій Полікша опублікував свої спогади в 1933 році на сторінках «Літопису Червоної Калини» під назвою «Кубанець Уваров – отаман Холодного Яру в 1919 р.» [20]. Його спогади значною мірою покликані частково спростувати і доповнити інформацію подану в статті «Холодний Яр» Михайла Середи [21]. В спогадах Полікша розповідає про перебування в Холодному Яру кубанського отамана Уварова. Він пише, що григор'євський отаман Уваров наприкінці травня – на початку червня 1919 р. прибув у Чигирин, і укріпився там на кілька тижнів, однак всередині червня, з підходом великих сил червоних, він вирішив перевести свій загін в околиці Холодного Яру, та зупинився в с. Мельники. Тоді відбулася зустріч Уварова з Василем Чучупаком. Після короткої наради вони вирішили, що Уваров стає головним отаманом, але це стосується суто військових справ, а Василь Чучупака залишає за собою командування всією Холодноярською організацією та вирішальний голос у вирішенні найважливіших питань [20, с. 16–18].

Визначний дослідник історії Холодноярської військової організації Роман Коваль у своїй розвідці «Повернення отаманів Холодноярського краю» так пише про дану ситуацію: “...військовим отаманом, керівником збройних сил

Холодного Яру став кубанець, колишній штабс-ротмістр царської армії Федір Уваров. А Василь Чучупак очолив цивільну владу в Медведівській волості і, очевидно, в деяких інших волостях Холодноярської округи...” [37, с. 199].

На жаль, Роман Коваль не пише, чи траплялись такі випадки поділу влади раніше, чи після згаданого. Однак, все вище зазначене дає нам змогу припускати, що такий поділ влади відбувся між отаманами Незбієнком і Василем Чучупакою перед приходом Уварова, і цілком можливо, що це практикувалось і надалі, адже така форма управління чудово підходить для військового часу, і не дозволяє випустити ситуацію з під контролю.

Спогади Сергія Полікші є цінними для нас не тільки через опис форми управління Холодноярською організацією, в них також є відомості про військові дії, що велись в Холодноярській окрузі в час перебування там отамана Уварова та контакти холодноярців з представниками уряду УНР [20, с. 16–18].

Найціннішим джерелом для вивчення історії партизанської боротьби холодноярських повстанців є для нас мемуарна спадщина Юрія Горліса-Горського (Городянина-Лівсовського) – хорунжого 2-го кінного полку Запорізької дивізії Армії УНР, який під час Першого зимового походу через поранення залишився в Холодному Ярі для лікування. Згодом він став осавулом 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру і входив до штабу отамана Василя Чучупаки. Першу свою статтю про Холодний Яр з однойменною назвою Юрій Горліс-Горський опублікував 1932 року на сторінках «Літопису Червоної Калини» [8], в якій критикував публікацію М. Середи, яку називав “невповні правдивим освітленням історії” боротьби холодноярців. Він писав: “...Хліб-сіль, зустрічі з дзвонами, патентичні промови, від яких тхне XV століттям – все це річі, які не мали місця в суворих обставинах боротьби на Чигиринщині, де, як нігде на Україні, відзначилась вона організаційною стройністю, свідомістю своєї цілі – визволення України – у широких масах, де боротьбою керували не Ліхареви, а кращі сили нашої низової інтелегенції і свідомого селянства...”.

Крім того він закликав учасників тих подій публікувати свої спогади, щоб всеохопно висвітлити історію Холодного Яру [8, с. 6–8].

Уже в наступному номері часопису Ю. Горліс-Горський розпочав публікувати працю «Рік в Холодному Яру», в якій різносторонньо було висвітлено діяльність Холодноярської військової організації [4]. У 1934 році почала виходити нова публікація під назвою «Холодний Яр говорить» [7] і цього ж року як своєрідний підсумок праці Ю. Горліс-Горського, ймовірно за підтримки митрополита А. Шептицького, вийшов друком перший том його спогадів «Холодний Яр» [49, с. 84].

Даний роман зазнав чимало редакцій та перевидань [10, 11], однак для нас найважливішими є автентичні видання, в яких збережено первісний текст автора [5, 6, 9]. В цьому романі Ю. Горліс-Горський всебічно висвітлив історію Холодноярської військової організації, розкрив різні аспекти повстанської боротьби, насамперед тактику та стратегію повстанських загонів, структуру організації, дав характеристику холодноярським отаманам, описав перебіг бойових дій та взаємини з іншими повстанськими осередками. У спогадах він також розповідає про підпільну працю в Києві у 1922–1923 рр., протистояння з ЧК, перебування у в'язниці, митарства після звільнення та порятунок втечею до Львова [27, с. 93].

Та основа роману присвячена власне історичним подіям, що пережив автор в час перебування в Холодному Ярі. Що цікаво, автор розповідає про певну еволюцію самої назви “Холодний Яр” від позначення одного з багатьох ярів, до назви цілої військової організації, яка перестала носити місцевий характер, оскільки в її лавах були вихідці з різних регіонів України, починаючи від Галичини на заході, закінчуючи Кубанню на сході, від Чернігівщини на півночі до Таврії на півдні, а також в її лавах були присутні й іноземці [9, с. 13]. Крім того, Ю. Горліс-Горський зазначає, що повстанці Холодного Яру були свідомими патріотами, які усвідомлювали себе частиною УНР, а не окремою

повстанською республікою, як для прикладу, сусідня пробільшовицька “республіка” Свирида Коцура [9, с. 13].

Дуже цінною для нас є інформація, про структуру полку гайдамаків Холодного Яру яку подає Ю. Горліс-Горський, зокрема він описує розподіл території, яку охоплювала військова організація на резервні і дієві сотні. Також розповідає про систему оповіщення в ролі якої виступали церковні дзвони. Від кількості ударів дзвону залежало, який наказ отримують повстанці, для прикладу два удари означали, що потрібно задіяти тільки дієві сотні, три, якщо потрібно використати разом дієві і резервні, а тривожний безупинний дзвін сповіщував про велику небезпеку і закликав всіх спроможних братися за зброю. Така система надавала можливість розгорнути полк гайдамаків Холодного Яру за вкрай малий проміжок часу і була надзвичайно вигідною у військових умовах. Прикметно, що схожу систему використовувало українське козацтво ранньомодерної доби, що дає підстави говорити про тяглість військової історичної традиції [9, с. 17].

Не менш цінними для нас є свідчення про розвідку і контррозвідку повстанців, яка була запорукою успішного проведення військових операцій. Зокрема, Ю. Горліс-Горський що розвідка холодноряців мала досить різноманітні форми, починаючи від кінних роз'їздів, закінчуючи закладанням застав і секретів і влиттям в середовище противника. Остання давала чи не найкращі результати, оскільки коли хтось з повстанців проникав в структури ворога, він отримував не тільки можливість спостерігати за ситуацією в місці де він перебував, але й отримувати новини про стан справ за межами населеного пункту, а також брати участь в підготовці різного роду диверсії. Для цього вливалися зазвичай до складу міліції ворога, або ж на залізницю [5, с. 121]. Тим не менш, така форма розвідки була надзвичайно небезпечною не тільки для самих розвідників, але й для загальної справи оскільки повстанця в будь-який момент могли викрити і за допомогою тортур самим дізнатися інформацію про стан холодноряської організації. Також потрібен був постійний зв'язок між

розвідником і повстанським штабом, що додавало нові ризики, адже зазвичай у ролі зв'язкових виступали прості селяни, яких було значно легше “переконати” на співпрацю з ворогом [11, с. 111].

Дуже важливими є описи Ю. Горліс-Горського перебігу боєвих дій. Для прикладу він подає інформацію про проведення військової операції в селищі Олександрівка, зараз Кропивницька область. Операція відбулась влітку 1920 року і мала на меті поповнення припасів для долучення до бойових дій польської і української армій проти радянської армії. За його словами, розвідка холодноряців доповіла, що на господарську базу в Олександрівці недавно було доставлено чимало припасів різного штибу. Повстанський штаб розробив детальний план захоплення містечка, за яким всі сили слід було розділити на декілька загонів кожний з яких отримав своє завдання. Одна частина холодноряських повстанців мала перерізати телеграфний зв'язок та зіпсувати залізницю з обох сторін Олександрівки, таким чином не допустити можливість приходу підкріплення до ворога зі сторони Кам'янки і Малих Бірок. Після чого один з загонів мав рушити у сторону херсонських степів, щоб відвести ворога від Холодного Яру, крім того по околиці було розіслано хибні відомості, що на Олександрівку напала якась херсонська банда [5, с. 220].

Важливим для результативності проведення операції було застати супротивника неготовим для нападу. З різних сторін в селище зайшли невеликі підрозділи з місцевими провідниками, з метою непомітно знешкодити сторожу, однак з однієї із сторін сторожа відкрила вогонь. Тим не менш в цей момент почали наступ основні сили повстанців, яким ворог не спромігся дати гідного спротиву. Все через те, що більшовики не знали точної чисельності нападників, адже в ночі під час вибухів гранат і рясних пострілів з рушниць і скорострілів визначити чисельність ворога практично неможливо, крім того ефект ночі дає хибне уявлення про значно переважаючу чисельність противника. Цим прийомом холодноряці користувалися майже завжди, і як і в цьому разі, майже завжди це дає позитивні результати [5, с. 222].

Важливим джерелом з історії Холодноярської військової організації є спогади Михайла Дорошенка «Стежками холодноярськими. Спогади 1918–1923 років», опубліковані 1973 року в Філадельфії, США [13]. Незважаючи на те, що спогади написані значно пізніше ніж описані в них події, вони подають на диво досить точні відомості. Тим не менш дійсно інформативними вони є в основному порівнюючи і зіставляючи їх з іншою мемуарною літературою. Зазвичай спогади М. Дорошенка не тільки підтверджують слова інших учасників і очевидців подій, але й значно розширюють відомості про ті чи інші події. Є також абсолютно нова і важлива для нашого дослідження інформація.

Зокрема, цінними є свідчення автора про контакти холодноярців з вояками Дієвої армії УНР [13, с. 56]. Не менш важливим є опис структури холодноярських військових загонів, який значно розширює і уточнює подані іншими авторами дані: “з усіх дрібних частин сільських самоохорон твориться один військовий загін, підпорядкований Військовій Раді, а зокрема командирові Чучупакові. Для більшої рухливості й оперативної діяльності загін розбивається на дві сотні, які в свою чергу діляться на чотири рої” [13, с. 69]. Також у його праці знаходимо опис не тільки холодноярських отаманів, але й ворожих українській справі, зокрема в негативному світлі, М. Дорошенко подає характеристику отамана Свирида Коцура, очільника сусідньої, і часто ворожої до Холодного Яру Чигиринської республіки [13, с. 69]. Безперечно важливими для нашого дослідження також є свідчення очевидця про хід військових подій та опис каральних експедицій радянських спецслужб супроти українського населення.

Не менш важливими є спогади Івана Лютого-Лютенка (повстанське псевдо Іван Гонта) «Вогонь з Холодного Яру. Спогади» [17] опубліковані 1986 року в Детройті, США. Серед найважливіших свідчень, які дає нам Лютий-Лютенко, є контакти холодноярських отаманів з емісарами УНР вже після поразки революції, що дає привід говорити про відданість холодноярців УНР навіть після того як остання фактично перестала існувати [17, с. 38–40]. Також

автор даних спогадів подає характеристику природнім особливостям Холодноярського регіону, зазначаючи, що вони відіграли не останнє місце в результативності повстанської боротьби і кладе ці причини тривалості повстанської боротьби на ряду з ментальними особливостями населення краю [17, с. 51].

Та найважливішим, на нашу думку, є розповідь Івана Лютого-Лютенка про причини поразки повстанського руху, зокрема автор вважає що початок впровадження Нової Економічної Політики (НЕПу) більшовицькою владою негативно позначились на продовженні партизанської боротьби, оскільки НЕП давала населенню краю хибне уявлення про можливість вільного і спокійного ведення господарства [17, с. 52–53]. Ще однією передумовою для поразки повстанців, на думку мемуариста, була проголошена радянською владою амністія, яка надзвичайно негативно позначилась на бойовому дусі і бажанню до боротьби холодноярців [17, с. 55–59].

Певного поступу в збереженні і актуалізації історичних джерел з даної проблематики надав збірник документів «Героїзм і трагедія Холодного Яру», який уклав Роман Коваль [3]. До нього увійшли як уривки спогадів вище згаданих нами діячів так і абсолютно нові документи. До останніх слід віднести сімейну легенду родини Чучупак та інформацію, надану Г. Мироненко Роману Ковалю [3]. В цих джерелах міститься одна із версій виникнення Холодноярської військової організації, зокрема, з них відомо про конфлікт, що відбувся восени 1917 р. у Мотриному монастирі. Тут йдеться про намагання дезертирів, що втікали з фронтів Першої світової війни, вигнати монахинь, а сам монастир розграбувати [3, с. 52]. Через це ігумена звернулася за поміччю до родини Чучупак, яка була надзвичайно авторитетною у с. Мельники біля монастиря. Тоді Олекса Чучупак зібрав з місцевих мешканців загін самооборони, який розігнав дезертирів і захистив монастир [37, с. 197].

Водночас, Юрій Митрофаненко стверджує, що наявні архівні документи не повністю підтверджують усні джерела стосовно конфлікту довкола

Мотриного монастиря. З іншої ж сторони, вони цілком заперечують інформацію про наявність у 1917 р. потужної проукраїнської військової організації на території Холодного Яру, в тому числі і в селі Мельники. Він посилається на працю дослідника вільнокозачого руху В. Лободаєва, який відшукав документ, що доводить абсолютно протилежне – наявний в той момент загін вільного козацтва в регіоні був анархо-криміналістичного спрямування [49, с. 88].

Також згадки про холодноряських повстанців знаходимо і в спогадах вищого військового керівництва Дієвої армії УНР. Першим слід виокремити, генерала Михайла Омеляновича-Павленко [19] який згадує про контакти з холодноряським отаманом Василем Чучупакою, і в цілому досить позитивно про нього відгукується. Він вважав, що налагодження співпраці між армією і повстанцями буде мати важливе значення в подальшій боротьбі за українську державність. З цього приводу він провів ряд нарад з отаманом Чучупакою, за результатом яких останній отримав низку рекомендації і чітке бачення ролі Холодноряської організації в повстанському русі терену [19, 287].

Дещо менш цікавими для нашого дослідження є дані подані полковником ДА УНР (в еміграції отримав звання генерала-поручника) Олександра Вишнівського. Зокрема він дає позитивну оцінку цілій низці повстанських отаманів серед яких чимало холодноряських, зокрема тепло відгукується полковник про Василя Чучупаку і всю його рідню (більшість з яких брали активну участь в повстанській діяльності), про Івана Гонту (Лютого-Лютенка), Деркача, Хмару, Завгороднього і Марусю Соколовську [2, с. 10].

Інший військовий діяч доби Перших визвольних змагань та історик Олександр Доценко звертає увагу на ту роль, яку відігравали повстанські отамани Холодного Яру, а саме – сприяли просуванню армії УНР та вели підготовчу роботу в терені [14, с. 132]. Також важливим є й те, що автор засвідчує абсолютну вірність згаданих ним отаманів, які за його словами виступали під гаслами УНР [14, с. 134]. Також історик надає інформацію про

співпрацю армії УНР з відомим отаманом Холодноярської організації Андрієм Гулим-Гуленком [14, с. 136].

Очільник Чорних Запорозжців Петро Дяченко у спогадах описує перебування в Холодноярському краю, і багато уваги приділяє настрою своїх вояків, які за його словами поверталися в славу, але трагічну минувшину краю, згадує про Залізняка і Гонту, які в минулому вели тут свою боротьбу, що наводить на тяглість військо-історичної традиції його мешканців [15, с. 65]. Він також описує співпрацю армії УНР з отаманом Гулим-Гуленком, і говорить про те, що останній зі своїм загоном влився до її складу і навіть згодом очолив одну із дивізій [15, с. 74].

Цікавим є той факт, що один із визначних військових діячів, Юрій Тютюнник, який зазвичай різко негативно оцінював повстанський рух, про холодноярців та їхнього отамана Василя Чучупаку відгукувався з повагою та навіть захопленням, а також згадував про те, що останній може стати головою повстанського руху загалом. Особливо емоційно автор спогадів описує героїчну смерть Чучупаки, який будучи оточений ворогом застрелився, а не здався в полон [24, 149].

Досить інформативними є спогади Никифора Авраменка [1]. До прикладу автор описує активну співпрацю бойовиків Холодноярської військової організації з армією УНР в часі Першого зимового походу. Він зазначає, що повстанці допомагали своїми розвідниками та провідниками, а також ділились набоями і брали участь в Смілянській та Черкаській операціях. Він як і попередні автори високо оцінює діяльність отамана Василя Чучупаки. [1, с. 321]. Ще один учасник Української Революції, Валентин Сімянцев, теж згадує про контакти холодноярських повстанців з армією УНР і ділиться своїми враженнями від розмов з В. Чучупакою, якого він що правда називає Чучепакою [22, с. 211–214]. Важливим джерелом є праця Юрія Степового, брата Костянтина Степового (Пестушка-Блакитного) «В Херсонських степах» [23], в якій описується бойовий шлях Степової дивізії командиром якої був отаман

Блакитний, який вів тісну співпрацю з Холодноярською організацією, і навіть на певний час став її військовим отаманом.

Цінним джерелом, є енциклопедична стаття Анатолія Георгійовича Морозова «Холодноярська республіка 1919-1922» [18], в якій автор стисло подає всю історію боротьби Холодноярської військової організації. Поряд з цим автор використовує термін “Холодноярська республіка”, який не відображає суті даного військового утворення, й суперечить ключовій меті холодноярських повстанців.

Окрім спогадів учасників Української Національної Революції 1917-1921 рр. джерельна база історії Холодного Яру – це пласт документів та матеріалів, які зберігаються в різних архівних установах України та Російської Федерації, які можна класифікувати за походженням, як це пропонує історик Юрій Митрофаненко. Умовно перший тип, це відозви та звернення Інформаційного бюро Повстанського комітету Холодного Яру, які зберігаються в Державному архіві Черкаської області [49, с. 85].

Другий тип, це документи радянської влади: переважно звіти про боротьбу з холодноярцями, які зберігаються в обласних архівах Київської, Черкаської, Полтавської, Кіровоградської областей, а також у Галузевому державному архіві СБУ в Києві. Важливу знахідку вдалося здійснити досліднику П. Стегнію, який у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) виявив звіт вояка армії УНР Івана Лютого-Лютенка про Холодноярську організацію в 1921 р [49, с. 85].

Третій тип, це судові справи отаманів, які зберігаються у архіві СБУ й деяких архівних установах Росії. Четвертий тип, це дані розвідки Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР) про вояків Холодноярської військової організації в умовах збройної боротьби в Україні в 1919 р., які ввів до наукового обігу історик М. Ковальчук [49, с. 85].

Отже, основу джерельної бази з проблематики партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру становить великий пласт мемуарної

літературу. Спогади безпосередніх учасників та сучасників військових дій часів Української Національної Революції 1917-1921 рр. публікувались з 30-х до 80-х років ХХ ст., передусім на території Другої Речі Посполитої, а також в США та Німеччині.

В цьому плані важливу роль відіграло львівське видавництво “Червона Калина”, яке в 1929-1939 рр. видавало часопис «Літопис Червоної Калини» на сторінках якого і публікували свої спогади учасники повстанського руху в Холодноярському регіоні. В цьому часописі публікувалися Михайло Серeda [10], Сергій Полікша [20] та Юрій Горліс-Горський [4, 7, 8], спогади яких є надзвичайно цінним джерелом для дослідження даної проблематики. Щодо радянських діячів, то цікавим для нас є праця Бориса Козельського «Шлях зрадництва і авантюри (Петлюрівське повстанство)» [16], яка була певний час заборонена в Радянському Союзі.

Цінний матеріал для нас містять спогади Михайла Дорошенка [13] та Івана Лютого-Лютенка [17], які були безпосередніми учасниками повстанського руху в Холодноярському регіоні. Цікаві дані містять мемуарні праці Олександра Вишнівського [2], Петра Дяченка [15], Никифора Авраменка [1], Юрія Степового [23] та Олександра Доценка [14], а також військових командувачів Дієвої армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка [19] та Юрія Тютюнника [24], які схвально відгукувались про повстанську організацію Холодного Яру.

Великий пласт матеріалів міститься в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Галузевому державному архіві СБУ, обласних архівах Київської, Кіровоградської, Черкаської, Полтавської областей та в окремих архівних установах Російської Федерації.

Після проголошення Незалежності України, інтерес до проблематики боротьби Холодноярської військової організації відновив уродженець Горлівки (Донецька область, зараз місто під контролем терористичної організації “Донецька народна республіка”) , лікар, публіцист, письменник, краєзнавець, громадський діяч, дослідник історії Перших визвольних змагань – Роман

Миколайович Коваль [33–38]. Ще в 1995р. Р. Коваль започаткував щорічні вшанування холодноярських повстанців, що викликало зацікавлення в широких колах української громадськості, і було першим кроком до піднесення холодноярської тематики на рівень загальнонаціонального значення [49, с. 86].

Першою працею Р. Ковалю, що стосувалася холодноярської тематики став уже згаданий нами збірник документів опубліковані в 1996 р. – «Героїзм і трагедія Холодного Яру» [3]. Говорячи про, власне, історичні праці дослідника з даної проблематики, то слід сказати, що однію з найперших вийшла книга «Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії» [36]. Вона стала свого роду підсумком праці дослідника протягом 1990-х років. В ній автор подає життєписи повстанських отаманів: Василя Чучупаки, Федора Уварова, Юрія Залізняка (Ю. Горліса-Горського), Андрія Гулого-Гуленка, Івана Гонти, Костя Блакитного, Чорного Ворона, Мефодія Голика-“Залізняка”, Ларіона Завгороднього та багато інших. Праця важлива для нас тим, що подає життєвий шлях очільників повстанського руху, і дає нам краще розуміння їх життєвих позицій і вчинків [36].

Надзвичайно важливою для нас є праця Р. Ковалю «Повернення отаманів Гайдамацького краю» [37], яка була опублікована ґрунтуючись на авторському циклі радіопередач Р. Ковалю «Отамани Гайдамацького краю», що не позначилось на якості історичної праці, оскільки саме під час цього дослідження автор використав велику кількість джерел, в тому числі й архівні матеріали. Це насамперед стосується розділу книги «Начерк історії Холодноярської організації 1917–1922 років», в якому автор спробував стисло подати історію боротьби Холодноярської військової організації від її заснування до поразки. В ній Роман Коваль висловлює думки, що зародження повстанської організації в Холодному Яру відбулося в березні-квітні 1917 року і так як організація була “наскрізь козацькою”, то ключову роль в її формуванні відіграли перші відділи Вільного Козацтва, які в цей час почали формуватися на Звенигородщині й Чигиринщині [37, с. 196]. Ми погоджуємось з тим, що Вільне

козацтво відіграло значну роль в творенні Холодноярської військової організації, однак вважаємо, що сама організація виникла пізніше.

На нашу думку, початок формування Холодноярської військової організації пов'язаний з повстанським рухом часів Української Держави П.П. Скоропадського та антигетьманським повстанням кінця 1918 року. З встановленням влади гетьмана, діяльність Вільного Козацтва на деякий час була заборонена, однак вільно-козацькі підрозділи влилися в селянський повстанський рух, що якісно відбилося на організованості повсталих. Одним з найпотужніших осередків повстанства був Звенигородський повіт, де колись зародився вільно-козацький рух. Повстанці під керівництвом Ю. Тютюнника та С. Гризла, протримались до вересня 1918 р., а коли зазнали поразки, вцілілі почали формувати партизанські загони, які продовжували боротьбу та на думку окремих істориків долучилися до формування Холодноярської військової організації [40, с. 160–161].

Крім того, Р. Коваль сам наводить інформацію, що першою відомою акцією повстанців Холодного Яру стала спроба повернення відібраного німцями зерна в селян у селі Зам'ятниці, яку здійснив Олекса Чучупак на чолі підрозділу чисельність якого становила близько 22 козаків [37, с. 197]. Згодом старший брат Олекси, Василь Чучупака, який вчителював в с. Мельники, а в час Великої війни був прапорщиком в царській армії, створив новий загін який вже налічував 400 селян. Найбільш імовірно, що це відбулося в ході антигетьманського повстання [37, с. 197].

Тим не менш, згадана праця Р. Ковалю, є надзвичайно цінною, оскільки він структурно подає весь перебіг повстанської боротьби висвітлюючи її за хронологічно-проблемним принципом, тобто в хронологічній послідовності описує діяльність Холодноярської військової організації за головування того чи іншого отамана [37, с. 194–209].

Значний внесок у наукову розробку проблематики Р. Коваль зробив підготувавши працю «Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і

Чорного лісу». В ній він значно розширив дані про холодноярських очільників, і залучив нові джерела та матеріали [34]. У книзі «Чорний Ворон: п'ять біографій» автор наводить дані про різних повстанських отаманів, які діяли як в Холодному Ярі, так і за його межами, при цьому мали одне і теж псевдо – «Чорний ворон». Актуальність даної праці полягає в тому, що вона дає можливість розібратись в плутанині, викликаній тим, що різні діячі використовували один і той же псевдонім [38].

Надзвичайно важливою для нас є праця «Операція “Заповіт”. Чекістська справа № 206: Історичний нарис» [35], яка вирізняється перш за все тим, що побудоване переважно на архівних документах, які висвітлюють підготовку, хід та реалізацію чекістських спецоперацій “Заповіт”, “Щирі”, “Ліс” у 1922–1923 роках, метою яких була ліквідація українського підпілля Київської, Катеринославської, Кременчуцької, Полтавської, Херсонської, Миколаївської, Одеської губерній. Крім цінних документів і матеріалів, важливим також є спроба Р. Ковалю дослідити долі колишніх повстанців, а також і самих чекістів. Прикметно, що більшість з чекістів, які займались ліквідацією повстанського руху, наприкінці 1930-х років самі були репресовані і розстріляні [35, 95–99].

В результаті операції “Заповіт” Холодноярська військова організація була практично ліквідована. Залишившись без провідників, повстанський рух майже припинив своє існування. Однак окремі малочисельні загони продовжували боротьбу [35, с. 246–256].

Крім згаданих праць, Р. Коваль зробив цілу низку перевидань роману «Холодного Яру», поділивши його на розділи, що значно полегшило читачеві сприйняття мемуарів Ю. Горліса-Горського, та додав свої наукові коментарі [11].

Відомий дослідник Української Революції Валерій Солдатенко, досить схвально відгукувався про роботи Р. Ковалю, перед усім через актуалізацію проблематики боротьби українських повстанців Холодного Яру, але разом з тим подає певні зауваги до праць дослідника. На думку В. Солдатенка, Р. Коваль аж надто абсолютизує мемуарні джерела, і часто не може подолати емоційність

викладу матеріалу, та героїзацію повстанців, при чому час від часу, з цією метою опускає принципи об'єктивності та історизму [27, с. 99].

Не менш важливим за праці Р. Ковалю, є для нас науковий доробок харківського історика Сергія Луніна [5; 44-47]. Він здійснив археографічний та джерелознавчий аналіз мемуарів Ю. Горліса-Горського «Холодний Яр», чим значно спростив працю майбутніх дослідників. Залучивши в науковий обіг неопубліковані до цього архівні матеріали, він провів верифікацію поданих Ю.Горлісом-Горським подій та дат, уточнив проблемні питання та окремі аспекти біографії діячів Холодноярської військової організації, що безсумнівно є значним вкладом в історіографію проблеми [5, с. 247–354].

В 2017 році С. Лунін підготував до видання першу частину роману Ю. Горліса-Горського «Холодний Яр». Це видання унікальне тим, що було збережено оригінальний текст автора, без будь яких виправлень чи перекручень. С. Лунін з сумом зауважує, що “всі видання від 1967 року – тобто всі у незалежній Україні – подають різні варіанти тексту, спотвореного після смерті автора” [5, с. 6]. Після тексту Ю. Горліса-Горського С. Лунін окремо подає науковий коментар, в якому вміщено п'ять статей: «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського: археографічний аналіз; «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського: джерелознавчий аналіз; Операція військ ВОХР проти Холодного Яру у вересні 1920 року та відомості про неї в спогадах Юрія Горліса-Горського; Деякі зауваги до біографії Юрія Городянина-Лісовського (Горліса-Горського); Кубанський козак, холодноярець Андрій Чорнота та Юрій Дроботковський, що проходив за справою “Заповіт” [5, с. 247–399].

У першій своїй статті С. Лунін простежує історію друку спогадів Ю.Горліса-Горського, починаючи з перших публікацій в часописі «Літопис Червоної Калини», завершуючи редакціями, що вийшли в часи незалежності України, порівнює видання різних років та вказує чим вони різняться порівняно з оригінальним текстом. У ній автор сильно критикує перевидання мемуарів Р.Ковалем, наводить приклади перекручування тексту з боку останнього. У

підсумку ж, С. Лунін робить висновок, що “станом на початок 2014 р. у незалежній Україні «Холодний Яр» видавався лише в послідовно, двічі або тричі, перекручених версіях” [5, с. 249–293]. Такий критичний археографічний аналіз, є дуже цінним при написанні історичних праць з історії Холодноярської військової організації, адже дозволяє уникнути помилок, що їх допустили редактори та укладачі перевидань «Холодного Яру» Ю. Горліса-Горського, який є основним джерелом з даної проблематики.

Наступна стаття С. Луніна, ще більш важлива за попередню, адже в ній автор проводить джерелознавчий аналіз «Холодного Яру» Ю. Горліса-Горського. У ній історик ще на самому початку визначає ключове завдання статті – “довести зручність і доцільність використання твору [«Холодного Яру» Ю. Горліса-Горського, – Авт.] як історичного джерела” [5, с. 294]. Сергій Лунін підкреслює “безумовно високу як для спогадів надійність, історичну правдивість загальної картини народного спротиву на Чигиринщині, зображеної автором – учасником і свідком партизанської боротьби” [5, с. 294]. Особливістю даного дослідження є те, що автор порівнює і співставляє дані подані Ю. Горлісом-Горським та архівні матеріали й інші джерела з даної проблематики, вказуючи на неточності в мемуарах. Такий підхід неймовірно полегшує роботу історикам, що працюють над темою повстанського руху в Холодноярському регіоні.

Важливим для нас є уточнення дат, в яких Ю. Горліс-Горський помилився, або ж не назвав. Зокрема, С. Лунін уточнює дату та обставини загибелі Головного отамана Холодноярської військової організації Василя Чучупаки. Він пише, що за даними Ю. Горліса-Горського В. Чучупака загинув не пізніше першої половини березня 1920 р., однак це не зовсім точно. Для прояснення ситуації автор статті наводить телеграму з Кременчука від 24 березня 1920 р., надруковану у «Вістях» Київського губревкому, в якій йдеться: “18 березня полк однієї з дивізій у районі Чигирин – Холодний Яр спіймав і розстріляв відомого бандита-петлюрівця Чучупака й 12 чоловік його штабу” [5, с. 299]. Загалом же,

С. Лунін досить схвально відгукується про роман «Холодний Яр» як історичне джерело, а подані ним уточнення та зауваги роблять його ще надійнішим.

Щодо розвідки С. Луніна «Операція військ ВОХР проти Холодного Яру у вересні 1920 року та відомості про неї в спогадах Юрія Горліса-Горського», то за словами автора її завданням є примноження відомостей про загалом слабо висвітлений перебіг другої операції військ ВОХР, а також пояснити чому Горліс-Горський у своїх спогадах приділяє їй напрочуд мало уваги [5, с. 354]. Дана розвідка важлива тим, що висвітлює матеріал, який дуже мало описано у відомих нам мемуарних джерелах. Натомість С. Лунін використовує матеріали фонду 2-ї Московської бригади ВОХР з Російського державного військового архіву, чим значно збагачує історичні відомості про цей етап протистояння сил Червоної Росії з холодноярськими повстанцями [5, с. 354–366].

У статті «Деякі зауваги до біографії Юрія Городянина-Лісовського (Горліса-Горського)» С. Лунін встановлює важливі дати з життя автора роману «Холодний Яр», розповідає про батьків повстанця й навіть уточнює питання стосовно його імені та прізвища. Дана стаття є менш цікавою для нас в науковому плані, однак її цінність полягає в тому, що С. Лунін встановлює деякі проблемні питання в біографії, що стосуються його участі в повстанській боротьбі, ув'язнені та подальше життя на території Західноукраїнських земель, зокрема цікавим, але малодослідженим є його перебування в Карпатській Україні. На жаль, С. Лунін нічого не згадує про обставини смерті Ю. Горліса-Горського [5, с. 367–383].

В останній статті С. Луніна надрукованій в наукових коментарях до видання «Холодного Яру» 2017 р. містяться цінні дані про життєвий шлях та повстанську боротьбу кубанського козака Андрія Чорноти, якого часто згадує Ю. Горліс-Горський в своїх спогадах. Стараючись встановити особистість Андрія Чорноти автор статті спростовує версію Р. Ковалю, що таким був псевдонім Юрія Дроботковського, зауважуючи, що холодноярець Чорнота немає

жодного відношення до Дроботковського, що взагалішому підсумку є цікавою інформацією для подальших досліджень [5, с. 368–399].

Важливими для усвідомлення історії Холодноярської військової організації як складової Української Національної Революції 1917–1921 рр. є загальні праці з історії України початку ХХ ст. та монографії присвячені дослідженню історії українського війська. В цьому плані, перш за все, слід виокремити науковий доробок Ярослава Тинченка [62–66], сфера наукового зацікавлення якого окреслюється переважно тематикою українських збройних формувань в добу Перших Визвольних Змагань. Завдяки працям Я. Тинченка ми можемо деталізувати висвітлення таких важливих для нас проблем, як передісторія виникнення Холодноярської військової організації та участь її військових підрозділів в Другій радянсько-українській війні, адже згаданий дослідник до дрібниць описує перебіг бойових дій Дієвої армії УНР проти радянської армії. Найважливішими для нас є розділи його праць, що стосуються бойового шляху 3-го Гайдамацького полку Запорізького корпусу – бойового підрозділу до складу якого входив і полк гайдамаків Холодного Яру, який провів на фронтах Другої радянсько-української війни період з березня по червень 1919 року [64, с. 53–92].

Не менш важливим для нас є другий том колективної праці з історії українського війська, на сторінках якого знаходимо багато інформації про зародження Вільного козацтва, його роль в становленні повстанського руху на Звенигородщині за часів Гетьманату Скоропадського. Крім того автори монографії подають дані про те, що саме рештки повстанських загонів Звенигородщини стали основою зародження Холодноярської військової організації [40, с. 160–161].

Схожі за змістом є праці відомого дослідника історії Української Революції Валерія Солдатенка [58–60]; дослідника українських збройних сил О. Луговського [43]; таких українських дослідників історії ХХ ст. як Верстюк В. [25], Голубко В. [28], Нагаєвський І. [54], Рубльов О., Реєнт О. [55], Удовиченко

О. [66] окремі розділи яких також дають розуміння тих процесів і передумов, що в ході Української Національної Революції 1917–1921 рр. спричинили появу Холодноярської військової організації.

Цікавими є низка праць М.Ковальчука [31–32], який ввів до наукового обігу дані розвідки Збройних сил Півдня Росії про холодноярських повстанців в умовах бойових дій в Україні в 1919 р. Не менш важливими є дослідження П. Стегнія, який у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) виявив звіт вояка армії УНР Івана Лютого-Лютенка про Холодноярську організацію в 1921 р. [49, с. 85]. Також певну інформацію містять праці таких істориків як Лободаєв В. [42], Савченко В. [56].

Слід також згадати про спроби підсумувати історіографічні здобутки українських істориків, що займались дослідженням боротьби Холодноярської військової організації, зокрема В. Щербатюк в праці «Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія» відводить для цього кілька сторінок [69], а О. Літовко опублікував статтю «Історіографічний нарис Холодноярської республіки» [41].

Окремо варто виділити статті Юрія Митрофаненка [49–53], який зробив ґрунтовний аналіз наявної джерельної бази та історіографії, коротко висвітлив ключові проблеми в історії Холодноярської військової організації, а також зважаючи на організаційні засади Холодного Яру, реальний, а не декларований розподіл влади, аналіз змісту листівок інформаційного бюро повстань запропонував доцільним вживання терміну “Холодноярська республіка” [49, с. 101]. Схожою за змістом і значенням є стаття Олександра Вовка присвячена українській історіографії Холодноярської повстанської організації, в якій крім аналізу наявних джерел та історичних праць, теж запропонований підхід до вживання термінології. О. Вовк на відміну від Ю. Митрофаненка вважає недоцільним вживання терміну “Холодноярська республіка”, аргументуючи тим, що повстанці Холодного Яру весь час вважали себе частиною Української

Народної Республіки і були вірними Директорії УНР, а тому пропонує обмежитись використанням терміну Холодноярська повстанська організація [27, с. 92–103].

Отже наукове дослідження проблематики партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру розпочалось вже в часи незалежної України. Беззаперечним лідером за кількістю публікацій з даної проблематики є Роман Коваль [33–38], який першим привернув увагу громадськості до цієї теми. Крім наукових розвідок історик підготував кілька збірників документів, які висвітлюють історію боротьби холодноярських повстанців [3; 12]. Надзвичайно великий вклад в наукову розробку теми зробив харківський історик Сергій Лунін [5; 44–47], як провів археографічний та джерелознавчий аналіз спогадів Ю. Горліса-Горського, та опублікував кілька статей з проблематики. Також важливим є публікація дослідником автентичного тексту роману “Холодний Яр” [5].

Цікавими для нас є праці дослідників селянсько-повстанського руху доби Перших Визвольних Змагань, зокрема дослідження М. Ковальчука [31–32], П. Стегнія [61], В. Лободаєва [42] та В. Савченка [56], які в своїх працях опосередковано торкаються холодноярської проблематики. Важливими для нас є праці Я. Тинченка [62–66], В. Солдатенка [58–60], В. Голубка [28], В. Верстюка [25], І. Нагаєвського [54], О. Рубльова та О. Реєнта [55], О. Удовиченка [67]. А також праці по історіографії В. Щербатюка [69], О. Літовка [41], Ю. Митрофаненка [49] та О. Вовка [27].

Таким чином, говорячи про джерела та історіографію партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру, можна зробити висновок, що основу джерельної бази складає мемуарна література та документи з архівів України і Росії. На жаль, до сьогодні не підготовлено комплексної праці з історії Холодноярської військової організації, однак наявний джерельний та історіографічний матеріал дає змогу в майбутньому здійснити ґрунтовне дослідження.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ХОЛОДНОЯРСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Перша чверть XX століття, це особливий період в історії багатьох народів. Адже в цей час відбувалася одна з найважливіших подій в історії людства – Перша світова війна, яка поряд з жахіттями і мільйонами зруйнованих доль відкривала також і нові можливості, які до того важко було навіть уявити. Початок Великої війни знаменував закінчення довгого XIX століття, а значить разом з тим і перехід людства до новітнього часу. В кінці війни, здавалося б вічні, незнищенні імперії зникали одна за одною, а на їх уламках почали виникати модерні національні держави.

Для українського народу, як і для більшості народів Центрально-Східної Європи, цей час по-особливому значущий, тому що Велика війна дала змогу розпочати революцію в одній з найбільш консервативних держав того часу – Російській імперії, в ході якої вона зникла з політичної мапи світу. Повалення російського самодержавства в ході Лютневої революції, дало змогу поневоленим нею народам розпочати національні революції і приступити до будівництва власних суверенних держав.

В ролі політичного проводу українського національного руху виступила, створена на початку березня Українська Центральна Рада (далі УЦР). Первинно її прагнення обмежувалися створенням автономії в складі майбутньої демократичної федеративної Росії, однак поступ історичних подій змусив УЦР стати на шлях будівництва самостійної суверенної держави [59, с. 100].

В ході вже жовтневої російської революції 1917 року, Тимчасовий уряд який керував Росією після лютневих подій, було повалено більшовиками. Новостворена Радянська Росія не підтримувала ні автономістських, ні самостійницьких прагнень українського народу, що в кінцевому результаті призвело до військової інтервенції більшовицьких військ на територію України [66, с. 71-72].

На жаль, провід Української Народної Республіки (далі УНР), що виникла в результаті проголошення третього універсалу УЦР від 20 листопада 1917 року, перебував на пацифістських позиціях, що призвело до неготовності новоствореної республіки зупинити більшовицьку агресію. Однак говорити про абсолютну відмову від військового будівництва в часи УЦР буде несправедливо.

Тим не менш, одразу слід зазначити, що ініціатива створення збройних сил, зазвичай ішла від самих військових, і часто в супереч офіційним позиціям політичного центру. Так, вже 16 березня 1917 року, зусиллями українських військових, що служили в рядах російської царської армії, яка продовжувала бойові дії на фронтах Великої війни, було створено Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка у Києві. Організація відіграла роль об'єднавчого центру для українських вояків, ключовою метою якої було створення українських національних збройних підрозділів. Значним результатом її діяльності було формування 14 квітня 1917 р. Першого Українського козацького ім. Богдана Хмельницького полку. Прикметно, що російське командування намагалося розформувати полк оцінюючи дії українських військових як дезертирство [40, с. 84].

Важливу роль відіграв заклик військового клубу ім. Полуботка до українських вояків, щоб ті на фронті і в різних місцях дислокації об'єднувалися і засновували різні військові товариства. Адже це розбурхало українську військову стихію, яка вилилася у Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся на початку травня 1917 р. Одним із ключових досягнень з'їзду слід вважати утворення Українського генерального військового комітету, який очолив визначний політичний та військовий діяч часів Української Революції — Симон Петлюра, адже цей мілітарний орган інтегрувався до складу УЦР, як відповідальний за військові справи. Не менш важливим є те, що з'їзд добився визнання російським керівництвом формування Першого Українського полку [65, с. 4].

Історичне значення Першого Військового з'їзду полягає в тому, що він заклав підвалини для українського військового будівництва, про що свідчить те, що вже незабаром буде створено цілу низку нових українських бойових підрозділів. Мова йде про формування в червні-липні 1917 р. Другого Українського козацького полку ім. Полуботка, Третього Українського полку імені Михайла Грушевського й Першого Українського запасного полку, який згодом отримав назву ім. гетьмана П. Дорошенка. Більше того, високі показники боєздатності українських солдатів, посприяли прийняттю рішення російського генералітету про формування нових українських військових частин. Так було сформовано Перший Український корпус з вояків 34-го армійського корпусу та Другий Січковий Запорізький корпус з колишнього 6-го корпусу царської армії. В українській історіографії явище об'єднання українських солдатів з російських частин і перетворення їх в окремі українські відділи отримало назву українізація армії [40, с. 95].

Такий хід подій сильно сприяв формуванню армії, підконтрольній УНР, яку можна було б використати для відстоювання та захисту свої державницьких ініціатив. Однак, мусимо зазначити, що явище українізації не можна переоцінювати, чим час-від-часу грішить українська історіографія. Адже часто українізовані відділи в час гострої потреби у військовій потузі займали нейтралітет, або навіть переходили на сторону противника. Яскравим прикладом є придушення українськими військовими силами зорганізованого більшовиками Січневого повстання у Києві. Тоді більшість українізованих частин відмовились брати участь у військових діях оголосивши про свій нейтралітет, а окремі з них погрожували перейти на бік ворога [65, с. 15]. Та навіть зважаючи на такі факти, можна ствердно говорити про позитивну роль українізації в справі формування української армії часів УЦР.

Також, значного поштовху у військовому будівництві надало проголошення УЦР Третього універсалу. Адже саме тоді українізація набуває

масового характеру, а в Києві виникають перші старшинські школи для підготовки майбутніх офіцерів і керівного складу української армії.

Та однієї українізації російських частин не вистачало для цілковитої обороноздатності та, що не менш важливо, підтримки порядку на підконтрольних УНР територіях. Революційні події часто грозять анархією та безчинством на місцях, де колишня адміністрація практично перестала існувати або ж була паралізована, а нова ще не з'явилася. Українська Революція не є винятком, адже зволікання УЦР з творенням виконавчої вертикалі грозило тим, що влада останньої залишиться тільки на папері. Такий стан речей посприяв утворенню вільно-козацького руху, який в роки Перших визвольних змагань відігравав роль правоохоронного органу, хоч також часто долучався до ведення бойових дій.

Загалом же, організація Вільного козацтва зародилась в Звенигородському повіті на Київщині. Там, в селі Гусаки кілька селян у квітні 1917 року організували загін самооборони, який прийнято вважати першою структурною одиницею вільно-козацького руху. Вже незабаром в кожному населеному пункті цього повіту організувалися власні загони Вільного козацтва, а в середині квітня у Звенигородці було проведено повітовий з'їзд, вході якого було визначено ключові засади вільно-козацького руху. Таким чином на з'їзді, провідною метою руху було проголошено підтримання порядку та охорона прав українського народу, керівним органом визначалася рада старшини, яку обирали за принципом виборності, а до числа вільних козаків могли вступати всі охочі віком від 18 років, але тільки ті, що не мали судимості [40, с. 105].

Тоді ж Семена Гризла було обрано кошовим отаманом звенигородських вільних козаків, а також курінних отаманів, що мали свої військові штаби як і кошовий отаман. Крім того, було встановлено розмір організаційного податку й вирішено питання про забезпечення зброєю. Після цього Вільне козацтво поширилося всією Київщиною, а згодом і в степову частину України, Волинь і Лівобережжя, тобто набуло характеру загальноукраїнського явища [40, с. 106].

Такий розвій українського вільно-козацького руху привернув увагу уряду УНР. 13 листопада 1917 р. Генеральним секретаріатом було затверджено статут Вільного козацтва, чим підтверджувалася роль організації як правоохоронного органу [40, с. 534]. Скоріш за все на прийняття такого рішення значною мірою вплинули враження від Всеукраїнського з'їзду Вільного Козацтва, що проходив 16-20 жовтня 1917 року в Чигирині.

У з'їзді взяли участь 200 делегатів, що представляли понад 60 тисяч вільних козаків з всієї території УНР. За результатами з'їзду було утворено Генеральну Раду Вільного козацтва, до якої увійшли 12 осіб, її головою став генерал Павло Скоропадський, як отаман всього вільно-козацького руху, а місто Біла Церква було обрано організаційним центром [40, с. 107]. Не варто також виключати, що УЦР була певною мірою налякана масштабами і потугою Вільного козацтва, а обрання очільником руху генерала П. Скоропадського додатково стимулювала політичний центр спробувати підпорядкувати собі цю стихію, що так і не вдалося реалізувати повною мірою.

Таким чином, станом на кінець 1917 року в УНР існували дві гілки збройних сил, тобто регулярні відділи з українізованих частин царської армії з однієї сторони, і добровольчі загони Вільного козацтва з іншої. Та суттєвим недоліком обох було те, що вони базувалися в різних куточках території УНР, що значно зменшувало можливості дати організовану відсіч супротивнику.

Важлива подія відбулася 17 грудня 1917 р., тоді УЦР отримала ультиматум від Радянського народного комісаріату (далі РНК) з вимогами припинення зі сторони УЦР розвалювання фронту та пропуску російських військових частин, що прямують в напрямку Дону і Уралу. Щодо першої вимоги, то вона стосувалася насамперед того, що УЦР відкликала українізовані відділи з фронтів для формування окремого Українського фронту. Друга ж вимога була направлена проти козацьких формувань, які за дозволу УЦР рухались на територію Росії, щоб чинити опір більшовикам. Але на цьому вимоги не закінчились, РНК також зажадав від УЦР допомагати більшовицьким

військам у боях із загонами генерала Каледіна. Цілком очевидно, що український уряд не міг погодитися на ці умови, тож 20 грудня надіслав відмову [55, с. 70-71]. В таких умовах війна між більшовицькою Росією і УНР була неминучою.

Формально війна розпочалась того ж таки 20 грудня 1917 року. Вже 25 грудня у Харкові було сформовано військовий штаб, який очолив Володимир Антонов-Овсієнко. Ключовим його завданням було керувати військовими операціями проти УНР. Тоді до Харкова почали стягатися різні військові угруповання, переважна більшість яких надходила з міст Росії. Проголошення Української народної республіки у Харкові – квазі-державного утворення на території України, давало змогу РНК Росії представити міжнародній спільноті більшовицько-українську війну як внутрішній “громадянський” конфлікт [59, с. 224-225].

З висоти сучасності, можна провести чітку паралель між новітньою російсько-українською війною і подіями столітньої давності. Тоді, як і тепер велась “гібридна війна”, під час якої на території України виникали квазі-республіки, які розчленовували її і створювали враження громадянської війни, в той же момент, постійно надавалася військова підтримка з російської сторони при чому, офіційного оголошення війни з боку Росії не було. Та військовий фронт лиш один з численних інших. Адже зараз, як і тоді ведеться постійна пропаганда й агітація зі сторони ворога, яка присутня на всіх щаблях суспільного життя і крутиться в основному довкола історичних міфів та ідеї “русского мира”.

УНР на час початку Першої більшовицько-української війни була у вкрай невідному становищі, адже її сили повинні були воювати одразу на кількох фронтах. На заході продовжувались бої проти армій Центральних держав, крім того на Правобережжі доводилось вести боротьбу супроти збільшовичених військ колишньої царської армії та червоногвардійців, а на Лівобережжі супроти більшовицьких військ під головуванням В. Антонова-Овсієнка. Однак,

перебуваючи в такому, здавалося б скрутному становищі, військові дії на Правобережжі були успішними для підрозділів УНР. Там, більшість збільшовичених загонів були практично небоєздатні, і не могли протистояти супроти Першого Українського корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський. Більшовицькі загони в Староконстантинові, Рівному, Шепетівці було роззброєно майже без опору. Теж саме відбулося в районі Козятин-Здовбунів. Тож загалом Правобережжя перебувало в цілковитій безпеці, під опікою 1-го Українського корпусу [40, с. 133].

Зовсім іншою була картина на Лівобережжі. Там, 25 грудня 1917 р. розпочався наступ військ В. Антонова-Овсієнка. Для мобільнішого оволодіння територією України, військо було розділено на чотири групи, очільниками яких стали Муравйов, Берзін, Єгоров і Кудинський. Вже 26 грудня було захоплено Харків і зроблено атаку на станцію Лозова, яка була важливим стратегічним пунктом, адже з неї можна було вільно потрапити в Донбас. Лозову обороняв полк ім. П. Дорошенка, який зумів відбити перший наступ. Тоді 28 грудня було захоплено м. Чугуєв, в якому базувалося українське військово-училище, офіцерський склад якого, а також студентів, полонили більшовики [65, с. 11].

Далі ворог зайняв вичікувальну позицію, очікуючи на реакцію УЦР. Однак політичний провід УНР не зміг організувати відсіч. Причиною тому було небажання УЦР втягувати новостворену державу у війну, незважаючи на те, що вона триватиме не залежно від її бажання. Така пацифістська позиція мало не призвела до краху державного будівництва і завдала значної шкоди українській справі. В цей час генеральний секретар з військових справ Симон Петлюра подав у відставку, розуміючи, що самотійно зможе зробити більший вклад. Після відставки С. Петлюра зайнявся організацією Гайдамацького коша Слобідської України (далі ГКСУ), який став одним із не багатьох боєздатних військових формувань. Також пішов у відставку командувач 1-го Українського корпусу генерал П. Скоропадський, що негативно відбилося на військових діях,

що велися на Правобережжі, адже втративши командира чисельний 1-й український корпус (налічував близько 40 тисяч вояків) почав розпадатись і втратив свою боєздатність [40, с. 98].

В цей час зайнята Генеральним Секретаріатом пасивна позиція загрожувала катастрофою, оскільки поки уряд чекав, що РНК дасть відповідь на питання чи воює Росія проти УНР, більшовики розпочали повномасштабний наступ, очікуючи, що опір буде мінімальним.

На початку січня більшовиками було захоплено Катеринослав (сучасне м. Дніпро). Вже 12 січня червоним таки вдалося зайняти ст. Лозова, а 15 січня взяли м. Олександрівськ (сучасне Запоріжжя). Прикметно, що в ході цих військових дій Феодосійський 134-й полк та Гайдамацькій курінь, що базувалися в Катеринославі не брали участь у боях, і зайняли нейтралітет, а Сердюцькій полк імені Пилипа Орлика взагалі перейшов на бік супротивника [65, с. 12].

Після ряду перемог Антонов-Овсієнко вирішив наступати на Київ. Тоді було організовано декілька груп. Одна з них під командуванням Берзіна, Знаменського та Кудинського мали атакувати українську столицю з півночі через місто Чернігів. Група М. Муравйова мала атакувати через місто Полтаву. Окреме завдання отримала група Єгорова, метою якої було переправитись на правий берег і тоді вдовж Дніпра наступати на Київ. Таким чином місто опинилося б майже в замкнутому кільці. Разом з тим, сучасні дослідження свідчать про те, що кількісно українська сторона переважала. За підрахунками вчених під керівництвом УЦР було близько 15 тисяч солдатів, тоді як загальна чисельність наступаючого ворога налічувала не більше 10 тисяч [65, с. 12-13].

Та все ж, більшість вояків УЦР зайняли позицію нейтралітету. Не менш шкідливою була відсутність єдиного, досвідченого керівництва. Разом з тим, у більшовиків був ще й “план Б”, який вони успішно використовували при штурмі інших міст. Мається на увазі організація повстання пробільшовицької частини населення міста, яке вони мають захопити. Таким чином, поки залога

бореться з повсталими, регулярні війська оточують і безперешкодно захоплюють місто. Те саме планувалося повернути і в випадку Києва. Передбачалося, що якщо справдяться найкращі очікування радянського керівництва, столиця впаде ще до підходу регулярних сил.

Більшовицькі війська наступали надзвичайно рішуче, 19 січня 1918 р. загони Муравйова зайняли Полтаву. 20 січня впав Константиноград. 24 січня група Єгорова захопила м. Кременчук. Перебуваючи в такій ситуації УЦР переглянула свою пацифістську позицію. В сторону Чернігівської залізниці було відправлено 1-шу Сотню допоміжного куреня Січових Стрільців. Також ГКСУ під командуванням Симона Петлюри відправився в сторону Полтавської залізниці. Інші ж загони, що базувалися на Лівобережжі оголосили про свій нейтралітет [65, с. 14].

Паралельно з бойовими діями УЦР робила спроби в пошуку союзників. Так проголосивши IV Універсал 22 січня 1918 року, український політичний провід добився можливості участі своєї делегації у мирних перемовинах, що відбувалися в цей час у Бресті [55, с. 76].

26 січня 1918 року ГКСУ розпочав бої на ст. Гребінка, де гайдамаки завдали серйозної шкоди ворогу, однак зважаючи на кількісну перевагу останніх організовано відступили, майже не зазнавши втрат. Наступного дня вже на Чернігівському напрямку на ст. Бахмач дали бій противнику курсанти Першої Української військової школи та залишки Куреня Смерті. Оскільки зупинити ворога не вдалося, командування вирішило відступати до станції Крути, де укріпилися разом зі студентами 1-ї сотні резервного куреня Січових стрільців, чисельність яких становила 114 вояків. Загалом же, число оборонців Крут становило близько 500 чоловік, а ворог же налічував близько 3000. 29 січня відбувся бій за станцію Крути, який спочатку проходив на рівні, та згодом до групи Муравйова приєдналися загони Берзіна, а це ще 3400 вояків. В умовах коли в оборонців Крут закінчувалися боєприпаси, і кількісна перевага противника не давала жодних надій на продовження боротьби, командир

українських сил Аверкій Гончаренко дав наказ про організований відступ, до станції Дарниця, де вони з'єдналися з ГКСУ [65, с. 15].

Крім того бої відбувалися й в інших регіонах України. 27 січня 1918 р. в Одесі пробільшовицькі робітники підняли повстання. До них долучилися частина матросів Чорноморського флоту і заагітовані загони колишньої царської армії. Оборона міста тривала 3 дні, та знову ж таки через переважаючу чисельність противника, українські війська полишили місто [65, с. 15].

29 січня 1918 р. розпочалось сплановане більшовиками повстання на заводі “Арсенал”. Незважаючи на те, що Київ в цей час був переповнений різними військовими загонами, на стороні УЦР виступили тільки “богданівці”, Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців та київське Вільне козацтво. Решта ж загонів оголосили про нейтралітет. Ситуація була вкрай складною, через безрезультатність наступу українських сил, довелося зайняти оборонну позицію [66, с. 72-73].

Значно покращив обстановку прихід до Києва Кінного ім. К. Гордієнка полку під командою полковника Всеволода Петріва. Саме завдяки воякам цього полку оборонцям Києва вдалося дочекатися повернення ГКСУ С. Петлюри 2 лютого 1918 р., що і вирішило подальший хід битви. Вже наступного дня ГКСУ спільно з гордієнківцями зайняли будівлю заводу “Арсенал”, після чого 4 лютого повстання було придушено. Однак на цьому, битва за Київ не скінчилася. Вже наступного дня до міста підійшли війська Муравйова та Антонова-Овсієнка. Загальне число противника становило близько 7 тисяч, в той час як оборонці налічували не більше 3 тисяч. Крім того ворог був краще технічно оснащений, наявність панцерного потяга та достатньої кількості артилерії давала можливість обстрілювати місто перед штурмом. Не зважаючи на таку перевагу противника, оборона міста тривала 4 дні, після чого в ніч з 8 на 9 лютого вимушені були покинути місто і відступити в напрямку Житомира, для реорганізації війська [65, с. 16].

Краща ситуація відбувалася на дипломатичному фронті. Мирні перемовини в Бресті пройшли успішно, і як результат було підписано мирний договір між Центральними державами з одного боку та УНР з іншого. Прикметно, що завдяки підписанню цього договору УНР, стала першою державою, яка перестала брати участь у Великій війні. Та ще більшої ваги набула союзна угода про військову допомогу з сторони Центральних держав проти Радянської Росії [68].

Та все ж, відвоювання українських земель – заслуга не тільки німецьких та австро-угорських військ. Після виходу залишків українських військ з Києва, неподалік Житомира відбулась реорганізація армії, в результаті чого було сформовано Окремий Запорізький загін загальною чисельністю не більше 2 тисяч. Командиром загону став генерал Олександр Натієв. Силами цього збройного формування було відвойовано велику частину Волині та Полісся, а 1 березня 1918 р. саме цей український підрозділ першим ввійшов в Київ і визволив столицю. Там всі сили було реорганізовано в Окрему Запорізьку дивізію, яка спільно з союзною армією звільнила Полтавщину та Чернігівщину. Зокрема 7 квітня 1918 року Харків повернувся до складу УНР, після чого Запорізька дивізія розділилась на дві групи – Севастопольську і Донецьку. Донецьку групу очолив В. Сікевич, який отримав завдання звільнити Донбас. Севастопольська ж група П. Болбачана мала звільнити Крим та м. Севастополь, однак німецькі загопи першими потрапили в місто [65, с. 17].

Перш ніж продовжити розгляд наступних подій, нам слід повернутися дещо назад і детальніше розглянути надзвичайно важливу подію. Мається на увазі підписаний у Бресті мирний договір 9 лютого 1918 р. На перший погляд найважливіше викладено одразу ж першій статті мирної угоди: “Українська Народня Республіка, з одної, і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, з другої сторони, заявляють, що воєнний стан між нами покінчиний. Сторони заключили договір, рішилися надалі жити в мирі і дружбі [68]. Та для нашого дослідження важлива інша, здавалося б другорядна стаття. Мова йде

про статтю VII. в 1 пункті якої йдеться: “Сторони, які заключають договір, зобов'язуються взаємно нав'язати негайно господарські зносини і устроїти обмін товарів на підставі слідуючих постанов: До 31 липня б. р. треба переводити взаємну обміну лишків найважливіших сільськогосподарських виробів для прикриття біжучих потреб...” [68].

На перший погляд це цілком рівна партнерська угода, та вже 23 квітня 1918 року було підготовлено новий економічний договір між Німеччиною і Австро-Угорщиною з одного боку, і УНР з іншого. На жаль, в новому договорі вже не йшлося про взаємний обмін найважливіших сільськогосподарських продуктів, натомість УНР мала в односторонньому порядку робити поставки своїм союзникам [55, с. 84].

Все було б нічого, якби УЦР була спроможна виконати умови договору, але натомість ведучи соціалістичну аграрну й економічну політику задоволення умов союзників було нереальним. Вище зазначений новий договір підштовхнув українських союзників до рішучих кроків. В таких умовах, було прийнято рішення, що Україні потрібна зміна уряду, на такий який вів би притомну економічну політику, і міг би виконати ті зобов'язання, які на себе взяла УНР. Від так 24 квітня відбулася зустріч представника німецької військової адміністрації генерала Вільгельма Гренера з діячами Української народної громади (УНГ). УНГ була консервативно налаштованою, особливо стосовно аграрного питання, оскільки більшість її учасників колишні землевласники та військові, яких зараз можна було б віднести до середнього класу. Тому не дивно, що В. Гренер швидко знайшов порозуміння з УНГ в питанні про зміну влади [55, с. 84].

УЦР занепокоїлась ще тоді, коли фельдмаршал Герман фон Ейхгорн запровадив німецькі військово-польові суди в УНР. Звісно ж УЦР засудила такий вчинок і навіть висловила протест, проте 28 квітня будинок УЦР захопили німецькі військові, заарештувавши кількох її членів і заклавши засідання. Наступного дня відбулась зміна влади, генерала П. Скоропадського було обрано

гетьманом Української Держави і тоді вже він і його уряд мав виконати зобов'язання відповідно до попередніх угод [55, с. 87].

На відміну від УЦР уряд гетьмана зумів задовольнити вимоги союзників завдяки належній економічній політиці. Опіраючись на підтримку військових, підприємців та колишніх землевласників, гетьман розширив свої можливості. Створивши необхідну законодавчу базу для повернення нерухомого і рухомого майна законним власникам гетьман відновив приватну власність. Це посилило його вплив на середні стани суспільства, однак потрібно було ще отримати прихильність селян. П. Скоропадський це чудову розумів, тому наказав уряду розробити аграрну реформу, яку слід впровадити не пізніше ніж взимку 1918-1919 рр. [68].

На жаль, гетьманський уряд не зумів належним чином донести інформацію про аграрну реформу до селян, та й важко було це зробити в час коли селянські виступи відбувались по всій країні. Перші повстання розпочались ще в час УЦР після запровадження військово-польових судів. А повернення старих порядків гетьманом лиш роздмухали селянську стихію. Станом на травень-червень стихійні селянські виступи розпочинаються по всій території Української Держави.

Найбільш організованими і серйозними повстаннями вирізнялась Київщина. Адже там керівництвом селянських виступів зайнявся кадровий військовий часів УЦР полковник М. Шинкар [40, с. 160]. Незабаром повстання поширились на інші повіти, і що цікаво каральні загони, метою яких було втихомирення селянських виступів, не тільки не змогли досягнути цілі, але й ще більше розбурхали стихію.

Для нашого дослідження найбільш цікавим є повстання на Звенигородщині. Воно розпочалось одним із перших і водночас протрималось чи не найдовше. Починаючи як стихійний селянський виступ, воно не мало перспективи стати успішним. Однак до середовища повсталих влилося чимало вже досвідчених вояків, насамперед колишніх учасників вільно-козацького руху,

що надало повстанцям структурності та організованості. Тоді було створено організаційний центр у селищі Лисянка, та сформовано повстанський штаб головою якого став поручник Кривда. Вагомий внесок в розвиток повстання зробили колишні організатори вільно-козацького руху – Шаповал, Халабуденко, Попик, Федот Боднар та Анатолій Шевченко. Однією з найуспішніших операцій повстанців була перемога загону Шаповала над німецькими каральними підрозділами неподалік м. Шпола. Тим не менш німецьким військам все ж вдалося ліквідувати Звенигородське повстання, та сталося це аж у вересні 1918 р. Разом з тим уцілілі звенигородські повстанці пішли в підпілля, створили партизанські загони, які згодом склали основу мілітарної потуги Холодноярської військової організації [40, с. 161].

Виходячи з усього вище зазначеного, можемо говорити, що виникнення Холодноярської військової організації (далі ХВО) стало можливим, як наслідок процесів, що відбувалися під час Української Революції. Зокрема, проголошення та розвиток Української Народної Республіки викликали потребу в формуванні власних збройних сил, що могли б захистити її суверенітет та територіальну цілісність. Це призвело до українізації в царській армії, і як наслідок створення національних збройних формування, що мали становити основу майбутньої української армії.

Та революційні потрясіння, що грозили хаосом і анархією вимагали створення окремих загонів, які б займалися підтримкою правопорядку на території обвитій круговертю революції. З цієї причини українське селянство власними силами почало гуртуватись в загони самооборони, що породило згодом вільно-козацький рух, що мав чітку структуру та власне організаційне оформлення. А також статут, який згодом затвердив український уряд, побачивши ті перспективи розв'язання поточних проблем, які стояли перед молодією українською республікою, закріпивши цим за Вільним Козацтвом правоохоронну та територіально-оборонну функції.

Однак агресивно налаштовані сусіди не бажали бачити поряд незалежної української держави, ба більше, всіма силами намагалися її підкорити. Новостворена Радянська Росія використовуючи гібридні методи війни спробувала загарбати українські землі, і вкотре включити їх до складу імперії, що правда вже не монархічної, а комуністичної. В молодій українській республіці не вистачило сил для оборони не зважаючи на численні українізовані відділи та загони Вільного Козацтва, ворог виявився сильнішим. Та все ж українці змогли встояти, попросивши допомоги в могутніх союзників.

Уклавши Брестську мирну угоду з Четверним союзом уряд УНР добився їх військової підтримки. Так, Осібна армія УНР спільно з військами Австро-Угорщини та Німеччини спромоглася звільнити захоплені більшовиками українські території. Та Брестський мирний договір не зважаючи на всі вигоди ніс і негатив для української державності.

Справа в тім, що переважно соціалістична в своєму складі УЦР та Генеральний секретаріат не мали змоги виконати економічні умови договору, що як наслідок призвело до повалення тодішньої української влади і заміни її на більш прагматичну та стійку в економічному плані. Гетьманом новоствореної Української держави став генерал П. Скоропадський, який спромігся створити ефективну модель економіки, завдяки чому умови економічного договору було виконано.

Однак така економічна політика не задовольняла українське селянство через, що почалися масові селянські виступи, які переросли в український повстанський рух. Одним з найпотужніших центрів повстанства стала Звенигородщина, де провідну роль відіграли колишні очільники Вільного козацтва. Після ліквідації звенигородського повстання, рештки повстанців утворили партизанські загони, що долучилися до створення ХВО, яку в українській історіографії часто означають терміном Холодноярська Республіка.

Та процес формування ХВО є складним, а для чіткої відповіді на питання коли він розпочався бракує історичних джерел. З цього приводу на разі існує

декілька версій. Першу озвучив український дослідник і відомий громадський діяч Роман Коваль. На його думку холодноярська організація зародилася ще осінню 1917 р. Дослідник опирається впрешу чергу на свідчення Г. Мироненка та родинну легенду Чучупаків. Згідно з зазначеними джерелами восени 1917 р. в регіоні Холодного яру був сформований загін самооборони, командиром якого став один з братів Чучупаків, а саме молодший Олекса. Потребу в появі такого формування викликав напад загону дезертирів на Мотрин монастир неподалік с. Мельники з метою грабунку та виселення монахинь. Після таких дій щодо монастиря, його ігуменя звернулася до родини Чучупаків у с. Мельники, яка була досить впливовою і авторитетною серед місцевих. Тоді вже Олекса Чучупак закликав охочих вступати до його загону самооборони та захистив монастир [3, с. 52].

На жаль, наразі немає інших джерел, які могли б підтвердити дану версію. Натомість є дані, які доводять цілком протилежне. Так історик В. Лободаєв, який займається дослідженням вільно-козацького руху відшукав документи, за якими осінню 1917 року в селі Мельники діяв вільно-козацький загін анархо-кримналістичного типу, який не тільки не став би захищати монастир, а й навпаки міг бути його кривдником [40, с. 139].

І дійсно, в даних, що наводить В. Лободаєв йдеться про те, що цей загін Вільного козацтва мав на меті відібрати землю, що належала монастирю посилаючись на III Універсал УЦР. Крім того козаки вимагали платню за оборону самого монастиря. Така ситуація, змусила ігуменю Мелітіму просити допомоги в органів влади УНР. Прикметно, що у своєму листі вона не згадувала про загін О. Чучупака. Ситуація завершилась, коли до с. Мельники прибули загони міліції і вояки 290-го резервного полку, які спільними зусиллями припинили безчинства вільних козаків [40, с. 140].

Тож дані на які посилається Роман Коваль є неточними. Загалом же імовірність існування загону О. Чучупака є досить високою, однак явно не в 1917 р. Крім того немає свідчень про те, що мельниківський загін вільного-

козацтва брав участь в ході Першої більшовицько-української війни, в той час як на Черкащині досить активно діяли загони Ю. Тютюнника і С. Гризла, які очолювали звенигородських вільних козаків, і Яків Водяний, отаман смілянського Вільного Козацтва [49, с. 101].

Таким чином, говорити про чисельну організації Вільного Козацтва, чи про повстанську організації, яка діяла б на території Холодного Яру в 1917 — на початку 1918 рр. не доводиться.

На нашу думку більш імовірнішою є інша версія, згідно з якою основною передумовою виникнення Холодноярської військової організації, став повстанський рух в часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського, а сама організації виникла вже в ході антигетьманського повстання.

Якщо говорити про достовірні дані, то першою підтвердженою військовою операцією холодноярців була акція в с. Зам'ятниці, про яку теж пише Р. Коваль, метою якої було повернути сільськогосподарські продукти, які німецькі загони відібрали в місцевих селян. Тоді загін чисельністю з 22 вояків під командуванням Олекси Чучупака успішно повернув відібране селянам. Та повернувшись в Холодний Яр загін оточили й роззброїли німецькі війська [37, с. 197].

Після цього випадку Василь Чучупака, старший брат Олекси сформував новий загін, який налічував вже 400 селян. Найбільш імовірно, що новий загін було створено напередодні або ж в ході антигетьманського повстання. За даними Р. Ковалю, загін складався не тільки з жителів с. Мельники, але й з інших куточків Холодноярського регіону, зокрема з сіл Медведівки, Матвіївки, Цибулевого, Голоківки та інших [37, с. 197]. Саме в цей час, завдяки об'єднанню різних сіл Холодного Яру й почала творилася Холодноярська військова організації, отаманом якої став Василь Чучупака, який був добре освіченою людиною, а головне мав необхідний військовий досвід. Це дає привід говорити про якісну відмінність повстанської організації від вільно-козацького

руху, оскільки більшість її очільників не мали належної освіти, а військовий досвід здобували вже безпосередньо в ході бойових дій [49, с. 94].

Неподалік від Холодноярської організації сформувалася також Чигиринська республіка під егідою Свирида Коцура. Обидві повстанські утворення в час антигетьманського повстання намагалися співпрацювати одна з одною, і навіть сформували спільний повстанський комітет, головою якого було обрано Л. Панченко. Однак з завершенням антигетьманського повстання організація Коцура почала все більше захоплюватись анархо-комуністичними ідеями, в той час як організація Василя Чучупаки залишилася вірною УНР. Відтоді обидві організації час від часу завдавали удари одна одній, що на диво, давало більше користі ніж шкоди, адже через територіальну близькість утворень, вони були вимушені весь час бути готовими до нападу, що сприяло посиленню боєздатності холодноярців [49, с. 94].

Дослідники українського повстанського руху зазначають, що в січні-лютому 1919 р. із середовища повстанства виокремилось абсолютно нове явище, яке було ворожим справі розбудови і утвердження української державності, і отримало в історіографії назву “отаманщина”. Якраз в січні 1919 р. С. Коцур розірвав зв'язки з українською владою, і перейшов на ворожу сторону. З того часу його загони Червоного козацтва починають активно співпрацювати з більшовиками. Натомість Холодноярська організація продовжила тісну співпрацю з Директорією УНР, і будучи військовою організацією конструктивного типу навіть надала Полк гайдамаків Холодного Яру в безпосереднє керівництво очільників Дієвої армії УНР. Як результат полк холодноярців став складовою частиною 3-го Гайдамацького полку Запорізького Корпусу, що ознаменувало кінцеву трансформацію вільно-козацького руху Холодного Яру в Холодноярську військову організацію [49, с. 96].

Таким чином, можна зробити висновок, що Холодноярська військова організація виникла в наслідок процесів що відбувалися в ході Перших визвольних змагань. Передусім, маються на увазі доба УЦР (березень 1917 –

квітень 1918 рр.) та період гетьманату П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.). процес утворення модерної української держави мусів оператися на військову потугу. Відповідно формування збройних сил УНР мало два напрямки розвитку: 1) намагання сформувати регулярні збройні сили шляхом українізації частин царської армії; 2) добровольче об'єднання українського селянства в загони самооборони, що як наслідок дало появу Вільного Козацтва.

Тим не менш, цих мілітарних сил не вистачило, щоб зупинити наступ новоствореної Радянської Росії, яка вела гібридну війну проти УНР. Шукаючи союзників молода українська республіка уклала у Бресті мирний договір з Центральними державами, в додатковій частині якого Австро-Угорщина та Німеччина зобов'язувалися збройно підтримати УНР в обмін на поставки продовольства.

Це дозволило українським військам спільно з союзниками очистити українську землю від більшовицької навали. Однак Генеральний Секретаріат не зумів виконати умови договору, що призвело до державного перевороту проведеного зусиллями австро-німецьких військ, в результаті якого очільником нової Української Держави став генерал П. Скоропадський. Йому вдалось задовільнити вимоги договорів укладених УНР, але така економічна політика негативно відбилася на становищі українського селянства, що призвело до всеукраїнського повстанського руху.

Одним з найбільших центрів повстанського руху був Звенигородський повіт на Київщині. Там до селянського руху долучилися бувші організатори Вільного Козацтва, які змогли правильно організувати селян, і провадити вмілу боротьбу супроти каральних підрозділів німців. Повсталих змогли перемогти лишень у вересні 1918 р.

Вцілілі повстанці організували партизанські з'єднання і осінню 1918 року заклали основу Холодноярської військової організації. Вони з'єдналися з вільно-козацькими підрозділами населених пунктів Холодного Яру, що в свою чергу додало структурованості та організованості руху. Керівником організації став

Василь Чучупак, що мав хорошу освіту та великий авторитет на території Холодного Яру, а головне був кадровим військовим з чималим військовим досвідом.

Поряд із Холодноярською організацією виникла Чигиринська республіка отамана Свирида Коцура. Спільно вони брали участь в антигетьманському повстанні, однак вже з січня 1919 року коцурівцівська організація набула рис отаманщини і виступила проти Директорії УНР. Тоді холодноярівці остаточно виокремилися в потужну патріотичну військову організацію конструктивного спрямування. Вони зав'язали тісну співпрацю з Дієвою армією УНР і воювали проти всіх її ворогів. А влиття полку гайдамаків Холодного Яру до складу Окремого Запорізького Корпусу, ознаменувало остаточне утвердження Холодноярської Військової організації.

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРА ТА БОЙОВИЙ ШЛЯХ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Перш, ніж розпочати висвітлення боротьби українських повстанців Холодного Яру, слід уточнити одразу кілька моментів. Перший, стосується визначення ролі і місця Холодноярської військової організації в Українській Революції 1917-1921 рр. Як відомо, в українській історіографії для означення даної організації, досить часто використовується термін Холодноярська республіка [37, 49], і навіть між різними науковцями відбувалась міні-дискусія з цього приводу [27, 49]. Однак, одним із перших хто використав такий термін був Юрій Горліс-Горський, який в повідомленні “від автора” перед текстом своїх спогадів пише, про існування своєї “республіки” в околицях Холодного Яру [9, с. 7]. Однак важливо зазначити, що в цьому випадку він взяв слово в лапки, і в подальшому використовував такий термін лиш стосовно Чигиринської республіки.

Також термін “Холодноярська республіка” двічі вживає і мемуарист, учасник повстанської боротьби М. Дорошенко [13, с. 58, 201]. Однак найчастіше він вживає термін “повстанці”, що було притаманно для більшості інших авторів спогадів. Зокрема, Іван Лютий-Лютенко не вживає ні термін “республіка” ні “організація”, однак використовує “повстанці” та “партизани” [17, с. 52].

Щодо використання терміну “Холодноярська республіка” в сучасній українській історіографії, то його час від часу використовує Роман Коваль у своїх працях [33-38]. Однак поряд з тим вживає і “Холодноярська організація” та “Полк гайдамаків Холодного Яру”. Схожа ситуація і в дослідника Юрія Митрофаненка, однак в одній із своїх статей він обумовлює причини, чому варто вживати саме дефініцію “республіка”. Зокрема, він вважає, що організаційні засади і реальне, а не деклароване народовладдя, розподіл влади на різні гілки дають всі підстави вважати повстанську організацію Холодного Яру Республікою [49, с. 100].

Цілком полярну точку зору відстоює Олександр Вовк, у статті присвяченій історіографії Холодноярської повстанської організації [27]. Він акцентує увагу на тому, що термін “республіка” вживається як власна назва Холодноярської організації, і найчастіше це робиться за аналогією з різноманітними повстанськими республіками, як от сусідня Чигиринська, яких було чимало по всій території України, однак на відміну від них повстанці Холодного Яру вважали свою територію невід’ємною частиною УНР, і відповідно їх боротьба не обмежувалася намаганням оборонити свій регіон, але й долучитися до звільнення всієї території України [27, с. 99].

Ми цілком погоджуємось з твердженням О. Вовка, і вважаємо, що термін Холодноярська республіка жодним чином не відповідає суті Холодноярської організації і характеру її боротьби. Адже більшість військових діячів УНР, що залишили згадки про холодноярських повстанців, відзначали високий рівень співпраці з Дієвою армією УНР [1-2, 14-15, 19, 22, 24]. Крім того, Полк гайдамаків Холодного Яру з березня по червень 1919 року входив до складу Дієвої армії, і брав участь у боях Другої більшовицько-української війни [49, с. 98]. Також в Холодному Ярі був підготовлений проєкт державного устрою УНР, якому охоплювалась вся територія України, а не виключно регіон Холодного Яру (див. дод. 1). Зрештою, навіть після завершення Української Революції, холодноярці намагалися вийти на зв'язок з представниками екзильного уряду, що вміло використали радянські спецслужби для ліквідації повстанської організації [51].

Цілком зрозуміло, що окремі дослідники використовуючи термін “республіка”, таким чином намагаються піднести престиж та значущість Холодноярської організації. Однак на нашу думку це не просто не доречно, але й шкідливо, адже саме незліченна кількість т. з. “республік” і отаманів призвела до поразки Української Революції, ми ж вважаємо, що прагнення Холодноярської організації до соборності українських земель та народу і є тим фактом, який найбільше підносить престиж і значущість холодноярського руху.

Підсумовуючи вище зазначене висуваємо твердження, що Холодноярська організація впродовж свого існування вважала себе частинкою соборної УНР, і тому стосовно її означення, використання терміну “Холодноярська республіка” є не припустимим.

Іншим важливим моментом є військова та політична структура Холодноярської повстанської організації. Так, як її витoki беруть початок з вільно-козацького руху, повстанці Холодного Яру на початкових етапах свого існування повторювали структуру і форми організації загонів Вільного козацтва. Це стосується насамперед часу антигетьманського повстання, а вже після нього Холодноярська повстанська організація набуває чітких структурних форм, і починає активно діяти не раніше початку 1919 року [37, с. 197].

Керівником всієї організації був головний (або старший) отаман, якого вибирали на Військовій раді. Повстанець М. Дорошенко згадує, що ще перед антигетьманським повстанням Василь Чучупака, будучи командиром мельниківського загону самооборони встановив зв'язок з такими ж загонами сусідніх сіл, зокрема Росошенці, Погорільці, Буда Половецька, Трушівці, Худоліївка, Матвіївка, Полуднівка та низкою інших. А вже напередодні антигетьманського повстання, він скликав збори в селі Медведівка, до якого прибули представники з вище зазначених сіл Холодного Яру і утворили Військову раду, яка постановила з'єднати всі загони самооборони в один відділ, командиром якого і “всього руху старшим” обрали Василя Чучупака [13, с. 57-58].

Варто зазначити, що Військова рада збиралася вкрай рідко, оскільки вирішувала виключно найважливіші справи, такі як обрання головного отамана, визначення загальної стратегії повстанського руху, або ж у випадку заклику до всеукраїнського повстання чи коли організації загрожує велика небезпека. Щодо головного отамана, то в його руках зосереджувалась, як військова, так і цивільна влада, і іноді навіть і судова, але це у випадку найбільш важливих для організації судових справ.

Після вище згаданої наради, в с. Медведівка було сформовано повстанський штаб, основною функцією якого була консолідація і підтримка зв'язку з усіма населеними пунктами холоднорського регіону. Також повстанський штаб займався плануванням військових операцій, керував загонами розвідки та опрацьовував розвід дані. Першим начальником повстанського штабу був Матвій Суржко, однак в час розгортання бойових дій в ході 2-ї більшовицько-української війни долучився до загону Вільного Козацтва в Черкасах і покинув Холодний Яр [13, с. 58]. Тоді його місце зайняв Петро Чучупака [49, с. 93].

При штабі отамана також існувало інформаційне бюро, яке перед усім мало пропагандистську функцію, тобто займалось виготовленням і поширенням різного роду листівок і агітматеріалів, а також публікувало відозви отаманів Холодного Яру. Одна з таких відозв особливо цікава, оскільки наштовхнула нас на додаткові дослідження. Відозва надрукована весною-літом 1919 р., і в ній міститься заклик отамана Холодного Яру Незбієнка до всіх боєздатних мешканців Холодного Яру приєднатися до рядів Червоного Козацтва і разом з ним долучитися до великого повстання, яке вже налічує десятки тисяч (див. дод. 2).

Хоч точної дати (місяць і день) немає, однак риторика і опис подій дають змогу припускати, що дана відозва була видана після травневого універсалу Матвія Григор'єва, коли на його заклик піднялися на боротьбу проти більшовиків численні маси українського населення. Та важливішим є інше – в цей час отаманом Холодного Яру був Василь Чучупака, і не зрозумілим є те, хто такий Незбієнко. Роман Коваль, висунув припущення, що “Незбієнко”, це можливий псевдонім Василя Чучупака [11, с. 386]. Однак стиль написання відозви зовсім не притаманний Василю Чучупаці, оскільки прослідковується, що отаман Незбієнко сповідує соціалістичні погляди, в той час як Чучупака був далеким від соціалістичних ідеалів.

На нашу думку вирішити таку плутанину можна по-іншому. Річ у тім, що в історії Холодноярської повстанської організації, є ще один схожий випадок, однак про нього відомо значно більше завдяки спогадам С. Полікші та М. Середи [20, 21]. Мова йде про перебування в Холодному Яру кубанського отамана Федора Уварова влітку 1919 р. Він був одним із командирів загонів М. Григор'єва і наприкінці травня – на початку червня закріпився на декілька тижнів у Чигирині, однак з приходом чисельних більшовицьких частин перебрався в середині червня в околиці Холодного Яру. Тоді в с. Медведівка відбулася зустріч отамана Василя Чучупаки з Ф. Уваровим, на якій вони визначали умови перебування останнього на території Холодноярської організації [20, с. 17].

Спочатку між отаманами відбулася суперечка, Ф. Уварів намагався нав'язати свою зверхність В. Чучупаці, аргументуючи тим, що має значно більший військовий досвід і вище старшинське звання, однак ідейна спорідненість обох дала можливість для компромісу, адже кожен з них за вищу мету ставив незалежність всіх етнічних українських земель включно з Кубанню. Таким чином, вони домовились, що Ф. Уваров отримує всю повноту влади, але тільки у військових справах, натомість в руках Василя Чучупаки перебувала вся повнота влади у цивільних справах організації, а також він залишив за собою право “останнього голосу” у важливих військових справах [20, с. 17].

Крім того, ще одну аналогічну ситуацію описав у своїх спогадах Ю. Горліс-Горський. Мова йде про з'єднання всіх сил Холодноярської військової організації в часі Радянсько-Польської війни, з метою допомоги українсько-польській армії. В той час головним отаманом організації був Деркач, але до з'єднання холодноярців влилася також Степова дивізія Костя Пестушка-Блакитного. Останній був досвідченим військовим командиром, і з цього приводу на Військовій раді в Медведівці його було обрано військовим отаманом, як в 1919 році Ф. Уварову, а отаман Деркач залишив за собою цивільну гілку і право остаточно приймати рішення [11, с. 209]. Про це

дізнаємося з наступної, мабуть найбільшої за часів історії Холодноярської організації Військової ради у с. Мошни, де затверджувався план участі холодноярських сил в радянсько-польській війні. Тоді частина Військової ради сумнівалася в рішеннях отамана Блакитного, після чого Деркач виступив і схвалив пропозиції Блакитного [11, с. 214-215].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що у Холодноярській військовій організації могло бути одразу два очільника – один з них керував виключно військовими справами, а інший займався суто цивільними, але при цьому залишав за собою право приймати остаточне рішення в надважливих військових питаннях. Тож тепер ми можемо повернутися до ситуації з плутаниною довкола отамана Незбієнка і Василя Чучупаки. На нашу думку отаман Незбієнко наприкінці весни 1919 р. був військовим отаманом Холодного Яру, тоді як Василь Чучупака керував цивільними справами організації.

Окрім вже зазначених нами органів управління Холодноярською організацією існував також окружний повстанський комітет, який було засновано наприкінці 1918 – на початку 1919 р. [49, с. 94]. Ключова його функція полягала в консолідації зусиль Дієвої армії УНР і повстанської організації, однак через постійну втрату зв'язку внаслідок поразок Дієвої армії, повстанком не міг на належному рівні виконувати її. Тому більшу частину свого існування він як й інформаційне бюро займався розповсюдженням листівок і агітаційних матеріалів. Що цікаво частина холодноярців негативно ставилася до повстанського комітету через те, що він час від часу перебільшував свої повноваження, ставивши свою владу вище отамана Холодного Яру, що спричиняло плутанину серед повстанців [11, с. 158].

На місцях же влада перебувала у руках місцевих отаманів, які мали при собі власний повстанський штаб і могли самостійно приймати дрібні рішення, однак визнавали зверхність головного отамана, і просили його дозволу у випадку серйозних питань. Також, в Холодному Ярі існувала судова гілка влади. Зокрема Ю. Горліс-Горський описує судовий процес над отаманом Левадним,

який в селі мельники розстріляв колишнього військового царської армії, росіянина за походженням, що в стані алкогольного сп'яніння зневажив “честь України” і самого Левадного. Суд вів сільський отаман, однак справу розбирала і виносила рішення громада села, яка виправдала Левадного. Також автор споминів згадує, що в Холодному Ярі є лиш дві кари “шомпол і куля” [11, с. 69]. Крім громадського суду, засновано було також організаційний, ключовим завданням якого було ухвалювати смертні вироки членам організації, які не залежно в якій формі зрадили її [11, с. 107].

Таким чином, у Холодноярської військової організації сформувалась розвинута управлінська вертикаль, в якій ключову роль відігравав головний отаман, в руках якого зосереджувались всі гілки влади, однак за потреби військове управління організацією він міг передати гідному на цю роль претенденту, а судові повноваження громадським і організаційному суду. Керівництво на місцях делегувалося місцевим отаманам, які визнавали зверхність головного отамана. Вищим органом управління була Військова рада, яка займалася виключно найважливішими справами і мала право обирати головного отамана. Допоміжними для отамана були військовий штаб та повстанський комітет. Особливим органом було інформаційне бюро, яке займалося публікацією відозв отаманів, а також розповсюдженням агітаційних листівок.

Територія, яку охоплювала Холодноярська організація доволі обширна. Хоч точні кордони визначити на разі не можливо, і ситуація часто змінювалась відповідно до військової обстановки, та загалом до складу повстанської організації входили села Мельники, Медведівка, Чмирівка, Рублівка, Іванківка, Полуднівка, Зам'ятниця, Деменці, Лубенці, Куликівка, Михайлівка, Жаботин, Флярківка, Косарі, Михайлівка, Ребедайлівка, Ревівка, Грушківка, Чубівка, Буків, Голов'ятине, Залевки, Плещанівка, Сукни та хутори Кресельці, Водяний і Шевченків, а після смерті у квітні 1920 р. керівника Чигиринської республіки Свирида Коцура також м. Чигирин, с. Субутовів, Івківці та Новоселиця

сучасних Черкаського і с. Завадівка Звенигородського районів Черкаської області. Крім того низка сіл сучасного Кропивницького району Кіровоградської області, зокрема Триліси, Любомирка, Іванківці, Стара Осота, Нова Осота, Нижчі Верещаки, Вищі Верещаки, Цвітне та Бірки [37, с. 200].

Також головному отаману Холодного Яру підпорядковувались прибережні села Топилівка, Рацеве, Тіньки, Леськи, Бужин, Худяки та низка інших вдовж річки Дніпро до околиць Черкас, та села вдовж річки Тясмин, а саме Трушківці, Худоліївка, Чорнявка, Погорільці та інші. Зверхність Холодноярської організації також визнавали вереміївські отамани Іван Савченко-Нагірний та Панас Келеберда, смілянський отаман Яків Водяний, отамани Петро Кучма, Ялисей Лютик-Черевик, Трохим Голий-Бабенко та Кость Пестушко (Степовий-Блакитний) [37, с. 200].

Отож сфера впливу Холодноярської повстанської організації поширювалась на велику частину сучасного Черкаського, частину Звенигородського районів Черкаської області та частину Кропивницького району Кіровоградської області.

Не менш важливою є структура військових загонів Холодноярської повстанської організації. Першим військовим підрозділом був загін самооборони чисельністю 22 вояків під керівництвом Олекси Чучупаки, але нові виклики, що з'явилися перед населенням краю стимулювали формування нового, значно чисельнішого і відповідно боєздатнішого, який вже налічував 400 повстанців, а командиром було обрано Василя Чучупаку. Це був курень гайдамаків Холодного Яру, який структурно ділився на дві сотні, які в свою чергу ділилися на чоти, а ті на рої [13, с. 58].

Доволі цікаво описав військову структуру організації Ю. Горліс-Горський, зокрема за його даними населені пункти, що входили до організації поділялися на резервні і дієві сотні, що в надзвичайно короткий термін здатні були об'єднатися в полк. Це стало можливим завдяки розвинутій системі оповіщення, роль якої виконували удари церковних дзвонів, в яких були закодовані певні

накази. Так два удари оповіщали повстанців, що треба задіяти виключно дієві сотні, три удари – що крім дієвих потрібні і резервні, безупинний тривожний дзін закликав всіх хто може братися за зброю, оскільки організації грозить серйозна небезпека, або ж це заклик до загального повстання [9, с. 17]. Для ведення партизанської боротьби, така система була надзвичайно корисною, і водночас повертала до життя древні військові традиції українського козацтва.

З розвитком організації зростала її військова потуга. Весною 1920 р. Полк гайдамаків Холодного яру було переформовано в бригаду, яку склали три курені, кожний з яких містив три піші сотні, та по одній кінній і кулеметній. Такий військовий підрозділ міг виконувати значно складніші операції, починаючи від облоги міст закінчуючи боями у відкритому полі з численним противником [9, с. 219].

Та Холодноярська бригада – не максимум на який спромоглися холодноярці. Найбільшу мілітарну потугу становили повстанські з'єднання, до яких долучалися буквально всі вояки організації, та сусідні отамани, що визнавали зверхність холодноярського головного отамана. Такі з'єднання могли налічувати від 10 до 30 тисяч, і виникали в час масштабних повстань. Разом з тим ключовим недоліком такого збройного формування була якраз його неоднорідність. Повстанці з різних регіонів хоч і добре лагодили між собою, та були надто прив'язані до своїх домівок і не могли довго перебувати далеко від них. Це призводило до того, що з'єднання швидко розпадалися, і не могли діяти тривалий час, а значить давали лиш короточасні результати [33, с. 54].

Таким чином, можна говорити, що військова структура повстанських загонів Холодноярської організації була доволі розвинутою і часто спиралась на військові традиції минулих епох, насамперед доби козацтва. Разом з тим, слід зауважити, що все ж таки це були повстанські зағони, а не регулярна армія, відповідно їм бракувало дисциплінованості та покірливості солдатів регулярного війська, що не дозволяло належним чином використати всю їх мілітарну потугу.

Говорячи власне про бойові дії, що їх провадила Холодноярська військова організація, слід зазначити, що їх інтенсивність варіюється від виключно оборонних позицій до наступальних. Перші бойові акції відбулися напередодні та під час антигетьманського повстання, і були спрямовані проти каральних загонів німецької армії. Про цей період, на жаль, збереглося вкрай мало джерел, та все ж, нам відомо, що першою операцією холодноярців була спроба повернути сільськогосподарські продукти, які реквізували німецькі загани в селі Зам'ятниця. Загалом завдання було виконано успішно, однак після повернення загону в регіон Холодного Яру, неподалік Мотриного монастиря холодноярський загін було розброєно силами німецької армійської частини, яка надійшла зі сторони села Стара Осота [37, с. 197].

Також нам відомо, що в час антигетьманського повстання була налагоджена співпраця Холодноярської організації з Чигиринською республікою Свирида Коцура. В цей час вони утворили спільний повстанком на чолі з Л. Панченком, який мав координувати спільні дії, та із закінченням антигетьманського повстання їх долі розійшлися через різницю в ідеології. Оскільки організація Свирида Коцура перейшла на анархо-комуністичні позиції, холодноярські повстанці вважали її ворожою і як наслідок конфлікти між ними продовжувались аж до смерті чигиринського отамана [49, с. 94-95].

Значно більше відомо нам про бойові дії повстанців Холодного Яру в 1919 році. В цей час з березня по червень 1919 року полк гайдамаків Холодного Яру перебував в складі Дієвої армії УНР. Зокрема він був структурною одиницею 3-го Гайдамацького полку Окремого Запорізького корпусу [49, с. 98]. І хоч інформації про роль холодноярців в складі цього формування вкрай мало, та все ж ми можемо відстежити його бойовий шлях і таким чином зрозуміти в яких військових подіях 2-ї більшовицько-української війни взяли участь холодноярці.

Зокрема, нам відомо, що 3-й Гайдамацький полк Запорізького корпусу брав участь в успішній військовій операції, яка тривала впродовж 10-18 березня

1919 р. в результаті якої було звільнено станцію Христівка та місто Умань. Однак цей успіх перекрив вчинок тодішнього командира отамана Омеляна Волоха, який 21 березня 1919 р. розпочав переговори з більшовиками, відомі в історіографії під назвою Вапнярська рада. В результаті ці переговори були використанні більшовиками, щоб виграти час і надіслати підкріплення, які зможуть переломити подальший хід військових дій [64, с. 39-40].

Так, вночі з 27-го на 28 березня більшовицькі війська завдали нищівної поразки українським силам на ст. Вапнярка, і змусили їх відступати до Біризли, де командування Запорізького корпусу прийняло рішення перейти румунський кордон. 17 квітня 1919 р. на території Румунії Запорізький корпус було роззброєно та інтерновано, після чого румунська влада вирішила залізницею переправити їх до Галичини. 4 травня 1919 р. вони вийшли на ст. Залишки, звідки попрямували до штабу Дієвої армії в район Радивля [64, с. 44-45]. Залишки полку гайдамаків Холодного Яру вирішили не продовжувати боротьбу в складі регулярних частин і влітку 1919 р. повернулися на Черкащину в Холодний Яр.

Паралельно з боями, що вели холодноярці в складі регулярної армії УНР, в регіоні Холодного Яру відбувались інші події. Зокрема в цей час українські повстанці Холодного Яру долучилися до повстання на заклик отамана М. Григор'єва у травні 1919 р. Військовими очільниками повстанської організації на певний час стали григор'ївські отамани Незбієнко у травні, а згодом Федір Уваров у червні 1919 року [37, с. 198]. Це дало свої плоди, адже холодноярські загони під командуванням отамана Уварова змогли відбити зайняті значними силами більшовиків села Стару і Нову Осоту, відігнавши ворожі підрозділи до Олександрівки, яку вже вночі наступного дня теж взяли під контроль і значно поповнили свої припаси [20, с. 17].

Окрім того, за даними С. Полікші в середині червня 1919 р. холодноярці знищили цілий курінь червоних і захопили значну здобич – 6 кулеметів, 40 ящиків гарматних і трохи менше рушничних набоїв [20, с. 17]. Півтори сотні

вояків противника, намагалися здалися в полон, однак холоднорярці ніколи не брали полонених, тому всіх їх було розстріляно.

В кінці червня загони Чигиринської республіки Свирида Коцура підкріплені більшовицькими загонами вчинили напад на Холоднорярську республіку, спочатку захопили село Медведівку, після чого рушили на с. Мельники де об'єднані сили холоднорярців під командуванням Ф. Уварова змогли розбити супротивника, однак значна кількість противників змогли відступити. Згодом після цього, до Холодного Яру прибули посланці від уряду УНР, які передали вказівку отаману Ф. Уварову іти на з'єднання з загонами Юрка Тютюнника, після чого В. Чучупака залишився єдиним отаманом [20, с. 18].

В другій половині 1919 року ситуація значно змінилася. Перш за все зміни відбулися в загальній військовій обстановці на території України. Так стратегічну перевагу отримали Збройні сили Півдня Росії, які при фінансовій і технічній підтримці Антанти розгорнули загальний наступ і до кінця літа, 1919 р. захопили більшу частину території України, кульмінацією чого стала Київська катастрофа 30 серпня 1919 р. Спроби Дієвої армії протидіяти численним ворогам не принесли жаданих результатів, і в кінцевому підсумку вона була зажата між арміями більшовиків, білогвардійців та польської республіки, і опинилася в так званому “трикутнику смерті”, який обмежувався районом дислокації Любар-Печанівка-Чорторія-Остропіль. Командування українських військ тоді прийняло рішення припинити регулярну боротьбу і відправитись з усіма залишками армії в партизанський рейд, відомий в історіографії як 1-й Зимовий похід [64, с. 92].

Заволодівши значною частиною українських земель, білогвардійці розпочали повертати “старі порядки”, які були в часи Російської імперії, що викликало потужну хвилю повстанського руху [55, с. 214]. Однак Добровольчій армії А. Денікіна все ж не вдалось підкорити регіон Холодного Яру, про що згадують навіть більшовицькі історики [16, с. 75].

В цей час, розгортання українського повстанського руху найбільш тісно пов'язане з діяльністю отамана Андрія Гулого-Гуленка. 8 листопада 1919 р. він з загоном вершників прорвався крізь білогвардійські тили з ст. Калинівка до Холодного Яру. Це коштувало йому чималих втрат, крім того багато козаків було поранено, тому Гулий-Гуленко залишив вояків на лікування в Мотриному монастирі, а сам відправився на Херсонщину, де перебрав на себе командування місцевими повстанськими загонами і долучив до них отамана Михайла Малашка. Разом вони взяли під контроль залізницю до Катеринослава, після чого відправився в Олександрійський повіт (нині Запорізька область) де до нього приєдналися місцеві партизанські загоны, спільно з якими зайняв ст. П'ятихатки. Зібравши помітні сили він повернувся до Холодного Яру де до нього приєднався не тільки залишений на лікування загін вершників, але й Полк гайдамаків Холодного Яру [37, с. 200].

Тоді з Холодного Яру на заклик Гулого-Гуленка розпочалось масштабне повстання, до якого долучились тисячі селян. Визволивши Холодноярські села Знам'янку та Фундукліївку, повстанська армія Гулого-Гуленка взяла штурмом місто Єлисаветград. Далі повстання розвивалося ще стрімкіше, вже до кінця 1919 р. отаман Гулий-Гуленко взяв під контроль територію в околицях Чигирин, Черкас, Єлисаветграда і Катеринослава [37, с. 202].

Значною мірою, таким успіхам Андрія Гулого-Гуленка посприяло те, що до його повстанської армії влилися численні повстанські загоны інших отаманів. Крім Василя Чучупаки з полком гайдамаків Холодного Яру, Гулого-Гуленка підтримали отамани Герасим Нестаренко-Орел, Трифон Гладченко, Михайло Малашко, Ларіон Загородній, Чорний Ворон, Семен Вовк, Мефодій Голик-Залізник, Око, Сірко, Канатенко, Калюжний та інші. Загалом чисельність повстанців становила близько 20 тисяч вояків [37, с. 201].

Однак, варто розуміти, що повстанська армія значно відрізняється від регулярної, і є далеко не постійною. Найбільш характерною рисою українського повстанства часів Української революції є те, що численні повстанська

з'єднання зазвичай починають розпадатися одразу після перших значних результатів, тому їх успіхи тимчасові. Отож коли 25 січня 1920 року у Володимирівці Єлисаветградського повіту Херсонської губернії відбулася зустріч загонів А. Гулого-Гуленка з частинами Дієвої армії УНР, яка тоді здійснювала 1-й Зимовий похід, то лиш не значна частина повстанців влилася до складу Запорізької дивізії армії УНР, яку після цього й очолив Гулий-Гуленко [55, с. 163].

28 лютого 1920 р. народний комісар з військових справ Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) Лев Троцький видав наказ про придушення “професійного повстанства”, який дав підстави більшовицьким військам перейти до масштабного наступу. На початку значних результатів це не принесло, про що свідчать слова одного з червоних командирів Ленговського: “За последние дни определенно выясняется бесполезность боевых действий против повстанцев в районе Звенигородского, Чигиринского, Таращанского, Каневского, Уманского уездов...” [37, с. 202].

Та все ж, така бурхлива активність більшовиків провокувала повстанців до належної відповіді. За даними, Р. Ковалю, в цей час планувалось вкотре об'єднати всі зусилля для того, щоб дати ворогу гідну відсіч, для чого 12 квітня 1920 р. було скликано Військову раду на хуторі Кресельці. Там мали визначити всі деталі подальшої боротьби з ворогом, однак по дорозі до хутора головний отаман Холодноярської організації Василь Чучупака попав в засідку. Після тривалого бою, взятий в кільце отаман В. Чучупака застрелився, щоб не здаватися в полон. За спогадами Ю. Горліса-Горського, перед смертю Чучупака вигукнув: “Готуй нових борців Холодний Яр!”. В той день, також було взято в полон отамана Солька та керівника військового штабу Холодного Яру Петра Чучупака, яких згодом було страчено в Черкасах [11, с. 100]. Однак С. Лунін залучив до наукового обігу нові джерела, згідно з якими В. Чучупака і 12 людей з його штабу було розстріляно 18 березня 1920 р. [5, с. 299]. В будь якому разі дата в конкретно цьому випадку поступається важливістю самого факту.

Смерть провідника негативно позначилась на холодноярській організації, тим не менш надія противників, що організація втративши лідера перестане існувати не справдилась. Більше того, такий зухвалий крок з боку ворога ще більше згуртував сили повстанців. Новим головним отаманом Холодного Яру став Іван Деркач, який раніше був заступником В. Чучупаки. Новий отаман вирішив, що в той момент слід було перейти до оборони, та намагатися якомога більше дізнатися про стан ворога, та становище в Україні загалом. Відповідно до цього було прийнято рішення, що бойовики Холодноярської організації повинні влитися до структур противника для ведення розвідувальних та контррозвідувальних дій [11, 108].

Важливим для повстанців була розвідка в повітових центрах як от Чигирин та Кам'янка. З цією метою повстанці з підробленими документами вливалися насамперед до складу міліції, і таким чином могли вільно спостерігати за становищем в містечках, а також отримувати новини про ключові події в Україні. В Кам'янці більша частина міліціонерів була агентурою Холодноярської організації, починаючи від рядових міліціонерів, закінчуючи начальником міліції Леськом-Лещенком [11, с. 111].

Принагідно, варто більш детально зупинитися на розвідці Холодноярської організації, яка була запорукою успішного ведення партизанської боротьби. Перш за все, слід зауважити, що вона була доволі різноманітною. Для виконання найбільш простих завдань, як от ведення розвідки в околицях Холодного Яру чи ведення повстанських загонів використовувались в основному кінні роз'їзди, які ще називали "трійками", оскільки такий розвідувальний загін налічував всього трьох вершників. А от коли організації загрожувала небезпека, то по всій її території створювалась мережа сторожових застав і секретів, які дозволяли краще контролювати ситуацію [13, с. 55].

Також в ролі розвідників виступали місцеві жителі, які вбачали в холодноярцях своїх захисників і намагалися таким чином хоч якось їм

віддячити. Найбільше результатів, така форма розвідки давали, коли потрібно було розвідати населений пункт, який захопили вороги, адже звичайного селянина важко було запідозрити в шпигунстві. Та все ж, траплялися й випадки, коли селянина таки викривали чекісти, які погрозами або ж тортурами змушували його йти на співпрацю, як от наприклад дезінформувати повстанців [49, с. 102].

Та такі випадки траплялись вкрай рідко. Крім того, мусимо зауважити, що холодноярці оцінювали це як зраду, а за їх судовим звичаєм, за зраду, не залежно від того яка вона, вирок завжди був один – страта. Що цікаво, такими розвідниками переважно були жінки, які крім того виконували також функцію зв'язкових, що згодом буде перейнято українськими повстанцями середини ХХ ст. [5, с. 121]. Важливим є також і те, що ставлення селян до холодноярських повстанців змінилося з впровадженням радянською владою Нової Економічної Політики (НЕПу), після чого місцеві жителі вкрай рідко допомагали повстанцями і навіть стали вороже до них налаштовані [17, с. 52].

Та все ж найрезультативнішою формою розвідки було саме влиття в структури ворога. Це звісно, перед усім, стосувалося влиття до складу міліції. На диво, потрапити в лави противника було вкрай легко. Для цього повстанець мав створити фальшиві документи і вигадати “легенду”, тобто написати і до дрібниць вивчити не справжню біографію. Потрапивши в осередок противника, розвідник входив в довіру, і міг навіть просуватися по кар'єрній драбині, що значно розширювало його можливості [5, с. 121].

Тим не менш такий вид розвідки був вкрай не безпечним та потребував безперебійного зв'язку із штабом повстанців Холодному Яру. В цьому випадку якраз надзвичайно корисними були місцеві жителі, переважно жінки, які під приводом “провідування родичів” отримували розвід дані від повстанця, і передавали їх до штабу. Крім ведення розвідки повстанці в структурах ворога в разі потреби могли ще й саботувати його діяльність, особливо коли розвідників в населеному пункті дуже багато, що часто траплялося, бо як зазначає Ю.

Горліс-Горський, іноді міліція сусідніх населених пунктів повністю складалася з холодноряців [49, с. 111].

Та холодноряські повстанці потрапляли не тільки до складу міліції, а й в інші структури. Надзвичайно важливо було мати своїх людей серед працівників залізниці, адже це давало можливість відстежувати залізничне пересування противника, а разом з цим проводити успішні диверсії, підривати потяги, та пускати їх “під укіс”. Та псуванням колій холодноряці не обмежувалися, а іноді руйнували цілі залізничні мости, що на тривалий час паралізувало противника [13, с. 143].

Не менш цінну інформацію можна було отримати прямо від самих ворогів. З історичних джерел відомо, що холодноряці не брали в полон ні цивільних (управлінська гілка, парт апарат і т. д.) ні військових ворогів в полон, та це ніяк не заважало допитати їх перед стратою. Такий метод розвідки був для холодноряців водночас і контррозвідкою, тому найбільш важливими були допити чекістів вищого рангу, оскільки саме вони могли видати імена зрадників. У випадку, коли з'являються підозри, що серед повстанців є зрадник, штаб Холодного Яру давав наказ “міліціонерам” у населеному пункті де є відділ ЧК. Згідно з наказом штабу, розвідники мали б провести спецоперацію, метою якої було викрадення когось із керівників ЧК і цінних документів з його кабінету, після чого, через зв'язок його переправляли до Холодного Яру. У випадку, якщо чекіст відмовлявся видати потрібну інформацію, її можна було отримати з його документів [5, с. 233].

Із спогадів Ю. Горліса-Горського нам відомо принаймні про один із методів тортур, який використовували повстанці для того, щоб вибити з ворога інформацію. Зокрема, при допиті уповноваженого кам'янської ЧК, були присутні катування, а саме удари шомполом по оголеній ділянці тіла. В конкретно наведеному випадку, отримавши п'ятдесят таких ударів, працівник кам'янської ЧК видав всю необхідну повстанцям інформацію, після чого був страчений [5, с. 234].

Тож розгалужена система розвідки була запорукою успіху повстанської боротьби Холодноярської військової організації, яка сприяла як оборонним так і наступальним операціям. 6 травня 1920 року холодноярці отримали відомості про договір Симона Петлюри з Юзефом Пілсудським, за умовами якого українсько-польська армія розпочала наступ проти більшовиків з метою звільнення території України. Відповідно в середовищі ворога розпочалась підготовка до мобілізації. Отримавши такі дані, отаман Деркач вирішив всяко протидіяти її проведенню, а паралельно з цим зібрати всі необхідні припаси для майбутніх бойових дій [13, с. 69].

Важливо було збільшити кількість зброї та боєприпасів, відповідно було вирішено провести ряд операцій, в ході яких захопити ворожі склади і таким чином отримати все необхідне. Великі надії покладалися на Новомиргородську операцію, оскільки там за даними розвідки в скорому часі мав розміститися караульний батальйон противника, відповідно перед його прибуттям до міста було відправлено зброю, припаси і амуніцію, які і вирішили викрасти повстанці. Було розроблено план, за яким загальну групу із 60 бойовиків було розділено на три частини, по 20 вояків в кожній. Першу групу очолив Гнат Зінкевич, яка мала завдання захопити казарму караульної роти. Друга група під командуванням Андрія Чорноти мала зайняти будівлі ревкому, воєнкомату та партосередок. Третя група на чолі Юрієм Залізняка (Ю. Горліс-Горським) мала знешкодити міліцію і ЧК. Загальне керівництво здійснював Гнат Зінкевич [9, с. 98].

Напад відбувся в ніч з 12 на 13 травня, в результаті якого повстанці здобули все необхідне і рушили до Холодного Яру. Однак, по дорозі на них напала ворожа кавалерія, яка розбила групи Зінкевича і Залізняка, взявши обох в полон, натомість група Андрія Чорноти повернулася неушкодженою [46].

Що цікаво, Новомиргород обороняли близько 160-180 вояків противника, що майже втричі більше ніж налічували повстанці, тим не менш містечко було захоплене практично без втрат [9, с. 99]. З цього приводу варто детальніше розглянути методи партизанської боротьби українських повстанців Холодного

Яру, які відкривали їм можливості малими силами перемагати значно чисельніші загони.

Секрет успіху холодноярських повстанців полягав у тому, що вони між чисельністю і мобільністю завжди вибирали останнє. Маленькі і швидкі загони давали перевагу над чисельними, але значно повільнішими частинами ворога. Завдяки хорошій розвідці і детальному плануванню холодноярці блискуче проводили короткочасні військові операції, що певною мірою нагадує тактику шотландських горян — “вдарив, втік, сховався”.

Однак говорячи, про власне тактично-бойові прийоми, то найчастіше і найуспішніше холодноярці використовували методи нічних атак. Справа в тому, що в ночі, в тодішніх технічних умовах визначити точну кількість противника було не можливо, поряд з тим холодноярці активно використовували шумові ефекти від вибухів гранат і пострілів кулеметів. Коли декілька десятків повстанців в одну мить за командою командира кидали бойові гранати, вибухи від них складали для ворогів хибне враження, наче на них наступає ціла дивізія, а постріли з кулеметів тільки підсилювали ефект [9, с. 19].

Відповідно серед стану ворога розпочиналася паніка, він був повністю дезорієнтованим і практично втрачав боєздатність. Тоді повстанці йшли в кінцевий наступ, змушуючи противника відступати, та в таких умовах про організований відступ ворога й мови бути не може, адже охоплені страхом противники зазвичай намагалися втікати на всі боки, інші ж пробували здатися в полон, та холодноярські повстанці не брали полонених, відповідно на ворогів чекала страта [5, с. 220].

Тим не менш, такі операції були ризиковані, оскільки на шум бою до ворога могли надійти підкріплення. Адже володіючи залізницею на це знадобилося б надзвичайно мало часу. Відповідно повстанці перед проведенням таких операцій, перерізали телеграфний і телефонний зв'язок, щоб ворог не зміг викликати підкріплення, а разом з тим псували колії, а іноді і підривали

залізничні мости, що повністю відокремлювало населений пункт, в якому планувалося провести військову операцію, від зовнішнього світу [9, с. 219].

Повертаючись до подій середини 1920 р. слід зауважити, що не зважаючи на відступ українсько-польської армії під натиском кінної армії С. М. Будьонного Холодноярська військова організація не припинила підготовки до загального повстання. Більше того, новини про переможну Варшавську битву підштовхнули повстанців до рішучих дій. 24 вересня 1920 року в селі Медведівка відбулась Військова рада, на якій військовим отаманом було обрано Костя Степового-Блакитного, який прибув туди на чолі Степової дивізії, яка налічувала близько 15 тисяч вояків, що правда озброєними з них були не більше половини [11, с. 209].

Вже на наступний день неподалік Медведівки з'явилися значні сили противника, які наступали зі сторони села Побережжя і з'єдналися з підкріпленням, що прибуло на станцію Бобринська. Після тривалого бою сили повстанців змусили відступати противника. Після короткого переслідування ворога, холодноярці зупинилися в селі Мошни, де відбулася ще одна Військова рада [11, с. 210-211].

Нарада у Мошнях була наймасштабнішою за весь час діяльності Холодноярської організації, туди прибула велика кількість різноманітних отаманів з довколишніх сіл, в яких спалахнули повстання. Навіть прибув отаман родом з Галичини, прізвище якого на жаль не відоме. За спогадами Ю. Горліс-Горського, прибулі на Раду отамани, мали надію, що Холодноярська організація зможе стати центром нового повстанського руху, і очоливши їх, поведе до переможного кінця. За підрахунками, які провели повстанці в Мошнях та його околицях було зібрано близько 30 тисяч повсталих, однак справедливо буде зазначити, що більшість з них не мали ні озброєння, ні амуніції [11, с. 212].

На Військовій раді в Мошнях вирішувалось принципово важливе питання про подальший план дій повстанського з'єднання. Присутні там розділилися на два табори. Радикальне крило вважало за необхідне йти на Київ, або ж на

зустріч українському регулярному війську, помірковані ж вважали, що варто зачекати коли фронт сам до них підійде, щоб у вирішальний момент зруйнувати переправи на Дніпрі, і таким чином не давши ворожій армії відступити, взяти її в оточення і знищити дощенту. До радикалів належали перед усім другорядні отамани, до поміркованих повстанська верхівка, зокрема військовий отаман Холодноярської організації Кость Блакитний. Висловивши свій план про продовження діяльності на Черкащині, більшість його не підтримала, однак тоді втрутився головний отаман організації Деркач, який схвалив план Блакитного [11, с. 214-215].

Тим не менш, первинні успіхи повстанського з'єднання були короткочасними, оскільки за ними слідував ряд подій, які негативно позначились на його боєздатності. Зокрема, більшовицький агент в рядах повстанців вчинив замах на головного отамана І. Деркача, внаслідок чого він був госпіталізований, і змушений передати свої повноваження отаману Івану Петренку [9, с. 247]. Не менш шкідливою була відставка військовою отамана Костя Блакитного, який разом із Степовою дивізією змушений був покинути повстанське з'єднання. Справа полягала в тому, що із херсонських степів прибув вістун, який сповістив повстанців, що червоні частини грабують херсонські села, через що вояки Степової дивізії поставили ультиматум перед отаманом, з вимогою повертатись назад, а у випадку відмови його відсторонять від командування [9, с. 248].

Степова дивізія становила майже половину від всього повстанського з'єднання, тому її повернення в херсонські степи значно послабило його боєздатність. Тим не менш, повстанці продовжили свою боротьбу, і вирішили штурмом взяти Черкаси і зруйнувати там переправи через Дніпро, щоб таким чином забрати в більшовиків змогу відступити на лівий берег.

Вирішено було розділити всі сили на кілька частин, в авангарді йшли погано озброєні повстанці черкаського повіту, та відділ отамана Галичанина, який власне і керував авангардом. Основні сили становила якраз Холодноярська

бригада, під командою отамана Петренка. Ар'єргард під командуванням отамана Голого було відправлено в обхід міста, щоб зайти з півночі. Відповідно коли почався наступ авангарду, більшість сил противника зосередились в південно-західній частині міста, і зав'язавши бій не помітили, що загони Голого наступають з тилу. Це дало змогу майже безперешкодно зломити опір противника, після чого основна частина міста була захоплена. Та ворог мав в своєму розпорядженні бронепотяг, та два броненосці, які з Дніпра обстрілювали повстанців і водночас захищали залізничні мости. Тому повстанці так і не спромоглися знищити їх, і спаливши дерев'яні мости прийняли рішення відступати [9, с. 250-256].

Варто зазначити, що після штурму міста основна маса повстанців займалася його грабунком, і лиш Холодноярська бригада і загони отамана Галичанина, поводили себе стримано. Це було точкою неповернення, оскільки недавні селяни, розграбувавши місто, втратили бажання продовжувати боротьбу і вирішили повертатися до своїх домівок, як зазначав отаман Голий: “кожний в Черкасах щось “завоював” – хоче додому жінці занести” [9, с. 255]. Така поведінка повстанців була не припустимою і надзвичайно шкідливою в умовах воєнного часу, оскільки вже незабаром повстанське з'єднання розсиплеться на очах. Також слід зазначити, що бракувало в той момент сильного лідера, який зміг би спрямувати вчорашніх селян на продовження боротьби, натомість отаман Петренко вирішив повертати Холодноярську бригаду назад до Холодного Яру [9, с. 256].

Повернувшись до Холодного Яру, повстанці отримали звістку про те, що Друга Річ Посполита уклала сепаратний мирний договір з більшовицькою Росією, і більшість червоних військ, повертаються, щоб взяти участь в бойових діях проти білогвардійців. Відмова польської армії продовжувати боротьбу прирікала українську армію на поразку. Повстанці розуміючи це, вже не плекали надії на масштабне повстання і перейшли від активних дій в глибоке підпілля. В тому числі, вирішивши не наражати села на небезпеку, повністю

перевели свою діяльність до лісів, спорудивши там криївки, щоб перебути зиму [9, с. 304].

Отамана І. Петренка на короткий час змінив звенигородський очільник Іван Лютий-Лютенко, однак фактично управлінням організації займалися Пилип Хмара та Ларіон Завгородній [37, с. 203]. На Військовій раді в кінці 1920 року було прийнято рішення з'єднати повстанські сили і провести рейд на захід, з метою пробитися до Польщі або Румунії, та він виявився не вдалим, після чого організація повністю перейшла в підпілля [37, с. 203].

Весною 1921 року в повстанській організації відбулися значні зміни, які провадив, перед усім, обраний в травні (можливо в червні) цього року Головний отаман Герасим Нестаренко-Орел. Він почав розбудовувати справжню підпільну організацію, розділивши територію діяльності холодноярців на дві округи. Перша охоплювала Єлисаветградсько-Олександрійську околицю, і нею керував власне сам Г. Нестаренко-Орел. Друга округа охоплювала Чигиринсько-Звенигородську околицю, а також Чорний ліс, і її очолив отаман Ларіон Завгородній [37, с. 206].

Зміни в Холодноярській організації відбулись як наслідок значного її послаблення. Справа в тому, що літом 1921 року радянська влада пообіцяла амністію всім повстанцям, які складуть зброю і добровільно здадуться. Радянська агітаційна машина поширила велику кількість пропагандистських листівок, в яких спокушала повстанців мирною працею на землі [51.]. Що цікаво, на радянські обіцянки купилися не тільки рядові повстанці, але й окремі лідери повстанського руху, зокрема колишні отамани Іван Деркач та Іван Петренко, а також члени військового штабу Олекса та Семен Чучупаки [18, с. 410].

У звіті “Про організацію в Холоднім Яру” отаман Іван Лютий-Лютенко, зазначає, що в час керівництва організацією Г. Нестареноком-Орлом, крім особистого загону Головного отамана, чисельністю 150 вояків, йому також підпорядкувались загони Л. Завгороднього, П. Хмари, С. Хмари, Чорного

Ворона, Іванова, І. Лютого-Лютенка. А також, було налагоджено зв'язки з отаманами С. Заболотним, П. Дерещуком, Т. Голим та інш. [37, с. 205].

Також в доповненні до звіту, І. Лютий-Лютенко дає цінні дані про підпільну роботу повстанців. Зокрема, він пише, що з червня 1921 року організація не проводить збройних акцій, а розбудовує підпільну мережу, налагоджує зв'язок між різними одиницями організації через селян, або ж довірених людей, а також говорить про те, що отаман Нестаренко-Орел мав зв'язок з отаманом А. Гулим-Гуленком, від якого отримував накази, що свідчить про те, що холодноярці не припинили підтримувати контакти з вищим керівництвом колишньої армії УНР [37, с. 205].

Водночас, І. Лютий-Лютенко наголошує, що головною метою повстанців в цей період була агітація місцевого населення та підготовки його до можливого майбутнього повстання, що супроводжувалась вербуванням селян до повстанських загонів та, в свою чергу створенням нових підрозділів [37, с. 206]. Така конспіративна робота не давала змоги більшовицьким військам та спецслужбам остаточно ліквідувати Холодноярську організацію.

Принаймні збройним шляхом, це ніяк вдавалося, тому радянські спецслужби вирішили знищити організацію іншим шляхом. Першою спецоперацією супроти холодноярських повстанців можна вважати оголошену більшовиками амністію, яка була першим кроком до ліквідації організації [51]. Її ефективність була зумовлена одразу декількома факторами. Перший, це власне втома повстанців від боротьби. Другий це нові можливості, які з'явилися перед українським селянством після проголошення початку Нової економічної політики (далі НЕП). Отаман Гонта в своїх спогадах багато уваги приділяє впливу НЕПу на партизанську боротьбу українських повстанців. Зокрема він згадує, що селянство, яке раніше вбачало в повстанцях своїх захисників, після проголошення НЕПу сильно змінило своє ставлення, спочатку до терпимого, а згодом і негативного ставлення, з асоціацією, що повстанці – це є саме ті люди,

які не дають їм мирно жити і працювати [17, с. 52-55]. Зрештою початок голоду 1922-23 рр. теж відіграв свою лепту в демобілізації повстанців.

Втрата підтримки місцевого населення, не тільки погіршила матеріальний стан забезпечення повстанців, але сильно позначилась на їх бойовому духу. Відповідно деморалізовані вояки були близькі до дезертирства, а коли з'явилась можливість начебто без наслідків для себе повернутись до буденного життя, довго вагатись не доводилось. Зрештою, мирного життя, більшість повстанців, які піддались на амністію, так і не зазнали, адже амністія була тільки на папері, а замість мирного життя, вийшовши з партизанки на них чекав розстріл [51].

Та все ж значна частина повстанців продовжувала підпільну боротьбу, зберігаючи сили для можливого майбутнього повстання. В середовищі українських партизан ходили чутки про “гасло”, яке має пролунати як заклик до загального повстання. Інформація ззовні доходила до холоднорців дуже довго, і далеко не завжди була достовірною, відповідно цим і вирішили скористатися радянські спецслужби. Виходячи з того, що загальне повстання все ніяк не розпочинається, вони вирішили самі інспірувати підготовку до нього.

Для цього було використано колишнього офіцера армії УНР, члена УЦР Петра Трохименка, який розпочав співпрацю з ЧК 25 квітня 1921 р. [35, с. 3]. Звіт Петра Трохименка уповноваженому Особливого відділу ВУЧК Івану Віхіреву про перебування в Єлисаветграді вважається передумовою до початку операції, відомої в історіографії як “Заповіт”, або під кодовою назвою справа №206. Під час перебування агента ЧК Єлисаветграді, він активно спілкувався з різними інформаторами ЧК, які говорили, що холоднорці готують повстання. У своєму звіті про цю подорож Трохименко запропонував інспірувати з'їзд отаманів Холодного Яру, для узгодження дій майбутнього повстання в результаті якого їх всіх мають арештувати [35, с. 4-5].

Іншим колаборантом був Юхим Терещенко, який під псевдо “Завірюха” діяв на території Єлисаветградського та Чигиринського повіту, в ролі командувача Повстанської 3-ї кінно-кулеметної дивізії. Коли Трохименко

опинився в Єлисаветграді, до спочатку не намагався сам вийти на контакт з тутешніми підпільниками, а зробив цілком навпаки – розпустив містом чутки, що сюди приїхав “петлюрівський полковник” зза кордону. Відповідно повстанці самі почали шукати можливість вийти з ним на зв'язок. Це дало доволі швидкі результати. Після неприскіпливої перевірки Трохименка. Який представився командувачем Чорноморської повстанської групи, прийняли за свого, і вже в короткий термін він сам почав знайомити між собою отаманів, які діяли в різних районах [30].

17 серпня 1922 р. відбулась нарада біля Товстої могили на яку прибули повстанці Василь Шкляр-Сірко, Лютий (Ялисей Черевик), Чорний Ворон (Черненко), С. Бондаренко, І. Філоненко, Й. Коваль, К. Манько, С. Клепач, О. Воїнов-Гонта, Стулій, Яремчук та Кость Здобудь-Воля. На нараді визначились чи слід довіряти Гамалію, і чи варто йому “підпорядкуватись. Вирішили запросити його на раду, на якій він заручився їх підтримкою [35, с. 20-21]. Паралельно з справою Трохименка, Терещенко-Завірюха налагоджував контакти із холодноярськими отаманами Ларіоном Завгороднім, Денисом Гупалом та Мефодієм Голиком-Залізнякам [35, с. 27-30].

Результатом їх роботи стала нарада в Звенигородці 28 вересня 1922 р., на яку прибули Завгородній, Гупало, Голик-Залізник разом з своїми помічниками Тимішем Компанійцем, Василем Ткаченком та Олексієм Добровольським. Всіх їх було арештовано і ув'язнено в Лук'янівській в'язниці [35, с. 29-31]. Та на цьому чекісти не зупинилися. Операцію “Заповіт” було перейменовано в “Щиріє”, таким чином глузуючи з наївності повстанців. За результатами операції, протягом року було арештовано близько тисячі осіб [елктс].

2 лютого 1923 р. розпочалась робота надзвичайної сесії Київського губернського трибуналу, за підсумками якої всім холодноярським повстанцями присудили смертну кару і тільки Леоніду Мушкету – 10 років таборів. Тим не менш зранку 9 лютого вони підняли повстання в Лук'янівській тюрмі, в ході якого й загинули [35, с. 40-41]. Втративши командирів Холодноярська

організація перестала існувати. Хоч окремі повстанці продовжували партизанську боротьбу аж до 1927 року.

Отже, підсумовуючи слід зробити висновок, що Холодноярська військова організація була прикладом зразкового ведення повстанської боротьби, яка впродовж свого існування завжди асоціювала себе як невід'ємну частину Української Народної Республіки, відповідно використання щодо неї терміну Холодноярська республіка є не доречним.

Успіхи холодноярських повстанців значною мірою зумовлені чіткою, добре розгалуженою управлінською і військовою структурою. Вище керівництво організацією було юрисдикцією головного отамана, в руках якого зосереджувалась як цивільна так і військова влада. Тим не менш, у випадку потреби, головний отаман міг делегувати свої військові повноваження іншому отаману, яким мав більший військовий досвід та кращу підготовку. Разом з тим головний отаман залишав за собою право вирішального голосу в надважливих військових справах.

Вищим органом управління також була Військова рада, яка складалася з представників всіх околиць Холодного Яру, і мала право обирати головного отамана та визначати загальну стратегію дій повстанської організації. Важливим органами були військовий штаб головного отамана та повстанський комітет, перший з яких відповідав за розробку всіх військових операцій, а другий за консолідацію сил з Дієвою армією УНР.

Для повстанців важливо було вести агітаційну політику серед місцевого населення, щоб мати змогу протистояти ворожій пропагандистській машині, відповідно до чого в холодноярській організації було створено інформаційне бюро при штабі головного отамана.

В ролі органів місцевого самоврядування виступали місцеві отамани, які поряд з цим мали також і судові повноваження. Загалом же в Холодноярській організації існували два види судів, перший громадський – займався фактично всім спектром правопорушень, зокрема крадіжками, вбивствами і таке інший.

Другий – організаційний, займався виключно справами, пов'язаними із зрадою когось із членів організації.

Полк гайдамаків Холодного Яру був основною військовою структурною одиницею організації. Складався з куренів, які містили в собі 2-3 сотні, а ті в свою чергу 3-4 рої. За потреби полк можна було розгорнути в бригаду. Та найбільш чисельними військовими одиницями були повстанські з'єднання, які могли налічувати від 10 до 30 тисяч вояків.

Розвинена структура Холодноярської організації й тактика партизанської боротьби давала можливість холодноярцям проводити успішні бойові операції навідь проти значно чисельнішого противника. Мова йде про напади на окремі ворожі частини, постой ворога, застави, залізничні пункти, а також звільнення та оборона населених пунктів, при чому не тільки сіл, але й окремих міст. Важливо, що холодноярці воювали не тільки проти більшовиків, але й проти інших ворогів УНР, зокрема білогвардійців та різного роду анархістських організацій. Тим не менш, основний ворог українців – Радянська Росія, ведучи відповідну внутрішню політику змогла послабити Холодноярську організацію, а позбавлення її керівництва в ході ряду спецоперацій дало результатом ліквідацію організованого повстанського руху в регіоні Холодного Яру.

РОЗДІЛ 4. ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИВЧЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ ПОВСТАНЦІВ ХОЛОДНОГО ЯРУ В 1918-1923 РР. У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Холодноярська військова організація – яскравий приклад незламної та відданої боротьби українського народу, який дає нам чимало промовистих прикладів, насамперед вказує на необхідність єдності незалежно від обставин. Адже навіть будучи відірваними від підвладних Директорії територій, та втративши зв'язок з Дієвою армією, холодноярські повстанці продовжували вважати себе невід'ємною складовою Української Народної Республіки, а кінцева мета їх боротьби – звільнення всієї території України, а не тільки регіону в якому вони мешкали.

Та незважаючи на перспективи викладу холодноярської проблематики на уроках історії в середній школі, донедавна про холодноярських повстанців не згадувалось ні в підручниках, ні при викладі основного матеріалу вчителями. Перш за все, відсутність згадок про холодноярців в шкільних підручниках пояснюється тим, що досі немає якісних фахових досліджень на цю тему. Іншою ж причиною слід вважати тривалу невідомість широкому загалу українців історії боротьби повстанців Холодного Яру.

Проаналізувавши виклад матеріалу, що стосується нашої проблематики в шкільних підручниках з історії України за 10 клас, ми отримаємо можливість не тільки в'яснити стан розкриття проблематики, а й запропонувати нові підходи і методи подання історії Холодноярської організації в школі. Так, для даного дослідження ми вирішили використати 7 підручників різних років видання, авторів та освітнього рівня, кожний з яких рекомендований Міністерством освіти і науки України. Зокрема підручники Турченка Ф.Г. профільний рівень [77], Реснта О.П., Малій О.В. [75] і Кульчицького С.В., Лебедевої Ю.Г. [72] рівня стандарт, академічного рівня 2010 року видання та Власова В.С., Кульчицького С.В. [71], Пометун О.І., Гупана Н.М. [74], Струкевича О.К. [76]

рівня стандарту й Власова В.С., Кульчицького С.В. [70] профільного рівня 2018 року видання.

В ході дослідження висвітлення матеріалів, що стосуються Української Національної Революції 1917-1921 рр. в шкільних підручниках з історії України за 10 клас 2010 року видання, виявилось, що в жодному з них, незалежно від освітнього рівня, про Холодноярську військову організацію навіть не згадується. Це можна пояснити тим, що станом на 2010 р. наукових досліджень з даної проблематики практично не було, а енциклопедична стаття А.Г. Морозова під назвою «Холодноярська Республіка 1919-1922» в 10 т. Енциклопедії історії України вийшла лиш в 2013 р. [18, с. 410].

Натомість дещо інша ситуація спостерігається при аналізі шкільних підручників, які вийшли друком в 2018 році. Так у кожному з них, незалежно від освітнього рівня, є згадки про холодноярських повстанців. У підручнику авторства Олексія Струкевича в 3 розділі Розгортання Української Революції, параграфі 10 – Російсько-більшовицька окупація України, пункті 4 – Отаманщина відведено окремий абзац для висвітлення боротьби холодноярських повстанців. Автор коротко розповідає про виникнення та боротьбу Холодноярської організації, влучно зауважує, що головний отаман Василь Чучупака визнавав владу Директорії, однак при цьому називає організацію Холодноярською республікою [76, с. 86]. Крім того, в 14 параграфі розділу 4, він також двома реченнями згадує, Холодноярську республіку, наголошуючи на тому, що вона продовжувала боротьбу в 1921-1922 рр., та окреслює територію її діяльності [76, с. 113].

У підручнику академічного рівня авторства Власова, Кульчицького теж є згадка про Холодний Яр, однак вона містить значно менше фактичного матеріалу, ніж в попередньому підручнику. Зокрема, автори не виділяють окремий абзац присвячений проблематиці, а роблять всього лиш довідкову вставку на три речення, в яких окреслюють період існування організації, територію її діяльності та соціальний склад учасників, при цьому також

використовують термін Холодноярська республіка [71, с. 108]. Що цікаво, у підручнику профільного рівня цих же авторів, подається ідентична до попередньої довідкова вставка, без жодних змін чи доповнення матеріалу, що не може не дивувати, адже в підручниках профільного рівня матеріал подається зазвичай значно ґрунтовніше ніж в академічного рівня [70, с. 138].

Виокремлюється посеред інших підручник академічного рівня співавторства Олени Пометун та Нестора Гупана. Зокрема в 13 параграфі: УНР за доби Директорії, розділу Розгортання Української революції, автори не тільки наводять інформативний абзац, присвячений боротьбі холодноярських повстанців, але й пропонують учням виконати завдання опрацьовуючи джерела з історії Холодноярської організації, які містяться в підручнику, або спираючись на ті, які школярі можуть знайти самостійно [74, с. 94-95]. Окрім того, автори підручника відправляють учнів до Електронного додатка даного підручника, який окрім світлин холодноярських повстанців, їх прапора, та картосхеми, містить в собі історичну розвідку дослідника Романа Коваля “Начерк до історії Холодноярської організації 1917-1922 років” [73, с. 57-87].

Такий підхід дає змогу учням в позаурочний час детально ознайомитись з історією боротьби Холодноярської організації, її ключовими постатями та військовими операціями, що дає можливість більш цілісніше поглянути на історію України часів Української Революції.

Тим не менш, мусимо зауважити, що на нашу думку, всі перелічені вище підручники, в яких містяться дані про Холодноярську військову організацію, мають ряд недоліків. Зокрема, одним із найсуттєвіших серед них, слід вважати використання терміну Холодноярська Республіка, для означення повстанської організації, що діяла в регіоні Холодного Яру з 1918 по 1923 рр. Цілком зрозумілим є те, що автори при написанні підручників використовували енциклопедичну статтю Арсенія Хоменка “Холодноярська республіка 1919-1922” та праці Романа Коваля, відповідно не надто заглиблювалися в специфіку партизанської боротьби холодноярських повстанців.

Недолік використання терміну Холодноярська Республіка полягає в тому, що він викривляє саму суть повстанської боротьби холодноярців, адже ключовою метою, яку ставила перед собою Холодноярська організація було звільнення всіх українських етнічних земель, а не виключно Холодноярського регіону чи Черкащини. Крім того, холодноярські отамани не раз наголошували про те, що їх організація є невід'ємною складовою Української Народної Республіки, що і виділяє її посеред інших схожих організацій. Крім того, серед джерел нашої дослідження є проект державного устрою, складений холодноярцями, і він у випадку реалізації мав поширюватись на всю територію УНР, а не тільки регіону Холодного Яру. Зрештою маємо спогади різних військових діячів Дієвої армії УНР, серед яких навіть її керманічі відзначили міцну співпрацю з повстанцями та плекали надії, що Холодноярська організація стане центром українського повстанського руху і зможе консолідувати розрізнені партизанські загони задля визволення України.

Що цікаво, в деяких з наведених вище шкільних підручників [76, с. 86] знаходимо тезу про те, що отаман Василь Чучупака визнавав владу Директорії УНР, і водночас не помічають, що означення організації Холодноярською республікою суперечить цій тезі. Іншими словами це можна трактувати так – Холодноярська Республіка була частиною Української Народної Республіки, або республіка в республіці, що не тільки є не логічним, а й спричиняє плутанину для учнів. Як відомо, будь які наукові твердження мають бути за можливості максимально прості, і що важливо не суперечити самі собі, однак ці принципи є обов'язковими не тільки для наукових досліджень, але й для підготовки шкільних підручників.

З іншої сторони підхід авторів не дозволяє належним чином розкрити освітній та виховний потенціал проблематики. Адже на прикладі відданості холодноярських повстанців Українській Народній Республіці можна виховувати в учнях громадянську компетенцію. Крім того більш ніж схематичний виклад матеріалу авторами підручника не дає можливості задіяти крім громадянської,

ще й економічну компетентність. Зрештою трішки ширше викладання матеріалу дало б можливість засвоїти учням теоретичні знання не тільки з історії України, але й із Захисту Вітчизни. Також можна було б належним чином використати сучасні інформаційні технології, для наочної демонстрації учням не тільки окремих світлин діячів Холодноярської організації, але й уривків різних джерел, як от листівки та відозви інформаційного бюро штабу отамана Холодного Яру, які б дозволили школярам краще усвідомити особливості холодноярської організації, та простежити її відмінність від інших повстанських організацій.

Тим не менш, ми усвідомлюємо, що шкільний урок обмежений не тільки в часі, але в інформаційно-змістовому навантаженні. Так, проблематику боротьби українських повстанців Холодного Яру, можна розкрити на одному з уроків “Розділу 3. Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності” згідно з навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів “Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи”. Найбільш відповідною для цього є тема “Друга більшовицько-українська війна. Отаманщина. Воєнний комунізм та червоний терор” [79].

Вже сама назва теми свідчить про великий об'єм змістового навантаження на урок, адже тут потрібно синтезувати всі ті процеси, що відбувалися на території України в 1919 році, зокрема слід розкрити причини, передумови та хід Другої більшовицько-української війни, охарактеризувати причини поразки українського війська, в ході чого виокремити одну із ключових – “отаманщину”. І саме при розгляді отаманщини ми можемо використати матеріал, про історію боротьби Холодноярської організації.

Впринципі, схожим чином це роблять автори підручників, розглянутих нами вище. Найсуттєвіша відмінність в нашому підході полягає в тому, що якщо автори підручників ставлять Холодноярську організацію на ряду з найбільш яскравими представниками отаманщини, такими як Никифір (Матвій) Григор'єв та Данило Терпило (отаман Зелений), і навіть Нестор Махно, то ми навпаки протиставляємо Холодноярську організацію цьому деконструктивному руху.

Мова йде про те, що існує суттєва різниця між Григор'євим, Зеленим, Махном і скажімо головним отаманом Холодного Яру Василем Чучупаком, ім'я якого найчастіше використовують автори підручників. Вона полягає в тому, що Матвій Григор'єв і Данило Терпило з власної волі покинули армію УНР і навіть перейшли на сторону ворога, а Нестор Махно є представником взагалі іншого явища, породженого Українською революцією, тоді як полк Гайдамаків Холодного Яру перебував у складі армії УНР стільки, скільки це було можливим, і навіть після того як повернувся в регіон Холодного Яру, не перестав бути вірним Українській Народній Республіці. Зрештою Холодноярська організація в силу історичних подій залишилася відірваною від підконтрольних Директорії територій, та все ж намагалася підтримувати зв'язок з вищим керівництвом українського війська та старалася виконати його розпорядження.

Відповідно, на нашу думку, Холодноярська організація не є проявом отаманщини, і більше того, є абсолютно протилежним до цього явища прикладом. Тому ми вважаємо, що на даному уроці не варто деталізувати історію Холодноярської військової організації, натомість подати її загальну характеристику, та ключове – протиставити її контрпродуктивним силам періоду Української революції і підсилити ефект використовуючи документи та матеріали, які висвітлюють її ідеологічне спрямування.

Така наша позиція обумовлена тим, що на даному уроці окрім проблематики Другої більшовицько-української війни та похідних від неї подій/явищ, слід розкрити також політику російських окупантів, на захоплених ними українських територіях, акцентуючи увагу в основному на доктрині воєнного комунізму та проведенні червоного терору. А окремий урок присвячений Холодноярській організації буде доречним хіба що на території Черкащини, де вона й діяла, але точно не в інших регіонах України.

Відповідно повноцінне розкриття проблематики Холодноярської військової організації не можливе в формі класичного уроку з предмету Історія

України. Однак, крім інваріантної (обов'язкової) складової навчального плану будь-якого закладу загальної середньої освіти є також і варіативна складова, яка на відміну від першої дає значно більшу свободу. Згідно з методичними рекомендаціями Міністерства освіти і науки України, щодо використання годин недержавного компоненту робочих навчальних планів для вивчення історії, правознавства та курсів духовно-морального спрямування, вчителям рекомендується, передусім, розширювати проблематику дослідження проблем змісту шкільного курсу історії України, зокрема таких: проблематика історії України-Руси, історія українського козацтва, історія Української революції 1917-1921 років [80].

В нашому випадку, розширення такої вузлової проблеми з шкільного курсу історії України як історія Української революції 1917-1921 років є надзвичайно вигідним. Адже курс за вибором чи факультатив, який зосереджується на поглибленому вивченні даного періоду дає нам змогу детально зупинитися на історії боротьби українських повстанців Холодного Яру в 1918-1923 рр. Ще однією перевагою є те, що такі форми організації освітнього процесу в закладах середньої освіти дають можливість учням вибирати цікавий для них курс, і відповідно в такому випадку вони більш зацікавлені, ніж на звичайних уроках.

У контексті проведення занять з вище згаданого курсу за вибором чи факультативу ми маємо змогу виділити цілий урок для розгляду проблематики повстанської боротьби Холодноярської організації. В ході такого уроку, в першу чергу слід зосередити увагу на розкритті наступних питань: 1) Роль Холодноярської військової організації в контексті Української революції; 2) Ключові діячі організації (В. Чучупак, І. Деркач, І. Петренко, К. Степовий, Г. Нестаренко, Л. Завгородній та інші); 3) Висвітлення історії організації в українській літературі (Ю. Горліс-Горський, В. Шкляр); 4) Історичний портрет рядового холодноярського повстанця; 5) Основні бойові дії; 6) Порівняння Холодноярської організації з іншими повстанськими організаціями.

На нашу думку, в ході проведення такого заняття слід максималізувати самостійну роботу учнів поділивши їх на групи і доручивши виконувати конкретні завдання відповідно до вище перелічених важливих питань. Натомість вчитель повинний забезпечити учням доступ до потрібних документів та матеріалів, контролювати процес, та допомагати взаємодіяти учням. Організація заняття повинна бути побудована таким чином, щоб першу частину уроку учні виконували доручені їм завдання, а в другій презентували свої результати. Ми припускаємо, що можливий й інший варіант. Адже, цілком імовірно, що на виконання поставлених завдань буде потрібно більше часу і таким чином на презентацію результатів його вже не вистачить. В такому випадку потрібно буде провести ще один урок у вигляді конференції, на якому учні зможуть представити свої результати.

Така організація даного заняття не випадкова. Адже поділ учнів на групи дає змогу розвинути соціальну компетентність (компетентності НУШ), вчить їх співпрацювати між собою, розподіляти обов'язки та брати на себе відповідальність. Разом з цим при роботі в групах учні будуть використовувати документи та матеріали запропоновані вчителем в електронному форматі, доступ до яких учні отримують за посиланнями, або ж QR-кодами, що сприяє розвитку інформаційної компетентності.

Поряд з цим робота першої групи над питанням про “роль Холодноярської військової організації в контексті Української революції” дає змогу учням навчитися синтезувати та узагальнювати отриману інформацію, розвинути перед усім громадянську компетентність (на прикладі незмінної позиції холодноярців про вірність УНР), а також предметні — хронологічну (на прикладі виокремлення хронологічних рамок діяльності холодноярської організації в часи Української революції), логічну (на прикладі формування власної позиції, щодо ролі організації в Українській революції) та просторову (при означенні території діяльності холодноярських повстанців). Натомість робота другої групи спрямована на реалізацію постулату про антропологізацію

історії України в школі, та розвитку аксіологічної компетентності (на прикладі розгляду життєвої позиції та ціннісних орієнтирів холоднорярських отаманів).

Робота третьої група над уривками мемуарних та літературних творів, присвячених історії Холоднорярської організації, спрямована передусім на розвиток творчих здібностей та креативності, а також для засвоєння загальнокультурної компетенції (на прикладі творів Ю. Горліса-Горського та В. Шкляра). Схожі результати прогнозується отримати й в роботі четвертої, групи адже створюючи історичний портрет звичайного холоднорярського повстанця, учні матимуть змогу проявити свої творчі здібності та креативність, а поряд з цим розвинути аксіологічну (на прикладі ціннісних орієнтирів холоднорярців) та громадянську компетентність (на прикладі громадянської позиції та боротьби холоднорярських повстанців за українську державність).

Що ж до п'ятої групи, то її завдання спрямоване, насамперед, на засвоєння фактологічного матеріалу з проблематики, та допомагає засвоїти низку предметних компетенцій, зокрема хронологічну (на прикладі висвітлення бойових дій в хронологічній послідовності), просторову (на прикладі локалізації бойових дій на карті України), аксіологічну (на прикладі жертвовної служби українських повстанців), логічну (при аналізі причин перемог та поразок повстанців). Схожа ситуація із шостою групою, адже її завдання передусім спрямоване на розвиток логічної компетентності (при порівнянні Холоднорярської організації з Чигиринською республікою), просторової (при означенні території діяльності організацій на карті України), аксіологічної та громадянської (при аналізі ідеологічного спрямування, та ціннісного ставлення до української державності).

Загалом же, робота всіх груп спрямована на розвиток самонавчальної та соціальної компетентностей (на основі самостійної роботи в групах), а представлення результатів виконання завдань дає змогу не тільки покращити мовленнєву компетенцію, але й поділитися набутим досвідом з своїми колегами.

Тому проведення таких занять рекомендуємо не тільки жителям територій активної діяльності Холодноярської організації, але й в усіх регіонах України.

Та окрім класичних уроків та факультативної форми, в організації освітнього процесу загальної середньої освіти є ще й позакласна форма, яка чудово підходить для реалізації освітнього потенціалу нашого дослідження. Найчастіше її реалізують в якості проведення гурткової роботи. В нашому випадку ідеально підійшов би гурток “Актуальні проблеми військової історії України ХХ-ХХІ ст.”. Гурткова робота має цілу низку переваг, з яких для нас найважливіші добровільний склад учасників гуртка, та можливість виходити за рамки шкільних структур, тобто залучати на одне і теж заняття гуртка бажаючих одразу з різних класів. Не менш важливою перевагою є можливість зробити його між дисциплінарним.

Мова йде про поєднання таких шкільних дисциплін як Історія України, Захист Вітчизни та Фізична культура. В цьому плані, окрім зазначених вище теоретичних проблем, які можна розглянути в факультативній формі, слід основну увагу приділити теоретичному вивченню тактики партизанської боротьби та військової структури Холодноярської організації. Це дасть нам можливість відтворення теоретичного матеріалу на практиці з перспективою засвоєння методів партизанською боротьби під наглядом та контролем вчителів з дисциплін Захисту Вітчизни та Фізичної культури. Організація такого міждисциплінарного гуртка є особливо актуальною в умовах новітньої російсько-української війни.

Окрім того слід виокремити й інші перспективи даного гуртка. Його хронологічні рамки дають нам змогу простежити збереження та тяглість української військової традиції. Мова йде про те, що тактику партизанської боротьби та методи підпільної роботи Холодноярської військової організації перейняли українські повстанці періоду Других Визвольних змагань. Перш за все, слід зазначити, що мемуарний твір Ю. Горліс-Горського було внесено до переліку важливих для прочитання книг воякам Української повстанської армії

[26]. Крім того, Тарас Бульба-Боровець згадував у своїх спогадах, що дана книга сприяла формуванню його патріотичного світогляду [49, с. 116]. Це говорить про те, що історія боротьби холодноярських повстанців не тільки послужила практичним прикладом застосування методів партизанської боротьби, але й ідейно підковувала борців за українську державність. Зрештою, упівці перейняли не тільки використання псевдонімів, спорудження криївок, форми проведення розвідки та підтримування зв'язку, але й використовували саму назву “Холодний Яр” та похідні від неї [26]. І зараз ми бачимо продовження цієї традиції, адже в ході сучасної російсько-української війни беруть участь українські військові підрозділи, які також використовують цю назву, зокрема, 93-тя окрема маханізована бригада “Холодний Яр”. Відповідно на даному гуртку ми зможемо теоретично і практично перейняти знання і досвід боротьби повстанців Холодного Яру та прослідкувати тяглість історичної традиції.

Отже, говорячи про освітній потенціал вивчення партизанської боротьби повстанців Холодного Яру в 1918-1923 рр. у закладах середньої освіти з поглибленим вивченням історії, можна зробити висновок, що дана проблематика має великий потенціал застосування у різних формах організації шкільного освітнього процесу. В ході класичного уроку найважливішим її застосуванням є протиставлення Холодноярської організації феномену отаманщини. Однак весь потенціал тематики можна розкрити проводячи факультативні та позакласні заняття.

На факультативних заняттях найбільший акцент припадає на теоретичний матеріал з історії боротьби Холодноярської організації, за допомогою чого можна розвинути практично всі загальні та предметні компетентності НУШ. Тоді як на позакласних міждисциплінарних заняттях головна увага приділена використанню теоретичних знань на практиці та висвітленню тяглості української військової традиції.

ВИСНОВКИ

Таким чином, говорячи про дослідження партизанської боротьби повстанців Холодного Яру в 1918-1923 рр., можна зробити висновок, що основну частину джерельної бази складають наративні джерела. Перш за все це спогади військових діячів та очевидців військових дій холодноярських повстанців періоду Української Національної Революції 1917-1921 рр. Важливу роль в їх збереженні відіграв часопис «Літопис Червоної Калини», на сторінках якого й друкувалися спогади українських повстанців. Зокрема, в цьому журналі було опубліковано спогади Михайла Середи, Юрія Горліса-Горського та Сергія Полікші. Найважливішими із них є саме мемуари Ю. Горліса-Горського, які слід вважати ключовим джерелом в нашому дослідженні.

Окрім дописів в «Літописі Червоної Калини» Ю. Горліс-Горський написав мемуарний роман «Холодний Яр», який був надзвичайно популярним в міжвоєнну добу, і залишається таким і досі, про що свідчать численні перевидання твору. Однак велика кількість передруків відіграла й негативну роль, оскільки текст спогадів редактори видань час від час «корегували», саме тому ми надаємо перевагу автентичним виданням.

Важливим джерелом є спогади повстанця Михайла Дорошенка опубліковані 1973 року в Філадельфії (США). Автор подає цінні дані про взаємини повстанців з Армією УНР, подає детальні описи бойових дій, та описує структуру повстанських загонів. Не менш важливими є спогади Івана Лютого-Лютенка (Іван Гонта) опубліковані 1986 року в Детройті (США), які дають нам цінну інформацію про роль рельєфу Холодноярського регіону, та причини занепаду повстанського руху.

Певну інформацію отримуємо з мемуарних праць Олександра Вишнівського, Петра Дяченка, Никифора Авраменка та Олександра Доценка, а також військових командувачів Дієвої армії УНР Михайла Омеляновича-Павленка та Юрія Тютюнника, які схвально відгукувались про повстанську організацію Холодного Яру.

Великий пласт матеріалів міститься в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Галузевому державному архіві СБУ, обласних архівах Київської, Кіровоградської, Черкаської, Полтавської областей та в окремих архівних установах Російської Федерації.

З проголошенням незалежності України, інтерес до проблематики партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру відновив Роман Коваль, який є беззаперечним лідером за кількістю наукових публікацій з теми. Він підготував цілу низку розвідок, які стосуються насамперед біографій холодноярських отаманів, та підготував нарис з історії Холодноярської військової організації в якому намагався комплексно висвітлити весь спектр проблем, починаючи від зародження організації, закінчуючи її поразкою. Крім того історик підготував кілька цікавих збірників документів та матеріалів, які значно доповнюють джерельну базу з даної проблематики.

Надзвичайно важливим для нас є науковий доробок з даної проблематики харківського історика Сергія Луніна, який підготував перевидання автентичного тексту роману Юрія Горліса-Горського, та зробив археографічний і джерелознавчий аналіз його мемуарів. Це є надзвичайно важливим вкладом в історіографію даної проблематики, адже з однієї сторони, порівнюючи різні видання та очищуючи їх від помилок та перекручень зроблених редакторами попередніх видань, а з іншої зіставляючи дані подані Ю. Горлісом-Горським з архівним матеріалом, С. Лунін значно збільшив надійність і точність цього важливого джерела. Крім того історик опублікував кілька статей, які присвячені біографії Ю. Горліса-Горського, постаті кубанського козака Андрія Чорноти та операції військ ВОХР проти Холодного Яру.

Важливим для нас є дослідження з історії українського війська, підготовлене до друку в 1995 році колективом авторів — І. Крип'якевичем, Б. Гнатівичем, З. Стефанівим. Також цікавими для нас є праці дослідників селянсько-повстанського руху доби Перших Визвольних Змагань, зокрема дослідження М. Ковальчука, П. Стегнія, В. Лободаєва та В. Савченка, які в своїх

працях частково торкаються холодноярської проблематики. Важливими для нас є праці з історії Української Національної революції 1917-1921 рр. Я. Тинченка, В. Солдатенка, В. Голубка, В. Верстюка, І. Нагаєвського, О. Рубльова, О. Удовиченка. А також праці по історіографії В. Щербатюка, О. Літовка. Оремо слід виділити істориків Ю. Митрофаненка та О. Вовка, які підготували детальні статті з історіографії проблеми, та запропонували свої підходи до використання терміну “Холодноярська республіка”.

Що ж до питання про виникнення Холодноярської військової організації, то передумовами для цього стали військово-політичні процеси, які відбувалися в ході Української Національної Революції 1917-1921 рр. Проголошення Української Народної Республіки та її розбудова вимагали від українського політичного проводу формування відповідних збройних сил, які стали б в обороні молодій державі. Однак, очільники УНР зайняли пацифістську позицію, яка відіграла негативну роль в подальших подіях. Тим не менш, українські військові самочинно розпочали об'єднуватися і створювати національні збройні формування, що в кінцевому результаті вилилось в українізацію окремих частин царської армії Росії. Паралельно з цим, відбувався інший процес формування добровільних загонів самооборони в різних регіонах підконтрольних УНР, що дало результатом розгортання вільно-козацького руху.

Разом з цим, цих мілітарних сил не вистачило для оборони УНР від Радянської Росії, що примусило український політичний провід шукати союзників. Це призвело до укладання Брест-Литовського мирного договору, за умовами якого німецька та австро-угорська армія допомогли українцям звільнити свою територію від більшовицьких загарбників. Але за надання військової допомоги УЦР зобов'язалася постачати сільськогосподарські товари до Німеччини та Австро-Угорщини. Та ведучи соціалістичну політику в аграрному плані, УЦР була не спроможна виконати взяті на себе зобов'язання. Це простимулювало чільні держави Четверного союзу організувати військовий переворот, в ході якого було встановлено владу гетьмана П. П. Скоропадського.

Гетьман спромігся виконати зобов'язання перед чільними Центральними державами, але його економічна політика була незрозуміла українському селянству, в результаті чого по всій території Української Держави розпочалися селянські повстання. Одним з провідних осередків повстанського руху був Звенигородський повіт на Київщині, що пояснюється тим, що до лав повстанців влилися колишні організатори Вільного Козацтва, які надали організованості повстанцям. Та все ж у вересні 1918 року німецькі каральні загони змогли розбити повстанців у вересні 1918 р.

Залишки повстанських загонів організували партизанські з'єднання і восени 1918 року доєдналися до вільно-козацьких формувань сіл Холодноярського регіону, які склали основу зародження Холодноярської військової організації. В ході антигетьманського повстання роздріблені ватаги регіону об'єдналися в один військовий підрозділ, командиром якого став авторитетний в Холодному Ярі Василь Чучупака, який маючи військовий досвід і надійних соратників зумів створити військову організацію.

Поряд з Холодноярською організацією на Черкащині виникла Чигиринська республіка під егідою отамана Свирида Коцура. Під час антигетьманського повстання ці організації вели військові дії пліч-о-пліч, однак на початку 1919 р. організація С. Коцура набула рис отаманщини і виступила проти Директорії УНР. Натомість холодноярці остаточно визначились з політичним вектором і залишилися вірними політичному проводу УНР. Саме цей момент можна вважати виокремленням повстанців Холодного Яру в конструктивну патріотичну військову організацію.

Відповідно весь подальший період існування, Холодноярська військова організація вважала себе невід'ємною складовою УНР, хоч в силу історичних обставин майже весь час була відірваною від підконтрольних Директорії територій. Тим не менш, лідери холодноярських повстанців намагалися підтримувати зв'язок з вищим керівництвом армії УНР та виконували його доручення. Саме тому використання терміну Холодноярська республіка

вважаємо не доречним, оскільки воно передусім асоціюється з феноменом отаманщини, а Холодноярська організація відіграла в історії Української Революції принципово іншу, протилежну до отаманщини роль.

Успішному веденню партизанської боротьби українських повстанців Холодного Яру значною мірою сприяла добре розгалужена структура організації. В управлінському плані вище керівництво здійснював головний отаман організації, який володів як цивільною, так і військовою владою. Разом з тим, якщо виникала така потреба, то головний отаман міг передати свої військові повноваження людині, котра мала більший військовий досвід та краще підходила на роль військового командувача. Тим не менш, у найважливіших військових справах головний отаман міг скористатися правом вирішального голосу.

Також, вищим керівним органом була Військова рада, яку складали представники з всіх околиць Холодноярського регіону, а іноді й делегатів від сусідніх територій. В її повноваження входило обрання головного отамана та визначення загальної стратегії військової організації. Крім того важливими органами були Окружний повстанський комітет та інформаційне бюро штабу головного отамана, які відповідали за підтримку контактів з армією УНР та агітаційну діяльність відповідно.

Владу на місцях реалізовували місцеві отамани, які поряд з цим були командирами сільських військових загонів та вели громадський суд. Загалом в Холодному ярі було два типи судів, громадський відповідав за основний спектр правопорушень, організаційний вів справи про зраду когось із членів організації.

Щодо військової структури, то її основу складав Полк гайдамаків Холодного Яру, який виникав в разі з'єднань дієвих сотень холодноярських сіл, які в свою чергу складались із роїв чисельністю 20-30 вояків. Також у випадку потреби полк розгортали в бригаду, яка в свою чергу могла стати осердям масштабних повстанських з'єднань. Останні виникали у випадку вищої

військової і політичної доцільності, і могли налічувати від 10 до 30 тисяч вояків.

Саме завдяки розвинутій структурі Холодноярської організації та можливості її видозмінювати відповідно до потреб, боротьба її бойовиків тривала з 1918 по 1923 р. Іншою стороною успішного ведення бойових дій повстанців була тактика партизанської боротьби, яка полягала в використанні рельєфних особливостей краю, використанню звукових та світлових ефектів при нічному бою, що давало можливість малими силами перемагати значно чисельнішого противника.

Також, варто сказати, що Полк гайдамаків Холодного Яру з березня по червень 1919 р. був складовою Дієвої армії УНР, зокрема одним із структурних елементів 3-го Гайдамацького корпусу Окремої Запорізької дивізії. Загалом же військові операції холодноярських повстанців не обмежувалися виключно обороною населених пунктів, нападами на окремі ворожі частини, місця постою ворога, застави, залізничні пункти, адміністративні установи радянської влади, а й були спрямовані на визволення низки сіл, селищ, містечок і міст. Зокрема однією з наймасштабніших військових операцій було звільнення міста Черкаси восени 1920 року.

Важливо, що холодноярці воювали не тільки проти військ Радянської Росії, але й проти інших ворогів УНР, зокрема проти Добровольчої армії Антона Денікіна та різного роду анархічних організацій. Тим не менш, основні військові дії велися саме проти більшовиків, які не спромоглися мілітарно знищити Холодноярську організацію, що стимулювало їх до пошуку альтернативних рішень. Одним із таких було оголошення амністії на яку повелась значна частина як рядових повстанців, так і очільників руху. Та все ж це не дало бажаних результатів, оскільки організація продовжувала свою працю в підпіллі.

Виходячи з цього радянські спецслужби розробили ряд спецоперацій з метою ліквідації керівництва Холодноярської організації. Основною з них була

операція “Заповіт” в ході якої було інспіровано з'їзд холодноярських отаманів, під час якого їх було арештовано та доправлено до Лук'янівської в'язниці. Там, 9 лютого 1923 року підняли повстання в ході якого більшість з них загинуло. Втрата керівництва означала фактичне припинення існування Холодноярської організації, тим не менш окремі повстанці продовжували боротьбу аж до 1927 року.

Відповідно до вище зазначеного, тематика повстанської боротьби повстанців Холодного Яру має значний освітній потенціал для вивчення у закладах середньої освіти. Результати нашого дослідження можна застосувати у різних формах організації освітнього процесу в школі. Зокрема їх можна використати при проведенню класичних уроків з історії України в 10 класі розглядаючи проблематику Української Національної Революції 1917-1921 рр. Тим не менш, через часові та інформаційно-змістові обмеження звичайного уроку використання результатів дослідження буде лише побіжним, тому значно більше перспектив для цього є при веденні факультативної роботи, при якій можна повноцінно розкрити проблематику.

Під час проведення факультативних занять ключова увага припадає на теоретичний матеріал з історії боротьби Холодноярської військової організації, за допомогою чого можна розвинути практично всі загальні та предметні компетентності Нової Української Школи. Не менш перспективним є ведення гурткової роботи, адже на позакласних міждисциплінарних заняттях головний акцент можна слід зробити на використанню теоретичних знань в практичній діяльності та висвітленню тяглості української військової традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Опубліковані джерела:

1. Авраменко Н. Спогади запорожця: Документальне видання. Київ: Темпора, 2007. 456 с.
2. Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія: збірник. Дітройт-Мічіган: Б.в., 1973. 109 с.
3. Героїзм і трагедія Холодного Яру. Київ: Поліфаст, 1996. 316 с.
4. Горліс-Горський Ю. Рік в Холодному Яру. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч.11. С. 10–13; 1933. Ч. 1. С. 13–17; Ч. 2. С. 11–14; Ч. 3. С. 5–9; Ч. 5. С. 13–16; Ч. 6. С. 15–17; Ч. 7–8. С. 8–11; Ч. 9. С. 18–21; Ч. 10. С. 5–8; Ч. 12. С. 8–12.
5. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Академічне видання / Упор., передм., наук. ком. С. Луніна. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 401 с.
6. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Друге видання. Львів: накл. І. Зуба, 1935. 177 с.
7. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр говорить. *Літопис Червоної Калини*. 1934. Ч. 1. С. 21–23; Ч. 2. С. 19–22; Ч. 3. С. 19–21; Ч. 4. С. 21–22; Ч. 5. С. 21–23; Ч. 6. С. 21–22; Ч. 7–8. С. 31–35; Ч. 9. С. 20–21; Ч. 11. С. 17–22.
8. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 10. С. 6–8.
9. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: роман. Автентичне видання. Львів: СПОЛОМ, 2014. 432 с.
10. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр (роман). Львів: Червона калина, 1992. 341 с.
11. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / Упор., ред., передм., примітки, біограф. довідки, додатки Р. Ковалю. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2010. 512 с.

12. Горліс-Горський Ю. «Ми ще повернемося!»: Спогади. Повість. Поезії. Документи. Листування / упоряд. Р. М, Коваль. Київ-Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. 432 с.
13. Дорошенко М. Стежками холоднорськими. Спогади 1918–1923 рр. Філадельфія, 1973. 220 с.
14. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919-6.V.1920). Київ: Вид-цтво імені Олени Теліги, 2001. 376 с.
15. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. Київ: Стікс, 2010. 488 с.
16. Козельський Б. Шлях зрадництва і авантюр (Петлюрівське повстанство). Харків: Державне видавництво, 1926. 148 с.
17. Лютий-Лютенко І . Вогонь з Холодного Яру. Детройт: Друкарня Namtramск Printing, 1986. 151 с.
18. Морозов А.Г. Холоднорська республіка 1919–1922 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / за ред. В.А. Смолія та ін. Т. 10: Т – Я. Київ: Наукова думка, 2013. С. 410.
19. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма 1917–1920. Київ: Темпора, 2004. 608 с.
20. Полікша С. Кубанець Ф. Уваров – отаман Холодного Яру в 1919 р. *Літопис Червоної Калини*. 1933. Ч. 5. С. 16–18.
21. Серeda М. Холодний Яр. *Літопис Червоної Калини*. 1931 . Ч. 12. С. 11–14.
22. Сімянцев В. Роки козакування. 1917–1923 (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1976. 419 с.
23. Степовий Ю. В Херсонських степах. Мюнхен, 1947. 127 с.
24. Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. Львів: Універсум, 2004. 192 с.

Монографії і статті:

25. Верстюк В.Ф., Солдатенко В.Ф. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). Політична історія України. ХХ століття: У 6-ти Т. Т. 2. Київ, 2003. 488 с.
26. Ветров О. Вічний поклик Холодного Яру. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/10/11/5466727/>
27. Вовк О. Українська історіографія Холодноярської повстанської організації (Кінець 1910-х – початок 1920-х рр.). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 6 (59). С. 92–103.
28. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. Львів, 1997. 288 с.
29. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 р. Київ, 1997. 187 с.
30. Кіпіані В. Операція “Заповіт”. Чекістська справа №206. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/12/20/65695/>
31. Ковальчук М. Без переможців. Повстанський рух в Україні проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна (червень 1919 р.–лютий 1920 р.). Київ: Стилос, 2012. 352 с.
32. Ковальчук М. Останній заколот отамана О. Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.). *Військово-історичний альманах*. 2009, ч. 2; 2010, ч. 1. 2010. С. 4–10.
33. Коваль Р. Історія Холодноярської організації. Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; Кам’янець-Подільський: ПП «Аксіома», 2016. 104 с.
34. Коваль Р. Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу. Київ-Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. 624 с.
35. Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа №206 : Історичний нарис. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 232 с.
36. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 615 с.
37. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. Київ: Діокор, 2001. 288 с.

38. Коваль Р. Чорний Ворон: п'ять біографій. Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М.І.», 2013. 96 с.
39. Красносілецький Д. Антибільшовицький рух повстанських загонів «Холодного Яру» в 1921–1922 рр. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. Вип. 12. С. 140–149.
40. Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. Історія українського війська. Т.2. Київ: Варта, 1995. 465 с.
41. Літовко О. Історіографічний нарис Холодноярської республіки. *Історичні етюди: зб. наук. праць*. Вип. 4. 2014. С. 252–253.
42. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. С. 139–141.
43. Луговський О. Формування збройних сил Української держави. *Військово-історичний альманах*. 2003, №2. С. 38.
44. Лунін С. Операція військ ВОХР проти Холодного Яру у вересні 1920 року та відомості про неї в спогадах Ю. Горліс-Горського. URL: www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1123-serhii-lunin-operatsiya-viysk-vokhr-proty-kholodnoho-yaru-u-veresni-1920-roku-ta-vidomosti-pro-neyi-v-spohadakh-yuriya-horlis-horsko-ho.
45. Лунін С. «Холодний Яр» Юрія Горліс-Горського. Археографічний аналіз. Режим доступу URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1039-serhii-lunin-kholodnyy-yar-yuriya-horlis-horsko-ho-arkheohrafichnyy-analiz>.
46. Лунін С. «Холодний Яр» Юрія Горліс-Горського. Джерелознавчий аналіз. Ч.2. URL: <http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1402-serhii-lunin-kholodnyy-yar-yuriya-horlisa-horsko-ho-dzhereloznavchyy-analiz-chastyna-druha>
47. Лунін С. «Холодний Яр» Юрія Горліс-Горського. Джерелознавчий аналіз. Ч.1. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1058-serhii-lunin-kholodnyy-yar-yuriya-horlisa-horsko-ho-dzhereloznavchyy-analiz-chastyna-1>

48. Марковецький Д. Розвідка Холодноярської військової організації. *Еврика – ХХІІ*. Збірник студентських наукових праць. Електронне видання. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2021. С. 50–52.
49. Митрофаненко Ю. Холодний Яр в історії Української революції 1917 – 1920-х рр.: історіографічна традиція та сучасні інновації осмислення. *Український визвольний рух*. 2016. № 21. С. 81–117.
50. Митрофаненко Ю. М. Григор'єв – уособлення слави чи трагедії отаманщини? *Наукові записки ІШЕНД*. 2004. Вип. 26. С. 51–61.
51. Митрофаненко Ю. Остання твердиня. Як більшовики амністією намагалися загасити “вогонь з Холодного Яру”. Режим доступу URL: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/ostannya-tverdinya-yak-bilshoviki-amnistiyeu-namagalisyazagasiti-vogon-z-holodnogo-yaru-08092021-436346
52. Митрофаненко Ю. Отаманщина на Правобережній Україні як історичне явище. *Записки осередку Наукового товариства імені Тараса Шевченка в Дніпропетровську*. 2011. С. 87–93.
53. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. Вид. 3-тє, випр. і доповн. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2016. 240 с.
54. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ, 1993. 413 с.
55. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: вид. Дім “Альтернативи”, 1999. 320 с.
56. Савченко В. Атаманщина. Харків: Фолио, 2011. 379 с.
57. Смогоржевська І.А. Бібліографія українського визвольного руху 1917–1920 рр. на сторінках «Літопису Червоної Калини». *Вісн. Нац. Ун-ту “Львів. Політехніка”*. 2007. № 584. С. 126–128.
58. Солдатенко В.Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 – квітень 1918 рр.). *УІЖ*. 1992. №5 С. 38–50.

59. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ, 1999. 976 с.
60. Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. Київ, 2002. 398 с.
61. Стегній П. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР 1921–1923 (на матеріалах петлюрівського руху): дис... канд. іст. наук. Кременчук, 2000. 230 с.
62. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання. Київ: Темпора, 2009. 480 с.
63. Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень – грудень 1918 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2014. 152 с.
64. Тинченко Я. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2017. 164 с.
65. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Київ, 1996. 410 с.
66. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Київ, 1995. 206 с.
67. Уська У.Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/26165>
68. Щербатюк В. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. 528 с.

Підручники та посібники:

69. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 304 с.

70. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
71. Кульчицький С.В., Лебедєва Ю.Г. Історія України (рівень стандарту, академічний рівень): підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: «Генеза», 2010. 303 с.
72. Пометун О.І., Гупан Н.М. Історія України (рівень стандарту): Електронний додаток до підручника для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Орion, 2018. 127 с.
73. Пометун О.І., Гупан Н.М. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Орion», 2018. 256 с.
74. Реєнт О. П., Малій О.В. Історія України. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень). Київ «Генеза», 2010. 242 с.
75. Струкевич О.К. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 240 с.
76. Турченко Ф.Г. Історія України 10 клас (профільний рівень): підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: «Генеза», 2010. 302 с.
77. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Навчально-методичні матеріали:

78. Історія України. Всесвітня історія 10-11 класи: Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/finish-istoria-ukrainy-vsесvitnya-istoriya-16-11.doc>
79. Методичні рекомендації щодо викладання історії у 2019/2020 навчальному році. URL: <https://osvitoria.media/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-istoriyi-u-2019-2020-navchalnomu-rotsi/>

Додатки

Додаток А. Відозва інформаційного бюро штабу отамана Холодного Яру від 1919 р.

Відозва

В тяжкий час большевицько-комуністичної обдирації Нашого краю багато з'явилося у нас на Україні душолюбів-здириків, які примкнули до "комунального" обдирання природних багатств України, примкнули до тих, які знищили народні права і вмінили тільки право дужчого, право зброї і насильства, і горе тому було, хто вставав не зі зброєю, а з святим словом правди проти неправди, проти гнобительства і тиранства. їх катували, розстрілювали, топили і знущанням їх не було краю.

Але кращі сини волі пригніченого працюючого люду голосно гукнули селянству: "Всі до зброї, всі на захист вашої волі і добробуту", і селянство почуло їх рідний поклик, і дало їм любих синів своїх, дало зброю, дало все, що було необхідним задля впертої боротьби за Землю і Волю.

Тепер, коли вся Україна охоплена повстанням проти гнобителів Ра-ковського і К° і коли партизанські загони налічують в собі десятки тисяч борців, і коли це військо розташувалося на Чигиринщині і інших місцях України, наш батько отаман Незбієнко і його штаб Холодного Яру закликає всіх до спокою і порядку, прохає селянство допомогти йому і його козакам в його творчій роботі визволення українського народу від насильників його волі. Допомогти всім, хто чим може: хто зброєю, хто продуктами і фуражем, бо тільки тоді будуть міцні і дужі ваші селянські отряди, коли вони будуть зупиратись на величезну армію селянства. Ваші сини, оборонці вашої волі, вірять в вашу допомогу і ви вірте своїм синам, вони не покладуть зброї доти, доки не знищать ворога, посягаючого на наше вільне трудове селянське життя. Вони, бачучи вашу одностайність, будуть боротись до останньої краплі крові за свою облиту потом і кров'ю землю, за свій святий мирний труд.

Геть же невчасну "коммуну".

Геть лодарів, дармодів єдиної сім'ї працюючих. Всі, як один вставайте з допомогою нашому батькові отаману і вірте, що права наші будуть забезпечені і над нашими селами засяє яскраве сонце спокою і кращого вільного життя.

Нехай живе Червоне Козацтво.

Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / Упор., ред., передм., примітки, біограф. довідки, додатки Р. Ковалю. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2010. С. 386.

**Додаток Б. Начерк проекту Державного законодаду для “Української Трудової Республіки” (Табору Гайдамаків-повстанців в Холодному Яру на Чигирині)
1919**

**НАЧЕРК ПРОЄКТУ
ДЕРЖАВНОГО ЗАКОНОЛАДУ ДЛЯ
«УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ РЕСПУБЛІКИ»**

A. Державний лад

I. Державне право.

Право природи і основане на ньому міжнародне право на само означення і рівноправність всіх народів - дають Українському Народові нічим не обмежену волю.

Силою своєї необмеженої волі Український Нарід визнає себе самостійним, незалежним, суверенним і з усіма народами рівноправним і творить на своїх землях свою окрему державу під іменем: «УКРАЇНСЬКА ТРУДОВА РЕСПУБЛІКА»

II. Державне знамя.

Українська Трудова Республіка задержує своє історичне знамя державне знамя тризуб на знак:

1. Державна влада в Україні виконує тільки три функції: а) охорона української держави і громадян; б) ширення просвіти серед українських громадян; в) надання допомоги українським громадянам.
2. Що життя українських громадян розподіляється на три доби: а) доба росту і пристосування до праці до 20 літ; б) доба творчої праці у віці від 20 до 60 літ; в) доба старости і спочину понад 60 літ.
3. Що трудовий день для українських громадян ділиться на три восьмигодинні пори: а) пора труду; б) пора відпочинку і гуляння; в) пора сну.
4. Що Українська Трудова Суспільність розподіляється на три верстви: а) хліборобсько-творчу; б) промислово-творчу; в) державно-службову.
5. Заробіток українського громадянина розходиться у трьох напрямках: а) на власний прожиток; б) на поношення державних повинностей; в) на помноження народнього багатства через ощадність.
6. Український Нарід має споконвічну незаперечну владу над Чорним Морем.

III. Державна барва.

«Українська Трудова Республіка» остає також під своїми історичними барвами блакитно-золотою на знак бажання:

1. Щоб над українськими землями всміхалося вічно погідне блакитне небо народнього щастя і мира, а під цим небом:
2. Щоб як сонце, сяяли золоті степи, вкриті буйними ланами пшениці для вжитку і здоровля українського трудового народу.

IV. Державна територія.

Український Нарід визнає своїми землями і обнімає в склад своєї держави ті простори, на котрих поселяються Українці суцільною масою і в порівнянні з другими, живучими всуміш з українцями, народами творять безоглядну або зглядну більшість.

Осередком українських земель і столицею «Української Трудової Республіки» є старинна українська столиця - Київ.

[Дотеперішні державні кордони, котрі розрубували живе тіло Українського Народу і розмежовували його землі - касуються і не мають на будуче ніякого значіння. Кордон «Української Трудової Республіки» творить етнографічна лінія, котра відокремлює Український Нарід від сусідніх народів.]

V. Міжнародне становище.

Через своє відокремлення в осібну державу Український Нарід не хоче і не може нікому заподіяти ніякої кривди. Противно, обстоюючи своє незаперечне право на самостійність, суверенність і рівноправність, Український Нарід бажає виключно і самотоко забезпечити себе на віки від дотеперішнього гнету, а свої землі від дотеперішньої експлуатації зі сторони других народів.

[Всі дійсні і оправдані дотеперішні користи, котрі походили від спільного пожиття в одній Державі так для Українського Народу з одного боку, як також для сусідніх народів з другого боку - не сміють для нікого пропасти, а убезпечення цих користей для всіх інтересованих полагодиться через заключення добровільних, міжнародних союзів, умов і договорів.]

VI. Державна влада.

«Українською Трудовою Республікою» править весь Український Нарід, котрий є самотокий для себе і сувереном і повелителем і володарем.

Державна влада ділиться на репрезентаційну, законодавчу, виконавчу та судову.

VI а) Репрезентаційна влада.

Репрезентаційна влада належить Посадникові і Верховній Раді «Української Трудової Республіки».

§1.

Посадника «Української Трудової Республіки» вибирають українські громадяни на основі загального, рівного, тайного і безпосередного права голосування, що прислуговує всім громадянам, Української Трудової Республіки без виїмка, котрі покінчили 20-тий рік життя, без огляду на їх пол, стан, народність і віроісповідання.

§2.

Посадник є головою «Української Трудової Республіки» і репрезентантом суверена держави на зовні супроти других держав [і на внутрі супроти] поодиноких українських громадян.

§3.

Посадникові належуть почести, [він має] права і обов'язки суверена держави. Посадник стоїть понад законами, його особа недоторкана. За своєю діяльністю одвічає по укінченню свого уряду перед Українською Республіканською Радою.

§4.

Зокрема Посадник санкціонує ухвалені законодавчими органами закони, назначує і відправляє державних і краєвих народніх довірників, санкціонує міждержавні трактати і договори та дбає про нерушимість державного законоладу і перестерігання обов'язуючих в державі законів.

§5.

Посадника «Української Трудової Республіки» вибирає Український Нарід на протяг 6 літ. Скорочення шестилітнього речинця для урядування Посадника може наступити через смерть Посадника, через добровільне зречення Посадника зі свого уряду і через вибір нового Посадника внаслідок візвання до Українського Народу, ухваленого 3/4 всіх голосів Української Республіканської Ради.

Поновний вибір Посадником і більшекратний - допускаємі.

§6.

Верховна Рада «Української Трудової Республіки» складається з народніх представників, вибираємих через загальні виборці, по одному з кожного краю, на основі загального, рівного, тайного і безпосередного права голосування на протяг шести літ.

§7.

Верховна Рада є дорадуючим органом для Посадника «Української Трудової Республіки».

Всі діла посадника, які може підприняти він в державних справах на підставі зачеркненого для репрезентаційного права, потребують для своєї важности і правосильности попередньої згоди і ухваленої абсолютною більшістю голосів постанови Верховної Ради.

§8. Верховна Рада одвічає за діла Посадника перед Українською Республіканською Радою.

VI б) Законодатня влада.

Законодатня влада доручена народньому представництву і Українській Республіканській Раді.

§1.

Українську Республіканську Раду вибирають українські громадяне на правилах, обов'язуючих для виборів Посадника «Української Трудової Республіки» з цією одміною, що кожних 400.000 населення, проживаючого в одному виборчому окрузі, вибирає від себе одного народнього представника в склад Української Республіканської Ради.

§2.

Українська Республіканська Рада вибирається з правила на протяг 6 літ, одначе правильний 6-літній речинець існування Української Республіканської Ради може бути скорочений, а Українська Республіканська Рада розв'язана тоді, коли так рішить сама [Українська Республіканська Рада], або коли зажадає цього абсолютна більшість всіх виборців будь то з власного почину, будь то внаслідок візвання, виданого через Посадника «Української Трудової Республіки».

§3.

Поодинокі народні депутати виконують рівнож свої мандати на цілому протязі радянського речинця. Але вони можуть бути відкликані з Української Ради перед кінцем радянського речинця тоді, коли цього зажадає абсолютна більшість виборців їхнього виборчого округу з власного почину, або внаслідок візвання, виданого через Посадника «Української Трудової Республіки».

§4.

Українська Республіканська Рада є найвищим законодатним органом в державі. Закони ухвалені Українською Республіканською Радою, обов'язують на цілій території «Української Трудової Республіки» і усіх українських громадян; [право екстериторіяльності для представників закордонних держав заповучене.]

§5.

Докладне означення способу ухвалювання і видавання законів постановить перша Українська Республіканська Рада через ухвалення відповідного радянського регуляміна.

Засадю для українського державно-радянського поведення будуть слідуучі основні постанови:

а) законопроекти проходять з правила від Українського Державного Правительства, однаковож одна пята часть загалу радянських депутатів або 100.000 виборців мають право подати кожної хвилі свої власні законопроекти, котрі матимуть першенство перед правительственними законопроектами;

б) Закони, ухвалені Українською Республіканською Радою переходять через санкцію Посадника «Української Трудової Республіки», котрий може довільно ці закони затвердити і з цією хвилею вони стають правосильні, або відказати їм свої санкції, через що ухвалені закони не набудуть правосильности.

Коли ж Українська Республіканська Рада ухвалить несанкціонований закон без ніякої зміни вдруге - тоді цей закон стає правосильний з хвилею повторення ухвали нарівні з санкціонованими законами, а санкція Посадника для нього більш непотрібна.

Речинець для уділення санкції виносить 3 місяці, числячи від дня ухвали закона через Українську Республіканську Раду. В цьому речинці Посадник обов'язаний предложений закон, або санкціонувати, або відказати йому своєї санкції. Неполагодження санкції у визначеному речинці рівняється відмовленню санкції через Посадника, а несанкціонований закон приходить в першу чергу під поновну обряду Української Республіканської Ради.

§6.

Українська Республіканська Рада ухвалює такі закони, які відносяться до справ загально-державних, незастережених ані для Краєвих, ані Повітових, ані Волосних, ані Громадських Рад.

Зокрема Українська Республіканська Рада ухвалює щорічно державний бюджет і контінгент новобранців для народньої армії і набір громадян для народньої суспільної служби. Українська Республіканська Рада контролює діяльність Українського Державного Правительства і в случаю провини потягає його до

одвічальности; рiшає про вiйну i мир, та затверджує мiжнароднi заклученi Українським Державним Правительством трактати i договори.

VI в) Виконуюча влада.

Виконуюча влада доручена: Українському Державному Правительству.

§1.

Українське Державне Правительство складається з начального державного довірника i з такого числа державних довірників, скiльки вимагають цього головнi галузi державних справ, як державнi фiнанси, народна армiя, просвiта i проче.

§2.

Українське Державне Правительство назначає i вiдправляє Посадник «Української Трудової Республiки». Одначе означенi державнi довірники залежуть вiд одобрення Української Республiканської Ради и обнимають свої уряди тiльки тодi, коли Українська Республiканська Рада вискаже їм своє довір'я, а вiдправленi звiльняються з уряду тiлько внаслiдок недовір'я, висказаного їм Українською Республiканською Радою.

§3.

Українське Державне Правительство завiдує всiми державними справами; переводить в життя виданi закони i дбає про точне перестерiгання цих законiв.

§4.

Зокрема Українське Державне Правительство дбає про охорону цiлості держави [i державних] інтересiв назовнi супроти постороннiх держав, про ненарушимiсть держави i державного зоконоладу внутрi держави, про охорону ладу i порядку, про охорону життя, майна, здоровля, свободи i честі мешканцiв держави, про правильне i справедливе виконування судiвництва в державi, про доцiльне ширення науки i просвiти, про правильнiсть державних i народних фiнансiв, про забезпечення помочi для неспосiбних до працi, про виховання сирiт i покидкiв, про забезпечення працi для безробiтних i про правильне фiнансування народнього хозяйства.

§5.

Українське Державне Правительство одвiчає перед Українською Республiканською Радою не тiльки за свої дiла, але також за успiшнiсть всiх державних i суспiльних справ.

VI г) Судейська влада.

Судейська влада доручена громадським судам «Української Трудової Республiки».

§1.

Всi громадянськi суди вимiряють справедливiсть колегiально. Нiяка справа не рiшається одним суддею.

§2.

Кожний суд складається з суддiв правознатокiв i суддiв громадян. Суддiв правознатокiв назначає Посадник «Української Трудової Республiки», суддi громадяне походять з вибору i через припадок жереба.

§3.

Провід в розправах приноровлення приписів закона і видання вирока належить до судів правознатоків. Ствердження дійсного стану справи належить до суддів громадян.

§4.

Ніхто не може бути покараний без громадянського суду. Кожному праву українського громадянина прислуговує охорона громадянського суду.

§5.

Українські громадянські суди є незалежні і не підлягають ніякій владі. [Вони судять і вироковують виключно на основі законів іменем «Української Трудової Республіки».]

§6.

Державний довірник правосуддя дбає про правильне уладження суддів і про правильний вимір справедливости. На сторожі ненарушимости законів стоїть Державний Трибунал Правосуддя.

§7.

Вимір справедливости одбувається для всіх громадян безплатно. Кара смерти і ганьби виключена.

§8.

Посадникові «Української Трудової Республіки» прислуговує право ласки і звільнення од присудженої кари, в случаях предвиджених законами.

VII. Автономічні правління.

Великі простори «Української Трудової Республіки», різноманітні своїм природнім характером і неоднаковою історичною минувшістю, вимагають, для успішного розвою народнього життя, поділу державної території на окремі самоуправні краї, повіти, волости і громади.

а) Краєві Правління.

Кожна українська земля, котра передше становила окрему губернію і в цілості увійшла в склад території «Української Трудової Республіки», становить зараз окремий край. [Пограничні землі, що входили в склад таких губерній, котрі тільки частино увійшли в склад української території, з'єднуються з сумежними українськими краями, або творять окремі для себе краї;] Галичина, Буковина, Закарпатська Україна і Кубанщина стають і подальше осібними краями.

[Впрочім постанова що-до утворення з одної губернії більше країв, або злучення більше губерній в один край, залежить від волі і потреб самого населення, котре може перепровадити в життя своє бажання через загальне голосування.

Ця постанова зобов'язує подібно, що-до творення повітів, волостей і громад].

§1.

Кожен край має своє окреме краєве представництво зложене:

1) з Краєвої Народньої Ради вибираємої на правилах, обов'язуючих для вибору Української Республіканської Ради, по одному краєвому депутатові від кожних 25.000 краєвого населення;

- 2) з краєвого довірника назначеного Посадником «Української Трудової Республіки» на подобу назначування державних довірників, залежного від довірря і недовірря Краєвої Народньої Ради;
- 3) з Краєвого Народнього Правління вибираємого Краєвою Народньою Радою зі складу власних членів в числі, яке окажется потрібним для ведення краєвих справ.

§2.

Краєва Народня Рада є законодотним органом для краєвих справ. Закони, ухвалені Краєвою Народньою Радою, є різнозначні з державними законами; одначе не можуть цим законам суперечити. Вони переходять через санацію Посадника «Української Трудової Республіки» аналогічно, як державні закони, а зміна краєвих законів може послідувати тільки через ухвалу Краєвої Народньої Ради.

§3.

[Правила обов'язуючі для розв'язання Української Республіканської Ради, для відкликання поодиноких депутатів перед закінченням радянського речинця і для вношення законопроектів - обов'язують подібно також що-до Краєвої Народньої Ради.

Для законопроектів походячих від виборців треба 25.000 підписів.

§4.

Докладне розмежування краєвих справ, входячих в обсяг кураєвого законодавства, від державних справ, послідує в осібних статутах, виданих через першу Українську Республіканську Раду для кожного краю зокремо.]

§5.

Краєвий народній довірник, котрий являється відпоручником Українського Державного Правительства і є головою Краєвого Народнього Правління, [одвічає за державні і краєві справи враз з Краєвим Народнім Правлінням] і перед Українським Державним Правительством і перед Краєвою Народньою Радою.

б) Повітові Правління.

Повітові довірники і Ради походять з вибору населення повіта.

Повітові довірники є виконуючими органами для державних і краєвих справ у повіті. Повітові Ради є для цих справ контролюючим органом. Для місцевих повітових справ є Повітові Ради ухвалюючи органом - повітові довірники є виконуючим органом.

Для виконування місцевих справ вибирають Повітові Ради з поміж себе окреме Повітове Правління, спомагаюче повітового довірника, котрий є головою цього Правління.

[Докладне означення круга для діяльности Повітових Рад і Правлінь наступить в осібному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори Повітових Рад відбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до Української Республіканської Ради з цією одміною, що одного повітового радного вибирається від 5.000 населення повіта.

Повітових довірників вибирають усі виборці повіта.]

в) Волосні Правління.

Волосні довірники і Ради походять з вибору населення волости.

Волосні довірники є виконуючими органами для державних краєвих і повітових справ в своїй волости. - Волосні Ради є для цих справ контролюючим органом.

Для місцевих, волосних справ є Волосні Ради ухвалюючим органом - волосні довірники є виконуючим органом.

Для виконання місцевих волосних справ вибирають Волосні Ради з поміж себе окреме Волосне Правління, спомагаюче волосного довірника, котрий є головою цього правління.

[Докладне означення круга для діяльності Волосних Рад і Правлінь наступить в особному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори Повітових Рад одбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до Української Республіканської Ради з цією одміною, що одного волосного радного вибирається від кожної 1.000 населення волости.

Волосних довірників вибирають усі виборці волости.]

г) Громадські Правління.

Громадські довірники і Ради походять з вибору населення громади.

Громадські довірники є виконуючими органами для державних, краєвих, повітових і волосних справ в своїй громаді. Громадські Ради є для цих справ контролюючим органом.

Для місцевих, громадських справ є Громадські Ради ухвалюючим органом - громадські довірники є виконуючим органом. Для виконання місцевих громадських справ вибирають Громадські Ради з поміж себе Громадське Правління, спомагаюче громадського довірника, котрий є головою цього правління.

[Докладне означення круга для діяльності Громадських Рад і Правлінь наступить в особному законі, котрий ухвалить перша Українська Республіканська Рада.

Вибори Громадських Рад одбуваються на правилах, обов'язуючих для виборів до Української Республіканської Ради з цією одміною, що одного громадського радного вибирається від кожної сотки населення села. Громадських довірників вибирають усі виборці громади.]

д) Містечкові Правління.

Місцевости, котрі вказують більше, як 5.000 населення, але найбільше 50.000 населення належать до категорії містечок, творять самі для себе волость, а вибір довірника, Містечкових Рад і Містечкових Правлінь одбувається на правилах, обов'язуючих для волости.

Колиж такі місцевости захочуть належати до категорії сіл - тоді вони розпадаються на дві або більше громад з окремими громадськими довірниками. Радами і Правліннями.

е) Городські Правління.

Місцевости, що виказують більше як 50.000 населення, належуть до категорії городів, становлять для себе окремі повіти, а вибори городських довірників, Городських Рад і Правлінь одбуваються на правилах, обов'язуючих для повітів.

є) Столичні Правління.

Державна столиця, краєві столичні города і города, що мають особливше значіння для держави, будуть управляти собою на основі окремих статутів, виданих через Українську Республіканську Раду, при чому загально обов'язуючі виборчі правила не будуть нарушені.

Б. Суспільний лад

Дотеперішній капіталістичний лад, опертий на визискові трудящих мас через те, що капіталісти-власники захопили на власність землю, фабрики, мешкальні доми, а капіталісти-спекулянти забрали в свої руки торгівлю продуктами і оборот грошми, скасується і настає:

- а) регуляція земельної власности;
  - б) соціалізація фабрик;
  - в) оппідация мешкальних домів;
  - г) централізація торгівлі;
  - д) новоорганізація суспільности і продукцій, фінансів, ошадности, податків і закордонної торгівлі.
- а) Регуляція земельної власности.

§1.

Через регуляцію земельної власности всі правні і фізичні особи, що посідали досі на власність більше як 50 десятин землі, коло котрої не працювали вони власними руками, тратять навсїгди і безповоротньо своє дотеперішнє право власности на землю без всякого відшкодування.

§2.

Селяни-хлібороби, що посідали досі більше як 50 десятин землі, коло котрої вони працювали власними руками, тратять своє право власности на землю без відшкодування тільки що-до звижки понад 50 десятин.

§3.

Селяни-хлібороби, що у їх останеться по конфіскаці звижки ще 50 десятин землі, і такі селяни-хлібороби, що посідали досі на власність меньше як 50 десятин, але більше як 15 десятин землі, коло котрої працювали вони власними руками - задержуюють на будуче на власність тільки по 15 десятин; остаток землі звиж 15 десятин обов'язані вони позбути в протягу двох років, числячи від дня ухвалення державного законодаду, в руки малоземельних або безземельних селян хліборобів - інакше і ця земля підпаде конфіскаці.

§4.

Особи, що дотепер посідали менше як 50 десятин землі, але не працювали коло неї власними руками, обов'язані позбути всю свою землю протягом двох років, числячи від дня прийняття державного законодаду, в руки малоземельних або безземельних селян-хліборобів - інакше і ця земля підпаде конфіскаці.

§5.

Селянсько-хліборобські посілости, що своїм розміром не перевищують 15 десятин землі - остають, як дотепер, приватною непорушимою власністю своїх власників.

§6.

Вся державна і конфіскована земля переходить в руки селян-хліборобів на їх приватну власність. В першій мірі припадає ця земля малоземельним селянам-хліборобам таким, що посідають зараз на власність менше як на 5 десятин землі. Вони мають право на безплатне доповнення своєї посілости до розміру 5 десятин. Останок народньої землі припадає безземельним селянам-хліборобам в розмірі по 5 десятин для одного господарства.

§7.

В посіданню держави [залишується] така кількість землі, яка окажется потрібна для заснування і удержання хліборобських шкіл і взірцевих господарств; для заснування і удержання санаторій і лічниць, державних пріютів для безпомічних дітей і для безробітних.

§8.

Ліси і такі простори, котрі треба залісити; копальняні простори, на котрих знаходяться ужиточні мінерали; стоячі і текучі води остають власністю держави.

§9.

Осібні закони: земельний і громадянський, ухвалені Українською Республіканською Радою, опреділять докладно посідання землі і оборот землею.

Загально обов'язують що-до цього слідуєчі постанови:

а) хліборобська земля не може наново громадитися в більші посілости - не може також роздроблюватися в безконечність: вона розподіляється на поодинокі селянські хліборобські господарства в розмірі від 5 до 15-ти десятин землі.

Ніхто не може посідати менше як 5 ані більше як 15 десятин землі, чи то на власність чи під иньшим виглядом;

б) Оборот землею дозволений: можна землю набувати і позбувати даром і відплатно; можна землю наймати і віднаймати; можна передавати також в спадку - однак не може бути власником хліборобської землі цей-хто не обробляє землі самий власними руками і не може бути порушений розмір селянсько-хліборобських господарств;

в) установа тут норма розміру одного селянсько-хліборобського господарства обов'язує тільки загально і прінціпово - докладну норму установа кожний край окремо для себе, відповідно до кількості свого населення і відповідно до розміру простору землі, припадаючих до розділу.]

б) Соціалізація фабрик.

§1.

Всі продукційні підприємства в державі визначаються або робітнями або фабриками.

§2.

До категорії робітень належать такі підприємства, в котрих займається найбільше 20 робітників, а дотеперішні власники цих підприємств трудяться самі або з членами своєї сім'ї з робітниками.

§3.

Робітні остаються власністю своїх дотеперішніх власників. Заняті в робітнях робітники працюють на загальних, робітничих умовах за зарплату, а коли вони забажають учасувати в зисках підприємств, тоді обов'язані також поносити страти підприємства.

§4.

До категорії фабрик належуть більші підприємства. Фабрики підпадають соціалізації: право власности дотеперішніх власників касується - а фабрики стають власністю працюючих в цих фабриках робітників.

§5.

Вартість фабрики розпадається на таку кількість акцій, скільки є занятих у фабриці робітників, а кожний фабричний робітник є заразом власником одної акції.

[Фабричні акції можна набувати і позбувати даром і відплатно, можна передавати їх у спадку; однаковож ніхто не може посідати більше як одну фабричну акцію, ані не може бути власником фабричної акції цей, хто не працює особисто в цій фабриці.]

§6.

Фабричні робітники поберають з доходів фабрики плату відповідно до своїх здібностей, праці і заслуг - зиском діляться як акціонери фабрики нарівні. Страти підприємства обнижують вартість акцій і уменшують заробіток робітників.]

§7.

Підприємства копальняні, лісові, риболовчі і всі комунікаційні підприємства: залізнодорожні, почт, телефонів і телеграфів, [плавби] належать до категорії фабричних підприємств і підпадають соціалізації, хотя й ця земля, на котрій ці підприємства опираються є державно-народньою.

§8.

[Умови праці і убезпечення робітників управильнює загально-політичне державне право. Подрібно унормує цю справу окремиий закон, ухвалений Українською Республіканською Радою.]

Осьмигодинний час праці запоручений.

в) Опідація мешкальних домів.

§1.

Кожному вільно посідати на власність будівельну землю і мешкальний дім, в селі, містечку або городі.

Нікому не вільно побирати комірною за відступлення мешкання для вжитку других осіб.

§2.

Від мешкальні доми по селах, містечках і городах остають власністю своїх дотеперішніх власників і для їх власного ужитку - з цим застереженням, що власники живуть в цих домах самі з членами своєї сем'ї, рідні або з близькими свояками; не побирають від них комірною, а для вжитку одної дорослої 20-літньої або двох недорослих осіб не припадає більше як одна мешкальна кімната.

§3.

Лишні кімнати в домах занятих власниками, а також доми замешкані виключно комірниками, підпадають оппідациї, то значить, що ціле комірне іде не на користь власника дому, а на користь села, містечка або города, у якому дім знаходиться.

§4.

[Оскільки власники оппідованих комнат або цілих домів завідуватимуть самі цими комнатами чи домами і поноситимуть кошти затрати - тоді село, містечко або город виплачуватиме їм з побраного комірною розміру нагороду і зворот понесених коштів.]

г) Централізація торговлі.

§1.

Спекулятивна торговля, себ-то купівля і перепродування для осягнення зиску, виконувана заробково, як осібне джерело доходу, що була причиною дотеперішньої дорожнечі, визиску, спекуляції - касується.

Пряма [продажа з рук продуцента до рук консумента] - дозволена.

§2.

Місце спекулятивної торговлі займає всенародня кооперативна торговля.

[Всі спекулятивні крамниці, склади і магазини закриваються без відшкодування їх власників. Припаси товарів і торгових гладжень переходять в руки нової торговельної організації в дорозі відкupu при чому відкупна ціна не може переступити сума 50.000 трудових карбів. Надвижка підпадає конфіскації в користь держави.]

е) Новоорганізація суспільности і народнього хозяйства.

Хто живе на території «Української Трудової Республіки», задовольнює свої життєві потреби своїм власним трудом і через це безпосередно або посередно причинюється до задовольнення життєвих потреб Українського Народу та до піддержання українського загально-народнього хозяйства - цей є членом Української Трудової Суспільности - українським трудовиком, без огляду на своє громадянство, пол, стан, вік, народність або віроісповідання.

§1.

Українські трудовики як приватні власники селянсько-хліборобських хозяйств, ремісничих робітень і других одиничих підприємств, а також як співвласники фабричних чи інших спілкових підприємств користуються свобідно своїм правом приватної власности в межах обов'язуючих заходів і провадять свої продукційні господарства так, як вказує їм їх власний, приватний інтерес.

§2.

Але подібно як загал українських громадян організується у своєму нутрі і утворює відповідні органи державної влади для осягнення певности, доцільности і успішности в задовольнюванні політичних, культурних і просвітних потреб Українського Народу - так загал українських трудовиків для осягнення певности, доцільности і успішности в задовольнюванні матеріяльних потреб Українського Народу організується в своєму нутрі і утворює відповідні загальносуспільні, економічні органи в державі.

§3.

Найвищим суспільно-економічним органом в «Українській Трудовій Республіці» є Український Трудовий Конгрес.

§4.

Український Трудовий Конгрес складається з відпоручників Українських Професійних Союзів в числі по 3 відпоручників від одної Секції кожного Союзу.

§5.

Український Трудовий Конгрес є найвищим ухвалюючим і регулюючим органом у всіх справах суспільно-економічних, а zarazом виконуючим органом для своїх власних постанов і для доручень держави в справах податкових і в справах постачання державних установ.

§6.

Рішення Українського Трудового Конгресу мають з правила силу закона; одначе на случай спротиву, поставленого відпоручниками будь котрої Секції одного з Професійних Союзів з огляду на порушення інтересів дотичної галузи продукції або державно-службового звання - рішення Конгресу остає в завішенню, а справа переходить під розгляд Української Республіканської Ради, котра будь то затвердить оспорене рішення - будь то знесе це рішення.

Українське Державне Правительство має рівнож право і обов'язок [оспорювати] рішення Конгресу і спроваджувати їх під розгляд Української Республіканської Ради в цьому разі, колиб рішення Конгресу нарушувало державний законолад, обов'язуючі закони або інтереси держави.

§7.

Як регулюючий і виконуючий орган [в] суспільно-економічних справах утворює Український Трудовий Конгрес зі складу власних членів три департаменти:

а) Фінансовий Департамент з приналежним до його інститутом «Українським Центральним Банком»;

- б) Торговельний Департамент з приналежним до його інститутом «Українським Трудоторговельним Кооперативом»;
- в) Департамент Праці з приналежним до його інститутом «Українською Трудовою Біржею».

§8.

[Фінансовий департамент зреалізовує ухвалений Українською Республіканською Радою бюджет, відає суспільними фінансами і управильнює весь суспільний кредит.

Свої задачі переводить він у життя через приналежний до його «Український Центральний Банк», котрий:

- 1) Емітує трудові карби для потреб «Українського Трудоторговельного Кооперативу» і для потреб держави;
- 2) Збирає приватні ощадности і запасні фонди Професійних Союзів та емітує на їх основі щадничі банкноти;
- 3) Розприділює на поодинокі Професійні Союзи державні податки і збирає всі вплати вношені суспільністю на рахунок держави;
- 4) Управильнює через свої установи весь суспільний кредит як одиноке джерело цього кредиту.

§9.

Торговельний Департамент становить найвище поррахункові місце для вирівнювання взаємних між поодинокими Професійними Союзами; посередничить в установлюванню цін на сирівці і товари через поодинокі Професійні Союзи; посередничить в постачанню і набуванню через Професійні Союзи сирівців і прочого та розпродує між суспільність всі попадаючі в торговельний оборот товари.

Свої задачі переводить він в життя через приналежний до нього «Український Трудоторговельний Кооператив», котрий:

- 1) Нотує і погашує взаємні вимоги між поодинокими Професійними Союзами;
- 2) Виєднує згоду в усіх Професійних Союзів на установлення ціни для поодиноких відмін сирівця чи товару;
- 3) Набуває і збуває сирівці для потреб поодиноких Професійних Союзів;
- 4) Закупує всі товари, що не попадуть в прямій дорозі з рук продуцента до рук консумента і при помочі своїх установ розпродує між громадянство, виключаючи при цьому всяких інших посередників.

§10.

Департамент Праці через свій інститут «Українську Трудову Біржу» і її установи нотує робітничі акції і реєструє всі вільні від праці сили та дає їм заняття будь то існуючих підприємствах – будь то при їх допомозі буде для їх нові підприємства коштом Професійних Союзів.]

§11.

Побіч Українського Трудового Конгресу утворюються загально-суспільні Професійні Союзи по одному для кожної категорії продукції зокрема і один Професійний Союз державних службовців.

§12.

[В Професійних Союзах з'єднуються трудовики з цією метою, щоби оберігати свої професійні інтереси і через взаємну допомогу підносити розвиток і видатність продукції своїх підприємств.]

§13.

Предвиджуються слідуючі Професійні Союзи: «Український Хліборобський Союз», «Український Фабрично-[промисловий] Союз», «Український Дрібно-промисловий Союз», «Український Копальняний Союз», «Український Лісний Союз», «Український Ловчий Союз», «Український Будівельний Союз», «Український Комунікаційний Союз», «Український Державно-службовий Союз»

§14.

[Професійні Союзи складаються з представників Професійних Секцій, що утворюються з трудовиків, працюючих будь то в одній галузі продукції - будь то в одній галузі державно-службового звання.]

§15.

Вибори представників в Професійні Союзи одбуваються в кожній Професійній Секції зокрема, при чому кожних 50.000 членів Секції вибирає одного представника.

Секції, що через малу кількість своїх членів не можуть вибрати 5 представників, з'єднуються з такими Секціями, що виказують найбільше спільних інтересів з їми.

§16.

Постанови Професійних Союзів мають нальогічну силу закона, як постанови Українського Трудового Конгресу.

§17.

Приналежність до Професійного Союзу походить з самого факту заняття в певній категорії продукції, чи перебування на державній службі.

§18.

Речинці для існування Українського Трудового Конгресу і Професійних Союзів неозначені - від поручники виконують свої мандати аж до відкликання, котре може бути поставлене тільки їх власними виборцями.

§19.

Право голосування при виборах і відкликуванню: загальне, рівне, тайне і безпосередне. - Рішає більшість відданих голосів; віддання незаповнених виборчих карток або повздержання від голосування - не мають ніякого значення при обчислюванню висліду голосування.]

е) 2. Народні фінанси.

Паперові гроші, що зараз знаходяться в обороті, не мають ніякого покриття, а через це і ніякої вартости. Вони тратять примусовий курс і виходять з обороту. Намість грошей впроваджується для внутрішнього обороту трудові карби - один трудовий карб рівний вартістю одному пудові пшениці.

§1.

Трудові карби емітує Український Центральний Банк - в оборот пускають ці карби Український Трудоторговельний Кооператив і держава.

§2.

[Вартість емітованих і переданих до обороту трудових карбів рівняється завжди вартості труду, котрий понесла державно-службова верства суспільности для загального добра і вартості витворених, а незужитих продуктів, походячих з труду хліборобсько-творчої і промислово-творчої верстви суспільности.

§3.

Мірилом служить вартість товарів, що знаходяться повсякчасно в посіданню Українського Трудоторговельного кооперативу з додатком до цієї вартості ще суми річного державного бюджету.]

§4.

Трудові карби підпадають частій девалюації - не можуть бути ані предметом ощадности, ані предметом капіталізації.

е) 3. Народня ощадність.

Місце дотеперішньої приватної ощадности займає народня ощадність у формі обов'язкового творення запасних фондів всіми Професійними Союзами.

§1.

Предметом ощадности і капіталізації може бути тільки золото або срібло.

§2.

[Всі ощадности збирає Український Ощадний Банк, котрий емітує на основі і тільки до висоти вартості призбираного через ощадність золота і срібла щадничії банкноти.

§3.

Тільки щадничі банкноти можуть бути предметом позичок і капіталізації. Однак вони не мають ані примусового курсу, ані не можуть бути средством обміну в народній торгівлі.]

§4.

Приватна ощадність допускаєма.

е) 4. Державні податки.

§1.

Податок є троякий:

- а) заробковий, обчислюваний процентово і прогресивно;
- б) консумційний, вимірюваний у відворотній пропорції до степеня необхідности продуктів для життя;
- в) від капіталів, обчислюваний процентово і прогресивно.

§2.

Податки стягають Професійні Союзи і вносять до Українського Центрального Банку на рахунок держави.

е) 5. Закордонна торгівля.

Закордонна торгівля одбувається головно в дорозі натурального обміну товарами.

Понадто щадничі банкноти, золото, срібло і міжнародні векслі будуть служити як средство обміну для закордонної торгівлі і обороту.

В. Політичний лад

§1.

Хто родився на землях Української Держави або хто набуде громадянське право иншим законним способом - цей є громадянином «Української Трудової Республіки».

§2.

Всі громадяне «Української Трудової Республіки» без всякої ріжниці, рівні так супроти законів, як і одні супроти других.

§3.

Дотеперішні родові і службові ранги, титули і привілегії - касується.

Степені учености, як не меньше титули і відзначення задля особливих заслуг супроти держави і Народу не дають ніяких прав.

§4.

Кожен громадянин має рівне право користати безмежно з волі і свободи, запорученої законами; в особенности кожному запоручена ненарушимість його мешкання, цілковита свобода печати і слова, тайна переписи, вибору звання, визнавання своєї народности і віроісповідання.

§5.

Ніхто не підпадає карі без судового рішення. Завдержання осіб органами народньої охорони не може [протягатися довше як 24 години. Слідчий суд може] ув'язнити підозрілих о злочин тільки в случаях, предвижених карним законом і на власну одвічальність.

§6.

Кожний громадянин «Української Трудової Республіки», без огляду на пол, стан, народність або віроісповідання, котрий укінчив 20 рік життя, є повнолітній і користується всіми політичними правами, запорученими законами держави. В особенности має право вибирати і бути вибраним до обох законодатних і прочих рад та на всі уряди. Ніхто з громадян «Української Трудової Республіки» не може бути позбавлений ані права вибираємости, ані права вибору.

§7.

Початкова наука і образування в народніх школах є обов'язкові для всіх дітей у віці від 6-ти до 16-ти літ. Середне, професійне і університетське образування є довільне і для всіх охочих і приспособлених доступне.

Всяка наука одбувається даром для користуючих з ньої.

§8.

Церква не залежить від держави із огляду на своє високе посланництво, не може служити світським справам.

§9.

Удержання церкви спадає виключно на громаду вірних.

§10.

Наука богочестія в школах одбувається тільки на жадання батьків учеників.
Свобода розв'язування супружеств - заборучена.

§11.

[Статистичні книги для перегляду нованароджених, умерших і заключення супружеств, провадяться згідно з приписами громадянських законів - а справа доручення ведення цих книг залежить від рішення місцевої громади.
Кожний парох може - але не мусить бути державним урядником для ведення цих книг.]

§12.

Кожний громадянин має право суспільне цілковите забезпечення на старість.
Кожний громадянин має право в случаю хвороби, каліцтва або безробіття на цілковите удержання в державних приютах і на безплатне лічення в державних лічницях.

Безпомічні діти удержуються і виховуються на кошти держави.

§13.

В заміну за права, які забезпечує «Українська Трудова Республіка» своїм громадянам - обов'язані всі громадяне трудитися пильно для власного добра і для добра загалу. Очевидне, доказане лінивство є кари гідне.

§14.

Зокрема зобов'язані всі громадяне мужеського пола нести в міру потреби і в міру своєї здатности військову службу для охорони цілости «Української Трудової Республіки».

Українські громадянки несуть також обов'язково громадянську службу для добра Українського Народу в державних лічницях і приютах.

§15.

Чужоземці, проживаючі в межах «Української Трудової Республіки», користуються тільки такими правами, які признає їх власна держава українським громадянам в себе.

Політичні права їх не прислужують. Вони не мають обов'язку несення громадянської служби.

В случаях [предвиджених законами], чужоземці можуть бути видалені з території «Української Трудової Республіки».

Українські громадяне не можуть в ніякому разі бути приневолені до опущення української території.

[Примітка: Державний законолад становить тільки рамці для всіх державних законів. Подрібне унормування життя належить до спеціальних законів: громадянського, карного, торговельного і друг.

Не можна дати в державному законоладі відповіді на усі питання, які домагаються зараз своєї розв'язки. Ці питання розв'яже законодатна влада вибрана цілим народом, а державний законолад має тільки запоручити, що законодатна влада не постановить нічого такого, що противилося б волі і потребам Народу.

Право вношення законопроектів, право відкликування депутатів і право жадання розв'язання законодатних рад, дають Народові цілковиту запоруку, що воля Народу і його потреби будуть задовільнені аж до найменших подробиць.]

Г. Народозверхність

Найвище державне право установлювання і змінювання державного законоладу для «Української Трудової Республіки» виконує її дійсний і одинокий суверен, повелитель і володар - весь Український Нарід.

§1.

Зверхнє право Українського Народу як суверена, повелителя і володаря в «Українській Трудовій Республіці» заключається:

- а) в його [необмеженій можности] укладати довільно проекти державного законоладу для «Української Трудової Республіки» і проекти на зміну цього законоладу;
- б) в його одинокій і виключній силі установлювати державний законолад для «Української Трудової Республіки» і установлювати зміни в йому.

§2.

Зверхнє право укладання проектів державного законоладу для «Української Трудової Республіки» і проектів зміни в йому здійснює Український Нарід цім способом, що проекти походять від довільного, найменше з 25 громадян зложеного, Проектодатного Комітету і підписаними 100.000 українських громадян уважає своїми проектами і бере їх під свій розгляд та піддає своїй постанові в першу чергу перед проектами, походжачими від Української Республіканської Ради.

§3.

Зверхнє право установлювання державного законоладу для «Української Трудової Республіки» і установлювання змін в йому здійснює Український Нарід дорогою всенароднього рішення розпадається на два акти:

- а) всенародній розгляд;
- б) всенародня постанова.

§4.

[Кожний проєкт державного законоладу для «Української Трудової Республіки» або проєкт наміреної зміни в йому підпадає в першу чергу всенародньому розглядові і для цього буде предложений на час що найменше 3-місячного речинця кожній громаді, кожному містечкові і кожному городові України в дослівному відписові враз з всесторонніми поясненнями до перегляду і обговорення.

§5.

В речинці всенароднього розгляду має право громада, кожне містечко і кожний город взяти предложений проєкт державного законоладу або наміреної зміни в йому під свою нараду та ухвалити загально-обов'язуючим способом голосування і списати в осібному протоколі свою заява до його.

Зміст протоколу заяви мають становити ці зміни, які хотіла би дотична місцевість бачити в проєкті.

Протоколи народніх заяв відсилають громади, містечка чи городи цьому чинникові, що від нього вийшов проєкт державного законодаду або зміни в йому, себ-то Українській Республіканській Раді або Проєктодатному комітетові.

§6.

Народні заяви не мають рішаю чого значіння і їх мета виявити дійсне становище громадянства супроти проєктованих постанов, а через це дати змогу Українській Республіканській Раді зглядно Проєктодатному Комітетові переробити предложений проєкт в такому дусі, як цього бажає Народ.

§7.

Для перегляду народніх заяв, для переробки проєкту і внесення туди бажаних Народом змін прислуговує Українській Республіканській Раді зглядно Проєктодатному Комітетові недовший і некоротший як 3-місячний реченець, що починається з першим днем по упливі 3-місячного речинця, визначеного для всенароднього перегляду.

§8.

З впливом останнього дня другого речинця починається третій 3-місячний реченець приготування до всенародньої постанови.

Протягом першого місяця цього речинця Українська Республіканська Рада зглядно Проєктодатний Комітет предложить кожній громаді, містечкові чи городові України по три примірники проєкту державного законодаду або намірених змін в йому в остаточній і незмінимій редакції.

Слідуючи два місяці цього речинця призначені для вглядання в проєкт і ведення свобідної агітації за і проти затвердження проєкту.

Останній день третього речинця є днем всенародньої постанови.

§9.

Всенародня постанова западає рішенням кожної громади, кожного містечка і кожного города зокрема, на основі загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування, що послуговує всім громадянам «Української Трудової Республіки» без виїмки, котрі переступили 20-рік життя без огляду на їх пол, стан, народність або віроісповідання.

§10.

Заява волі голосуючих наступає через вписання на карточці голосування слова «так» або «ні».

Чисті карточки голосування віддані без вираження волі голосуючого числяться як голоси невіддані.

§11.

Точний вислід голосування у себе запише кожна громада, кожне містечко і кожний город в осібному протоколі голосування - а заразом впише цей вислід обов'язуючим способом у всіх трьох примірниках проєкту законодаду або змін до його.

§12.

Кожна громада, кожне містечко і кожний город задержить один примірник проєкта у себе - другий примірник вишле негайно Українській Республіканській

Раді згідно Проектодатному Комітетові - третій примірник вишле негайно Українському Державному Правительству.

§13.

Протягом слідує чого місяця після дня всенароднього голосування українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет з одного боку - а Українське Державне Правительство з другого боку перевірить загальний вислід голосування і подасть це до прилюдного відома через кілька кратні часописні оповістки, в котрих буде зазначений вислід голосування при кожній місцевості зокрема.

§14.

Дальші два місяці призначені як реченець для вношення рекамацій з боку громад, містечок і городів що-до невірности оголошеного вислїду голосування. Рекамації входять до Української Республіканської Ради згідно Проектодатного Комітету і до Українського Державного Правительства. Кожну рекамацію оголошує Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет і Українське Державне Правительство негайно в часописях.

§15.

По упливі останнього речинця оголошує Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет з одного боку - а Українське Державне Правительство з другого боку остаточний вислід голосування прилюдним способом через оповіски в часописях і стверджують, що проєкт став законом і з цією хвилиєю став обов'язувати – або, що проєкт перепав.]

§16.

В один час може бути розгляданий і установлюваний Народом тільки один проєкт державного законоладу або наміреної зміни в йому.

§17.

Значіння всенародньої постанови набирає таке рішення, за котрим впаде більшість відданих голосів без огляду на число голосуючих.

§18.

[Українська Республіканська Рада згідно Проектодатний Комітет не має право подавати на всенароднє рішення коли перший проєкт перепав. Один чи другий чинник обов'язаний негайно розв'язатися і уступити місце новому проєктодатному чинникові.

§19.

Перший проєкт державного законоладу для «Української Трудової Республіки» - через брак існування Української Республіканської Ради - може походити тільки від Проектодатного Комітету.]

§20.

Суверенне право Українського Народу установлювати і змінювати державний законолад для «Української Трудової Республіки» є святе і ненарушиме. Воно не може бути ні скасоване - ані перенесене на якийсь інший чинник в Державі.

Кожний, хто порушував би це право будь-яким способом підпадає найстрогішій карі, що буде встановлена карним законом за найтяжчі злочини.
Колиб злочину супроти суверенного права Українського Народу допустилися будь то самі державні чинники - будь то цілі організації чи партії то ipso-facto поставили б себе вні закона.

Уложив: Остап Галичанський,
доктор прав.

Вирішив і постановив:

«Табір Гайдамаків-повстанців в Холодному Яру на Чигиринщині»
Мотронинський монастир в червні 1919 р.

ЗА РАДУ СТАРШИН:

Гнат Зінкевич, отаман.

Олекса Ксаша, осавул. Кирило Апилат,
значковий.

За Раду Козаків-гайдамаків:

Амвроз Роздобутько. Мойсей Апилат.

Василь Засадько. Ілько Донець.

Юхим Засадько. Яків Мандюк.

Микола Шинкаренко. Іван Мовчан.

Іван Крамар. Олекса Строчецький.

За раду організаційну:

професор Іван Прохоровський,
організатор.

доктор Остап Галичанський, організатор.

Пиленко, організатор.

Володимир Колосовський, обозний лікар.

Олеся Заболоцька, сестра жалібниця.

Марта Борецька, сестра жалібниця.

URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1919_24.html

Додаток В. Портрет головного отамана полку гайдамаків Холодного Яру Василя
Чучупака

Додаток Г. Портрет головного отамана Холодноярської військової організації
Герасима Нестаренка (Орла)

Додаток Г. Портрет Ларіона Завгороднього

Додаток Д. Портрет Юрія Гордянина-Лісовського (Горліса-Горського)

Додаток Е. Портрет отамана Костя Степового-Блакитного

